

ПЕДАГОГІКА

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.006

UDC 364.63=111(477)

THE PHENOMENON OF MOBBING IN UKRAINIAN SOCIETY: CAUSES AND CONSEQUENCES

S. B. KHRYSYTIUK, PhD in World History, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: svitlana.khrystiuk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4119-8562

Abstract. *The current study aims to analyze modern problematicity of “mobbing” in Ukrainian society. The concept of “mobbing”, the causes of its occurrence, manifestation specifics, distinguishing characteristics, main types and methods of eradicating its negative consequences both at the level of the enterprise management and relatively any individual have been studied. It has highlighted that now in Ukraine every second Ukrainian has been mobbed and, unfortunately, Ukraine has no legislatively fixed definition of the concept of “mobbing” and, accordingly, the mechanisms for regulating this phenomenon. The study states that mobbing is a hostile and unethical communication which is directed in a systematic way by one or a number of persons mainly toward one individual and results in the humiliation, devaluation, discrediting, and degradation; loss of professional reputation; removal of the victim from the organization through termination, extended medical leave, or quitting. It also has been proved that problem of mobbing is not fully understood or studied and to eliminate this destructive phenomenon, it is advisable to use the entire arsenal of management methods, to borrow the best foreign experience, simultaneously using their managerial experience and proceeding from the development specifics of any team.*

Key words: *mobbing, phenomenon, psychological pressure, physical pressure, harassment, victims of mobbing, humiliation of human dignity, discrimination, mental abuse, labor relations.*

Introduction. The phenomenon of mobbing is inherent in any state, but especially it is becoming a growing problem in Australia, Austria, Denmark, Germany, Sweden, the United Kingdom, and the United States. Ukraine, which is at the stage of its social system's transformation, is accompanied by the approval of various ownership forms as well as activity types, is no exception. The phenomenon of mobbing, that is, collective psychological terror, was recognized during the early 1990 s. However, according to the experts' statistical data analysis, every year it spreads rapidly around the world, like an epidemic of a new social disease. The concept of “mobbing” is becoming more

and more widespread in modern society, where there is great competition, dangerous political games and corruption schemes.

The Constitution of Ukraine provides for the right of every citizen to respect for honor and dignity, the right to work and appropriate and safe working conditions, but labor legislation does not define a mechanism for their protection. Unfortunately, today, in the terms of a protracted social and economic crisis, the growing level of unemployment in society is increasing psychological pressure on workers. Thus, the exercise of the rights guaranteed by the Constitution to ensure decent working conditions is faced with the problem of

psychological pressure in the workplace that is, mobbing.

In Ukraine, there is increasing talk on numerous cases of mobbing in the workplace, which is a socially dangerous phenomenon, since its consequences can harm both moral and physical health of a person. According to the survey, more than 77 % of Ukrainians have faced this negative phenomenon. According to statistics in Ukraine, every second Ukrainian has been mobbed in one form or another. Numerous foreign publications have shown that this insidious phenomenon provokes resignations, lawsuits, neuroses, suicides and material losses estimated in billions. In the workplace, it affects men and women, experienced professionals and young employees as well. Mobbing thrives in government agencies as well as in private firms. Articles, books and websites are devoted to this phenomenon. For a more successful fight against it, public organizations are opening hot telephone lines and amendments are made to the legislation.

The objective of the study is to identify the concept's distinguishing characteristics, to analyze its types, methods of eradicating this negative phenomenon, to form approaches to its prevention as well as eradication using the most progressive states' experience.

Methods of study. During the study, the following methods of cognition were used: data collection and sample, measures, synthesis, analysis, induction, deduction, comparative method. To solve the above-mentioned tasks, the analysis of scientific sources concerning the phenomenon of mobbing in Ukrainian society has been applied.

Analysis of the latest studies and publications. The issue of mobbing has been in the focus of foreign and domestic scientists such as O. V. Kachmar [1], O. O. Korablova [3], I. V. Lahutina [4], T. V. Kolesnyk [2], L. V. Shchetinina [5], S. H. Rudakova, K. O. Drobynska [5], N. Davenport,

R. D. Schwartz, G. P. Elliott [6], M. Duffy, L. Sperry [7], H. Leymann [8, 9], Z. B. Tatar, Ş. Yüksel [10], K. Westhues [11] and others who contributed greatly to the examination and analysis of mobbing causes as well as foreign experience regarding the specifics of applying regulations against psychological terror.

Results. Mobbing (from the English mob – crowd) is a systematic bullying, psychological terror, a form of psychological pressure in the form of an employee's harassment in the team, usually with the aim of resigning him. The term originated in the early 1980s thanks to a psychologist and doctor, Dr. Hanke Leymann, who conducted research on this phenomenon in workplaces in Sweden. According to Leymann: "Psychical terror or mobbing in working life means hostile and unethical communication which is directed in a systematic way by one or a number of persons mainly toward one individual. These actions take place often (almost every day) and over a long period (at least for six months) and, because of this frequency and duration, result in considerable psychic, psychosomatic and social misery". Leymann [8, 9] fleshed out the above definition through his development of a multiphase model of workplace mobbing: namely, Phase 1: the precipitating conflict; Phase 2: the escalation of abusive behaviors against a target; Phase 3: the involvement of management or administration into the conflict; Phase 4: the acceleration of negative acts and labeling of the target; and Phase 5: the elimination of the target from the workplace or unit within it.

Noa Zanolli Davenport, Ruth Distler Schwartz, and Gail Pursell Elliott [6] introduced workplace mobbing via their 1999 book, *Mobbing: Emotional Abuse in the American Workplace* and defined mobbing this way: "The mobbing syndrome is a malicious attempt to force a person out of the workplace through unjustified accusations, humiliation,

general harassment, emotional abuse, and / or terror. It is a “ganging up” by the leader(s) – organization, superior, coworker, or subordinate – who rallies others into systematic and frequent “mob-like” behavior. The result is always injury – physical or mental distress or illness and social misery and, most often, expulsion from the workplace” [6, p. 40].

Maureen Duffy and Len Sperry [7] define workplace mobbing this way: “Workplace mobbing is nonsexual harassment of a coworker by a group of members of an organization for the purpose of removing the targeted individual(s) from the organization or at least a particular unit of the organization. Mobbing involves individual, group, and organizational dynamics. It predictably results in the humiliation, devaluation, discrediting, and degradation; loss of professional reputation; and, often, removal of the victim from the organization through termination, extended medical leave, or quitting. The results of this typically protracted traumatizing experience are significant financial, career, health, and psychosocial losses or other negative consequences” [7, p. 52].

The International Labor Organization (ILO) refers to mental terror in the workplace as “abusive, vindictive, cruel, malicious or degrading treatment of an individual or group of employees, involving ganging up or mobbing against a targeted individual who becomes the subject to mental tension. Mobbing involves constant negative attention or criticism, isolation of the person from public contacts, dissemination of false information” [12, p. 2].

It's worth noting that very often the victim of mobbing is the team member who stands out of the crowd. In poorly-managed organizations, exceptional employees with high intelligence, competence, creativity, integrity, accomplishment and dedication are mostly subject to mobbing. In many other mobbing cases victims could also be

underperforming employees, against whom the team gathers up with a hope of pushing them out of the game and force them remove. In organizations where **career advancement is difficult** or in cases where **the leaders are not very much confident about their own capabilities**, the senior managers might view the young talents as threats to their own positions, and might gang up against them.

Although harassment methods and their dynamics vary enormously from case to case, certain parameters can be established to help distinguish different types of mobbing that occur regularly [10].

- Horizontal mobbing is moral harassment at the level of one professional group or one structural unit. Therefore, the subjects of conflict interaction are employees of the structural unit. Moral persecution develops according to one of the schemes: “employee – employee”, “group of employees – employee”.

- Vertical mobbing is moral persecution along the vertical of personnel management. As a rule, the ideological inspirer is the immediate supervisor, the employer.

- Vertical descending mobbing is more frequent, and occurs when a superior initiates mobbing actions against a subordinate. The asymmetrical power relationship between victim and aggressor makes it difficult to defend oneself from harassment, either by communicating with peers or superiors, or by reporting, as this will most likely mean firing the harassed person.

- Strategic mobbing occurs for the benefit of the aggressor. This type of mobbing stands out for being a calculated strategy to eliminate someone from the work environment or wear them out enough to stop them from being an inconvenience.

- Perverse mobbing occurs when the instigators have no special reason to start harassing the victim. The victims of

torture enter into this type of practice of psychological abuse with the sole aim of deriving satisfaction from the tortures they have inflicted and the effect they have on their victims.

- Management mobbing occurs when supervisors agree to harass a worker. It is often an extremely unpleasant experience, due to the strong asymmetry between powers within the work environment that exists between the victim and her aggressors.

- Disciplinary mobbing occurs when the victim's personality or actions do not fit in with the work environment and because of a difference of opinions and way of doing between the victim and his aggressors.

It should be taken into account that mobbing can be conscious (intentional) and unconscious (latent). Conscious mobbing is a purposeful action that has a specific, clearly defined goal – to create such conditions for a person to remove him from his position. In this case, most often we are talking about selfish motives: to take up someone's position, to bring someone from "insiders" to it, to gain favour with the authorities. And contrary, latent mobbing is actions that a person performs without realizing that he is engaged in bullying. It's just that one of his colleagues causes him constant irritation, accumulates and eventually breaks out [3]. The reasons for mobbing as a phenomenon (at the team level) are in the distribution of roles in the team; simple reactions in communication; inherited instinct; age development peculiarities; common culture and morality, etc. [1]. Of course, the reasons of mobbing are also facilitated by shortcomings in the labor organization, staff turnover, change of leadership, the lack of a transparent system of personnel promotion and career prospects.

Conflicts are inevitable when there are no clear job descriptions, no areas of responsibility defined; the responsibilities of professionals are in some cases

duplicated, and in others they are not formally assigned to anyone at all (they are performed either by the most conscious or the most reliable). In this case, employees are increasingly faced with the most destructive question: "Why me?" (I work more; I get less; I do the most disgusting work; more / less I go on business trips). Some are overwhelmed and always unhappy, while others have enough time for gossip and intrigue. "Underperforming" employees are both catalysts for mobbing and potential victims, because "public opinion" regards them as grazers and scroungers.

Thus, mobbing in labor relations can cause a decrease in any enterprise's efficiency. Therefore, owners and management of enterprises and organizations to prevent mobbing should take a number of measures, e.g., to form a healthy organizational culture, to maintain a healthy socio-psychological climate in work collectives by a leader, to develop senior management skills, to create mechanisms for receiving employees' feedback, to clearly define job responsibilities and limits of each employee's responsibility, to ensure a clear and rational labor division between the various structural units, to eliminate the intersection and duplication of tasks, to form a clear system of personnel promotion, to give an opportunity of career growth, to ensure the openness of information flows in the enterprise and create a transparent mechanism for management decisions, to eliminate the possibility of family or intimate ties between management and subordinates, to create intolerance towards gossip and stop any intrigue at work.

Список використаних джерел

1. Качмар О. В. (2016). Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/mobing.pdf>

2. Колесник Т. В. (2019). Сучасні підходи до запобігання мобінгу у трудових відносинах. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/08.pdf>
3. Корабльова О. О. (2010). Вплив мобінгу на формування та соціалізацію особистості. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2010_2_30.pdf.
4. Лагутіна І. В. (2011). Мобінг на робочому місці : правовий аспект. URL: <http://www.apdp.in.ua/v57/18.pdf>.
5. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Дробинська К. О. (2018). Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf
6. Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliott, G. P. (1999). *Mobbing: Emotional abuse in the American workplace*. Ames, IA: Civil Society Publishing.
7. Duffy, M., & Sperry, L. (2012). *Mobbing: Causes, consequences, and solutions*. New York: Oxford University Press.
8. Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119–126.
9. Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. In D. Zapf & H. Leymann (Eds.), *Mobbing and victimization at work* (pp. 165–184). Hove, England: Psychology Press.
10. Tatar, Z. B., & Yüksel, Ş. (2019). Mobbing at Workplace – Psychological Trauma and Documentation of Psychiatric Symptoms. *Noro psikiyatri arsivi*, 56(1), 57–62.
11. Westhues, K. (2004). *Workplace mobbing in academe: Reports from twenty universities*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.
12. When working becomes hazardous / International Labour

Organization. (1998). *World of Work*, 26, 2–6.

References

1. Kachmar, O. B. (2016). *Mobbing as a type of mental abuse in labour collective*. [Elektronnyi resurs]. <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/mobbing.pdf>
2. Kolesnyk, T. B. (2019). *Modern approaches to the prevention of mobbing in labour relations*. [Elektronnyi resurs]. <file:///C:/Users/User/Downloads/08.pdf>
3. Korablova, O. O. (2010). *The influence of mobbing on the formation and socialization of personality*. [Elektronnyi resurs]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2010_2_30.pdf.
4. Lahutina, I. V. (2011). *Mobbing in the workplace : the legal aspect*. [Elektronnyi resurs]. <http://www.apdp.in.ua/v57/18.pdf>.
5. Shchetinina, L. V., Rudakova, S. H., Drobynska, K. O. *Mobbing : the nature and institutional principles for workers' protection*. [Elektronnyi resurs]. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf
6. Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliott, G. P. (1999). *Mobbing: Emotional abuse in the American workplace*. Ames, IA: Civil Society Publishing.
7. Duffy, M., & Sperry, L. (2012). *Mobbing: Causes, consequences, and solutions*. New York: Oxford University Press.
8. Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119–126.
9. Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. In D. Zapf & H. Leymann (Eds.), *Mobbing and victimization at work* (pp.

165–184). Hove, England: Psychology Press.

10. Tatar, Z. B., & Yüksel, Ş. (2019). Mobbing at workplace – psychological trauma and documentation of psychiatric symptoms. *Noro psikiyatri arsivi*, 56 (1), 57–62.

11. Westhues, K. (2004). *Workplace mobbing in academe: Reports from twenty universities*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.

12. When working becomes hazardous / International Labour Organization. (1998). *World of Work*, 26, 2–6.

ЯВИЩЕ «МОБІНГУ» В УКРАЇНСЬКОМУ СУПІЛЬСТВІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

С. Б. Христюк

Анотація. Дане дослідження присвячено аналізу сучасної проблематики поняття «мобінгу» в українському суспільстві. Досліджено поняття «мобінг», причини його виникнення, особливості прояву, відмінні характеристики, основні типи та методи боротьби з його негативними наслідками як на рівні керівництва підприємства, так і відносно будь-якої особи. В дослідженні наголошується, що наразі в Україні кожен другий українець є жертвою мобінгу в тій чи іншій формі, і, на жаль, в Україні немає законодавчо закріпленого визначення поняття «мобінг» а, відповідно, механізмів регулювання цього явища. У дослідженні зазначається, що мобінг – це вороже та неетичне спілкування, яке систематично спрямовується однією чи кількома особами переважно до однієї особи, що призводить до приниження, знецінення, дискредитації та деградації; втрати професійної репутації; звільнення потерпілого з організації шляхом припинення виконання функціональних обов'язків, продовження лікарняної відпустки або звільнення. Також було доведено, що проблема мобінгу до кінця не вивчена, і для усунення цього деструктивного явища доцільно використовувати весь арсенал методів управління, запозичувати найкращий зарубіжний досвід, одночасно використовуючи свій управлінський досвід та виходячи з особливості розвитку будь-якої організації.

Ключові слова: мобінг, явище, психологічний тиск, фізичний тиск, домагання, жертви мобінгу, приниження людської гідності, дискримінація, психічне насильство, трудові відносини.

DOI: 10.31548/HSPEDAGOG2021.02.029

УДК 165.742

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ**Н. М. ЗЛЕНКО**, кандидат філософських наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка***E-mail:* zlenkonat1981@gmail.comORCID ID [0000-0003-2598-4336](https://orcid.org/0000-0003-2598-4336)**Р. В. МНОЖИНСЬКА**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства**Київського національного університету технологій та дизайну***E-mail:* ruslanamnozhynska@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8459-3496

С. О. ЛИСЕНКО., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук**Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту***E-mail:* lysenkos630@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4222-7049

Анотація. *Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю осмислення ідеї гуманізму в Україні від її становлення до розвитку в нових культурно-історичних умовах. Мета статті полягає у дослідженні становлення і розвитку уявлень про гуманізм в українській філософській думці в історичному аспекті. Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи дослідження: історичний – для дослідження етапів розвитку ідеї гуманізму, аналіз і синтез наукової літератури, узагальнення та систематизація – для формулювання проміжних і кінцевих висновків. У статті висвітлено зміст поняття «гуманізм». Визначено передумови становлення ідеї гуманізму. З'ясовано, що виникненню ідеї гуманізму передувало перше моральне правило співжиття, яке пізніше в історії філософії отримало назву таліону. Виокремлено основні етапи становлення ідеї гуманізму в українській філософській думці (перший – XIV-XVI ст.; другий – друга половина XVI – початок XVII ст.; третій – друга половина XVII ст.; четвертий – друга третина XVII – початок XVIII ст.; п'ятий – XIX ст.; шостий – XX ст.; сьомий – XXI ст.). Сформовано відмінні риси ідеї гуманізму від таліону і «золотого правила моральності». Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку вбачаються у дослідженні механізмів відновлення гуманістичних ідеалів у таких соціальних інститутах як сім'я і школа.*

Ключові слова: *філософська думка, гуманізм, гуманісти, таліон, Відродження, вчення, людина.*

Актуальність. В історії світової філософської культури особливе місце належить українській філософії. Українська філософська думка складна для сприйняття. Це пояснюється тим, що вона висвітлює духовно-практичну історію нації, характер ментальності етносу, оригінальність її соціокультурного фону, і лише розуміння всіх цих

чинників у взаємодії є умовою розкриття самотності української філософської думки.

Найскладнішою проблемою у критичному аналізі феномену українського філософствування є тема становлення ідеї гуманізму. Варто зазначити, що в сучасних умовах буття ідея гуманізму – це не лише антропоцентричне вчення, що виникло

в епоху Відродження, а універсальне загальнолюдське світосприйняття. Філософія історії дозволяє розкрити витoki зародження ідеї гуманізму і простежити шляхи її розвитку, глибше зрозуміти суть ідеї гуманізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню ідей гуманізму приділяється значна увага у зарубіжній і вітчизняній літературі. Історичні аспекти розвитку гуманізму у філософській думці різних епох і соціокультурних систем знайшли відображення у наукових працях Александрової О. В., Черенкова М. М., Огородник І. В., Огородник В. В. Становлення гуманізму в Україні досліджували Попович О. В., Сабадаш Ю. С., українських гуманістів епохи Відродження та розвиток ідеї гуманізму епохи Відродження вивчали Литвинов В. Д., Дрогобич Ю., Русин П., Оріховський С., перспективи розвитку гуманізму – Пазенок В. С., Лях В. В., Соболев О. М., проблеми трансформації ідеї гуманізму в українській філософській думці – Трачук М. Незважаючи на наявність значної кількості робіт, присвячених вивченню ідей гуманізму в українській філософській думці, відсутні праці, в яких історія розвитку гуманістичних ідей розглядалася б у концептуальному плані з виявленням внутрішніх зв'язків окремих етапів гуманістичного процесу і висвітленням основних тенденцій еволюції гуманістичної думки.

Мета статті полягає у дослідженні становлення і розвитку уявлень про гуманізм в українській філософській думці в історичному аспекті.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи дослідження: історичний – для дослідження етапів розвитку ідей гуманізму; аналіз і синтез наукової літератури; узагальнення та

систематизація – для формулювання проміжних і кінцевих висновків.

Результати дослідження.

Процес виникнення, формування і розвитку гуманізму відображає процес становлення та еволюції людської цивілізації. Виділення людини з тваринного світу, її розвиток, набуття нею ідей гуманізації означали заміну біологічних факторів поведінки соціальними. Поведінка людей все більше будувалася на задоволенні соціальних, власне людських потреб, що, у свою чергу, означало завершення процесу становлення людини виду *homo sapiens* – людини розумної.

Попович О. В. та Сабадаш Ю. С. [5] стверджують, що оскільки в первісному суспільстві особистість ще не сформувалася, говорити про виникнення гуманізму безглуздо. На наш погляд, це виглядає алогічним з точки зору сучасного розуміння гуманізму. Доцільна діяльність людини в усі часи була спрямована на звільнення від різного роду залежностей, які суперечили її вільному розвитку. І перш ніж гуманізм був усвідомлений видатними філософами, інтерпретований відповідно до рівня розвитку та потреб суспільства, він виступав у вигляді практичної діяльності людей – у праці, яка і створила людину. Ідеали гуманізму, в кінцевому підсумку, виникли як наслідок прагнення людей привести своє дійсне життя у відповідність з бажаним.

Гуманістичні пориви, прагнення та ідеї зародилися ще при родовому устрої, коли людина починала усвідомлювати власне ставлення до природи, до інших людей, до самої себе.

Незважаючи на численні дослідження, питання становлення гуманістичних ідей ще й досі залишається дискусійним. На цей аспект слушно звертає увагу

Александрова О.: «Здається, важко знайти таку історичну добу, до якої було б настільки суперечливе ставлення дослідників; добу, якій при всій її, здавалося б, наочній величії досягнень у галузях науки, мистецтва, літератури і філософії, так важко визначити належне місце в розвитку людської свідомості. Наскільки оригінальною і самостійною була ця доба, наскільки послідовно вона впливала з простору мислення попереднього часу (Середньовіччя), і наскільки ґрунтовною вона була для часу прийдешнього (Нового)» [1, с. 143].

У XIV ст. з'явився термін «гуманітарні дисципліни», до яких відносили поезію, риторіку, історію та філософію, тобто ті дисципліни, які найбільшою мірою формують духовність людини.

Передумови становлення гуманізму зародилися в античності. Антична філософія за своєю суттю була антропоцентричною, і ця її якість зумовила її гуманістичну проблематику. Етичні імперативи добра, блага, істини, справедливості були орієнтовані не на індивіда, а на людство в цілому, були факторами гармонії і краси світу та природи.

Подальший розвиток гуманізму пов'язаний із середньовічною Європою. Основою раннього середньовічного гуманізму було збереження і розвиток людяності, чеснот, духовності, формування присутності Бога в людині, боротьба людини з собою, знищення зла в собі. В епоху розвиненого і пізнього середньовіччя своєрідність гуманізму проявилася у посиленні божественного в людині, діяльної любові до ближнього, порятунку і умиротворення його Душі. Людина розглядалася як особистість, що має духовне начало і свободу вибору праведного життєвого шляху або гріховного. Збалансована етика

християнства дозволяла уникнути втілення в культурі тенденцій як крайнього індивідуалізму, так і вульгарного усупільнення, сприяючи формуванню повноцінного гуманізму.

Ідея людини, обстоювання її гідності були не новими для філософських роздумів і в Україні, починаючи з праць книжників князівської доби. Найбільш повне втілення вони знайшли у «Повчанні Володимира Мономаха». [3, с. 126].

Систематичне звернення до ідей і концепцій гуманізму, як ідеологічної течії третього рівня, найповніше проявилось в XVI – першій половині XVII ст., набуваючи певного змісту та форми залежно від конкретних умов і звернення до своїх витоків. Виникненню ідеї гуманізму передувало перше моральне правило співжиття, яке пізніше в історії філософії отримало назву «таліон». На відміну від Старого Заповіту, в якому йдеться про можливість застосування таліону лише Богом, у Новому Заповіті проголошується зміст «золотого правила моральності»: «У всьому, як хочете, щоб з вами чинили люди, те саме чиніть їм і ви з ними; оскільки в цьому Закон і Пророки». На зміну таліону прийшло «золоте правило моральності», яке вважається другим етапом зародження ідеї гуманізму.

Важливо, що ідея гуманізму вимагає від громадянського суспільства практичної реалізації основоположних моральних і правових принципів співжиття. Виступаючи універсальною і потенційною основою життя людини, ідея гуманізму покликана забезпечити благополучний і щасливий світоустрій. Порівняно із своїми моральними попередниками, такими як таліон і «золоте правило моральності», ідея гуманізму має ряд відмінних рис (рис. 1).

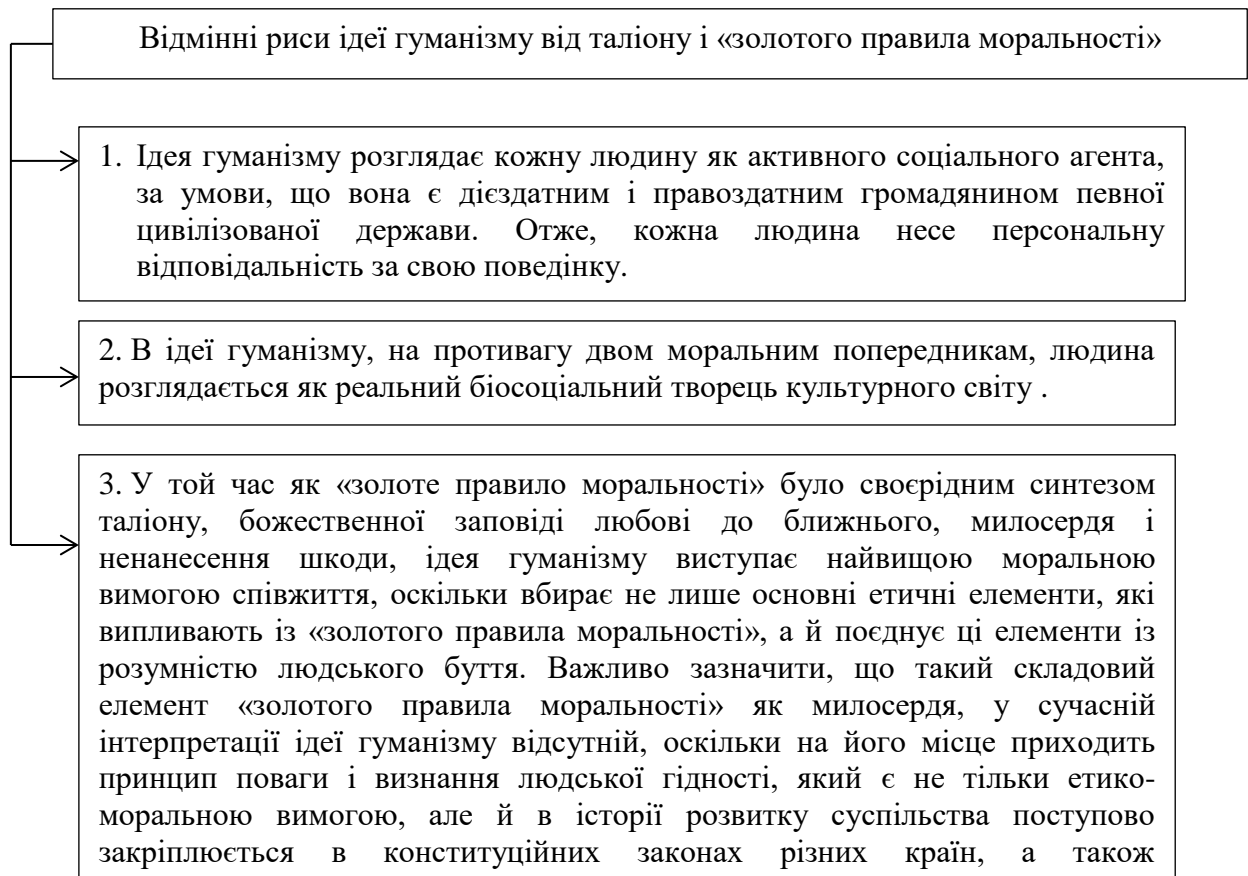

Рис. 1. Відмінні риси ідеї гуманізму від таліону і «золотого правила моральності»

Джерело: авторська розробка

Ідея гуманізму, на відміну від таліону і «золотого правила моральності», є однією з центральних категорій соціальної філософії, що ґрунтується на моральних нормах і принципах співжиття, які мають практичну значимість і правову регламентацію. Ідея гуманізму детермінована об'єктивними інтересами соціальних верств, економічними, політичними, культурними, духовно-релігійними, виробничими та іншими формами суспільних відносин.

У становленні ідей гуманізму в українській філософській думці можна виокремити такі етапи:

Перший етап – XIV–XVI ст. Переважна більшість дослідників (Я. Ісаєвич, В. Нічник, М. Попович)

виникнення терміну «гуманізм» і його головний зміст пов'язують із епохою Відродження (Ренесансу), визнаючи правомірність вживання терміну як для позначення більш ранніх, так і пізніх явищ, пов'язаних із характеристикою людини, її філософії.

Вивчення проблеми становлення ідей ренесансного гуманізму в Україні в їх філософському аспекті започатковано в Інституті філософії НАН України вченими під керівництвом В. Нічика. Окремими питаннями українського гуманізму займалися М. Кашуба, М. Циганок, В. Литвинов [2]. Відповідно до їх розвідок, в епоху Відродження гуманізмом вважали протилежну до ідеології середньовіччя світську культуру (гуманістику), яка не тільки була звернена до людини, але й витікала з її власних духовно-творчих можливостей.

Гуманізм епохи Відродження XIV–XVI ст. докорінно змінив розуміння людини та її місця у світі і в системі людських відносин. Важливим

принципом філософського гуманізму стало визнання поряд з Богом величезного, навіть самодостатнього, значення природи людини у світі. Гуманістів цікавили суспільно-політичні й етичні теми.

Появі і поширенню ідей гуманізму в Україні сприяли соціально-економічні, політичні та культурні чинники. Починаючи з другої половини XV ст. в Україні, яка входила до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, складаються реальні передумови для формування елементів ранньобуржуазної духовної культури, гуманістичної філософської і громадсько-політичної думки, зокрема поява значної кількості економічно незалежних міст із магдебурзьким правом, які були центрами не тільки ремісництва і торгівлі, але й соціально-політичного та культурного життя. У XVI ст. у Подільському воєводстві було 66 міст, а в середині XVII ст. вже 170 [2].

Центром тогочасного гуманістичного руху був Київ. Талановиті літератори перекладали на мову, близьку до української розмовної, знамениті трактати «Арістотелеві врата», «Космографія», «Шестокрил», роботи з логіки Мойсея Маймоніда і Аль-Газалі. З'явилися й переклади старозавітних книг («Рут», «Естер»), світської літератури (лицарських романів і лірики), переписаний Києво-Печерський патерик, відредаговані рукописні книги «Ліствиця» (1455) і «Златоструй» (1474). Відновлювалися зруйновані татарами київські святині, насамперед Софійський собор.

Гуманістичні ідеї виникли і розвивалися в Україні на основі двох різних традицій: західноєвропейської і русько-візантійської, яка була тісно пов'язана з церковною традицією, а тому була більш прийнятною для вітчизняної культури перехідного періоду. Зачинателями гуманістичної

культури в Україні, її найвизначнішими діячами були Ю. Дрогобич, П. Русин, Лукаш з Нового Міста, С. Оріховський [8, с. 58].

Сучасні діячі вітчизняної гуманістичної науки в умовах самостійної української держави активно й неупереджено висвітлюють білі плями українського Відродження, яке розвивалося під впливом європейських традицій і сповідувало принципи віри у можливість людської особистості, наближення її до природи і возвеличення людини у художній творчості. Орієнтуючись на канони античності і наслідуючи європейські ренесансні школи, вони дбали про збереження національної специфіки і ідентичності. В останні десятиліття з'явилися ґрунтовні дослідження впливу епохи Відродження на безперервний розвиток світової гуманістики і культури відомих українських авторів С. Безклуба, В. Бітаєва, А. Дорога, В. Єфіменка, Л. Левчука, О. Оніщенка, В. Роменця та ін. [6].

Другий етап (друга половина XVI – початок XVII ст.) характеризується поєднанням гуманістичних ідей з реформаційними, що дає підстави говорити про поширення в Україні північно-європейського варіанту Відродження. Цей період означений активним функціонуванням різних культурно-просвітницьких, наукових, літературних та освітніх об'єднань, зокрема Острозького освітньо-культурного об'єднання, вчених спільнот при дворах великих українських магнатів, Лаврського гуртка у Києві, братських шкіл, де значним був вплив української професури, яка отримувала освіту в кращих традиціях європейської гуманістичної педагогіки. Характерною ознакою цього часу стало активне формування самосвідомості українського народу, розвиток ідеалу гуманістичного патріотизму [2, с. 9].

Третій етап – епоха Просвітництва (друга половина XVII ст.) – вважається вершиною гуманізму. Вона внесла у пізнання людини, орієнтоване на науки, глибокі філософські ідеї, що сприяло розвитку світських засад суспільного життя. Філософія стала дисциплінарної формою знання, об'єктом наукового дослідження, суб'єктом формування національної філософської традиції. Людина, в свою чергу, розглядалася як розумний, вільний індивід, що володіє правами на життя у суспільстві, на свободу, щастя, рівність, власність, є творцем свого щастя і суспільства в цілому, має владу над природою і звільнена від впливу божественного. Раціоналізація усіх сфер життя – основна риса епохи Просвітництва, тому її можна назвати епохою раціоналістичного гуманізму.

Четвертий етап українського гуманізму – друга третина XVII – початок XVIII ст. – епоха Розуму, розвитку науково-реалістичної форми пізнання світу. На цьому етапі комплекс гуманістичних ідей розвивався у контексті процесів, що характеризували добу українського бароко. Даний напрямок сформував нове уявлення про світ і людину, що базувалося на глибинних світоглядних зрушеннях, зумовлених великими відкриттями в астрономії, механіці і фізиці, які зруйнували антропоцентричний світ гуманізму як замкнену конструкцію, засновану на принципах розумності й гармонії. Ідеї гуманізму вже в іншому бароковому контексті продовжували функціонувати, принаймні в Україні, до початку XVIII ст. [2, с. 9].

До мислителів даного періоду можна віднести Смотрицького М., Саковича К., Вишневецького І. Найвідомішими в українській гуманістиці були роботи Г. Сковороди (1722–1794), який у вченні про людину акцентував увагу на її внутрішньому

духовному стані (мета людського життя – «радість серця», «внутрішній лад», «міцність душі»), оспівував внутрішню свободу особистості, її незалежність. Висуваючи ідею щастя, як вищу мету людського життя, Г. Сковорода створює вчення про «сродну працю» [5, с. 73].

П'ятий етап (XIX ст.) характеризується розвитком людинознавства, наук про душу, культуру і дух. Відповідно до вчення Нового Заповіту слово «гуманізм» почало вживатися як «людяність», оскільки гуманізм є невід'ємним елементом християнства як релігії любові, внутрішнього оновлення людської особистості, яка закликає до повного і безкорисливого служіння на благо людства.

Шостий етап (XX ст.) – епоха катастроф, воєн і революцій, що перекроїли світ. Девальвація гуманістичних цінностей (фашизм) і заперечення людської душі (комунізм), наслідки техногенного розвитку – екологічні лиха, посилення індустріальної, науково-інформаційної могутності суспільства і технократичного світогляду – це окремі віхи постхристиянської епохи, втрати ідеалів гуманізму [7, с. 148]. Гуманістична ідеологія без Бога призводить до кризи і в кінцевому підсумку – до своєї діалектичної протилежності.

Пазенок В. С., Лях В. В., Соболев О. М., автори монографії «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи» зазначають, що XX століття піддало сумніву і критиці навіть класичні концепції гуманізму. Людина в сучасному світі знову перетворилася на найактуальнішу проблему [4, с. 48].

Вітчизняні гуманісти заперечували Божественне походження влади й держави, виступили проти підпорядкування світської влади духовній, відстоювали

невтручання церкви у державні справи. Їм імпонував центральний принцип етики гуманізму – принцип спільного блага (блага народу), за яким патріотизм, служіння державі, суспільна активність базувалася на підпорядкуванні приватних інтересів спільному благу. Українські гуманісти чи не першими в Європі проголосили, що благо народу є найвищим законом і метою державної влади; розробили ідею природного права, яке, як вважали, є вищим за людські закони, що їх при потребі можна й змінювати [2].

Не можна з повною впевненістю сказати, яка з рис гуманізму, які домінували у минулих епохах стане панівною у ХХІ ст. (сьомий етап). З нашої точки зору, якщо ХХІ століття увійде в історію цивілізації як епоха Духовного Просвітництва, то можливо, це буде, відмінний від середньовічного, теоцентричний гуманізм з відносно вільним, глибоко усвідомленим прагненням Людини до святості і до Бога.

Як бачимо, в українській філософській думці багатогранна ідея гуманізму впродовж багатьох століть неодноразово змінювалась, була спростована і підтверджена, персоніфікована різними особистостями і уособлена національними школами. Тому було б неправильно ототожнювати сутність гуманізму з його історією. Однак, незважаючи на усі перетворення, основний зміст гуманізму – визнання людини найвищою цінністю – залишається незмінним.

Висновки і перспективи. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що у вітчизняній філософії відображена уся складність і драматичність історії становлення ідеї гуманізму, оригінальність і своєрідність власної філософської традиції у переплетенні позицій, концепцій і шкіл,

що є унікальним варіантом філософствування у світовій філософській культурі. Разом з тим, розглянуті етапи становлення ідей гуманізму в українській філософській думці мають умовний характер, оскільки при розмежуванні єдиного процесу не завжди вдається провести чітку межу між завершенням одного етапу і початком іншого. Застосовуючи дану періодизацію, недоцільно використовувати її як абстрактну схему, підлаштовувати під неї всю багатоманітність єдиного процесу, що може призвести до втрати його якісного змісту.

Зважаючи на те, що в українському суспільстві знизився моральний рівень суспільної і індивідуальної свідомості, перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку вбачаються у дослідженні механізмів відновлення гуманістичних ідеалів у таких соціальних інститутах як сім'я і школа.

Список використаних джерел

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ: ПАРАПАН, 2002. 172 с.
2. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії ХVІ – початку ХVІІ ст. Київ: Вид. С. Павличко «Основи», 2000, 472 с.
3. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Вища шк.: Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
4. Пазенок В. С., Лях В. В., Соболев О. М. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи. Київ: Укр. Центр духовної культури, 2001. 380 с.
5. Попович О. В., Сабадаш Ю. С. Історична українська наукова думка: інтерпретація ідей

гуманізму. *ГРАНІ*. 2018. Том 21. № 5. С. 66–75.

6. Сабадаш Ю. С. Інтерпретація ідей гуманізму у вітчизняній науковій думці. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2012. Вип. 18(2). С. 3–8.

7. Трачук М. Трансформація ідеї гуманізму у філософській думці. *Вісник Прикарпатського університету*. 2012. Випуск 16. С. 145–151.

8. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: Ч. 1 / за ред. В. М. Нічик. Київ: Наук. думка: Основи, 1995. 430 с.

References

1. Aleksandrova, O. V. (2002). *Filosofiya Serednikh vikiv ta doby Vidrodzhennya* [Philosophy of the Middle Ages and the Renaissance]. Kyiv: PARAPAN, 172.

2. Lytvynov, V. D. (2000). *Renesansnyy humanizm v Ukrayini. Ideyi humanizmu epokhy Vidrodzhennya v ukrayins'kiy filosofiyi XVI – pochatku XVII st.* [Renaissance humanism in Ukraine. Ideas of Renaissance humanism in the Ukrainian philosophy of the XVI – early XVII centuries]. Kyiv: S. Pavlychko «Osnovy», 472.

3. Ohorodnyk, I. V., Ohorodnyk, V. V. (1999). *Istoriya filosofskoyi dumky v Ukrayini* [History of philosophical thought in Ukraine]. Kyiv: «Znannya», KOO, 543.

4. Pazenok, V. S., Lyakh, V. V., Sobol', O. M. (2001). *Humanizm: suchasni interpretatsiyi ta perspektyvy* [Humanism: modern interpretations and perspectives]. Kyiv: Ukr. Tsentru dukhovnoyi kul'tury, 380.

5. Popovych, O. V., Sabadash, YU. S. (2018). *Istorychna ukrayins'ka naukova dumka: interpretatsiya idey humanizmu* [Historical Ukrainian scientific thought: interpretation of the ideas of humanism]. *HRANI*. 5. 66–75.

6. Sabadash, YU. S. (2012). *Interpretatsiya idey humanizmu u vitchyznyaniy naukoviy dumtsi* [Interpretation of ideas of humanism in domestic scientific thought. Scientific notes of Rivne State University for the Humanities]. *Ukrainian culture: past, present, ways of development*. 18(2). 3–8.

7. Trachuk M. (2012). *Transformatsiya ideyi humanizmu u filosofskiy dumtsi* [Transformation of the idea of humanism in philosophical thought]. *Bulletin of the Precarpathian University*. 16. 145–151.

8. *Ukrayins'ki humanisty epokhy Vidrodzhennya: antolohiya* [Ukrainian humanists of the Renaissance: an anthology]: Ч.1 (1995) / за ред. В. М. Нічик. Kyiv: Nauk. dumka: Osnovy, 430.

FORMATION OF HUMANISTIC IDEAS IN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT

N. Zlenko, R. Mnozhynska, S. Lysenko

Abstract. *The urgency of the research topic is necessity to understand the idea of humanism in Ukraine from its formation to development in new cultural and historical conditions. The purpose of the article is to study the formation and development of humanistic ideas in Ukrainian philosophical thought in the historical aspect. To achieve this goal, the following research methods were used: historical – to study the stages of development of humanistic ideas, analysis and synthesis of scientific literature, generalization and systematization – to formulate intermediate and final conclusions. The article highlights the meaning of the concept of "humanism". The preconditions for the formation of ideas of humanism are determined. It was found that the idea of humanism was preceded by the first moral rule of coexistence, which later in the history of philosophy was called talion. The main formation stages of humanistic ideas in the Ukrainian*

philosophical thought (the first – XIV-XVI centuries; the second – the second half of the XVI – the beginning of the XVII century; the third – the second half of the XVII century; the fourth – the second half of the XVII – the beginning of the XVIII century; fifth – XIX century, sixth – XX century, seventh – XXI century). Distinctive features of the humanistic ideas from talion and the "golden rule of morality" have been formed. Prospects for further scientific research in this area are seen in the study of the mechanisms of restoration of humanistic ideals in such social institutions as the family and school.

Key words: *philosophical thought, humanism, humanists, talion, Renaissance, doctrine, man.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.052

УДК 17.024.4:304.44

THE ESTABLISHMENT OF "EXPERIENCE" CONCEPT AT SOCIAL CULTURAL PRACTICE TRANSFORMATIONS: THE ANALYSIS OF STRUCTURAL CONCEPT OF M. FOUCAULT

O. D. LAUTA, PhD, Associate Professor of Philosophy and international communication at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
E-mail: elena.lauta@gmail.com

S. M. GEIKO, PhD, Associate Professor of Philosophy and international communication at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
E-mail: svt.geyko@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the analysis of structural concept of M. Foucault, at borders of which the influence of social cultural practice transformations on the establishment of "experience" concept content is researched. M. Foucault rejects the absolutization of subject-object opposition, under which the content of "experience" concept is gnoseologically analyzed, and reveals the necessity of understanding of subject decentralization experience*

Key words: *experience, existence, reflection, interpretation, episteme, discourse, subjectivation, destruction of subjectivity.*

Introduction. The difficult dynamics of sociocultural processes of present time results in deformation of maintenance of concepts of classic philosophy. As new organization of landscape of culture sets the new foreshortening of look of man on the own world, the necessity of revision of concepts of classic philosophy is formed so far as. Michel Foucault is one of the most well – known representatives of French Post-structuralism that finds out inadequacy of classic cultural orientations in a post-modern situation.

Analysis of recent researches and publications. This setting unites him research position with the concepts of such post-modernisms, as Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard (although on the whole in post-modern discourse, coming from his orientation on fundamental pluralism, any classifications lose any value).

Purpose. The task of this research consists in the exposure of new maintenance of concept experience in the light of modern transformation of sociocultural practices. Historical conditionality of knowledge cultural and

historical forms, that consist of discursive practices of expressions and undiscursive practices of appearances, are initial position of Michel Foucault as a representative of Structuralism. Knowledge is not strictly a scientific projection, but includes for itself both perceptual experience of epoch and charts of his clearing up. Historical combinations the visible and expressed is not hidden, but also cannot be fully rationalized.

Methods. The special methodological status gets a concept "experience" in the research searches of Michel Foucault. This term not only expresses the measure of unity discursive and undiscursive every epoch but also serves intention research of this archaeologist of knowledge, by a vector directing attention of researcher on the object: "...experience of phenomenologist what is that? It a certain method to set the look of reflection to being, that, definitely, can be it is unimportant that, can be a transitional daily occurrence. Look at all these experiences, a phenomenology appealed to that, – it experiences it is unimportant who or it is unimportant

what, daily occurrence in her transient form. And for a phenomenology language speech to deal with that to grasp, what it after a value, to execute certain work – reflexive work, that would allow to grab the values really suspended in experienced [6].

Results. Michel Foucault aimed to overcome limit nature of research situation, when "really, a western man was able to constitute itself in the own eyes as a science object. He took itself into the language and gave to the soba in him and through him discursive existence is certain only in correlation with the own destruction: from experience of misunderstanding all psychologies and possibility of psychology were born; from placing of death medicine that sets up for science dealing with individual" was born in a medical mind [2].

Historical approach allows to overcome limit nature of epoch, go out for the scopes of certain style of thinking: "We thought into the anonymous and limiting system thinking, systems of peculiar to her language and epoch. This system and this language have the own laws of transformation. Exposure of this thinking a prehumulone to every thinking, this system earlier all systems, and is the task of today's philosophy" [4, p. 19].

Michel Foucault creates the method of reconstruction of integrity of cultural and historical formations that have fundamentally "decentralized character", that is their center must be inferior of principle of self – realization. Movable character of the investigated object complicates understanding of nature an instance legitimations that set the specific of every episteme.

This methodological strategy explains locality of epistemic formations, possibility of "epistemological breaks", necessity of oblivion of every created archive of knowledge humanity. "Discursive practices are characterized limitation of the field of the objects determined by legitimacy of prospect for

the agent of knowledge and fixing of norms for making of conceptions and theories. Thus, every discursive practice means cooperation of orders that set her rules of exception and choice" [4, p. 20].

The problem field of every episteme is filled by discursive practices, list of scientific disciplines created now. Them epistemological unity certainly-historical. The language code of orders and prohibitions however created in their cooperation provides homogeneity of the cultural field. "In every society of generation of discussion controlled simultaneously, yields to the selection, gets organized and limited to the certain set of procedures" [4, p. 20] – writes Michel Foucault. Collective irresponsible discursive practices determines language behavior, and, thus, and thinking of separate individuals.

In history of humanity to Michel Foucault five distinguishes such cultural codes: ancient, medieval, renaissance, elucidative and modern. But he develops only correlation three last. As writes N. S. Avtonomova, these three epistemes cardinal character differ in one from other: "In renaissance epistemes coexistence of words and things is alike; in a classic epoch they are commensurable by representation in thinking, in spacious presentations; beginning from XIX of century of word and thing contact one with one yet more difficult mediated connection – such measurements, as labour, life, language, that function already not in spacious presentations, but in time, in history" [1, 58].

Michel Foucault fixes three signifying by contemporary culture of interrelated tendency. Firstly, it forming of new language (exactly as well as new attitude toward a language), related to radical abandonment from the unambiguous conjugating of language reality with the certain and stable archive of cultural tradition, that sets to the language phenomena an extralanguage dimension it, as a rule, results in a

volume, that maintenance of cultural tradition gets possibility to apply on status "natural condition" of discourse. A modern culture can be expressed, in opinion of Foucault, only in other language unconnected with tradition (and unconnected tradition): "this inflexible, this inevitable language, and a language, whose substantial elements a break, tormented profile, will be, appears a circular language – that sends to itself and snapped to on raising under the question of the limits". Similar transformation of language entails and transformation of style of philosophizing that phenomenologically appears in "have engulfed our philosophy" "confusion of word", but really related to the deep changes in the type of thinking, signifying not "so much loss of language, on what, it would seem, the end of dialectics specifies, how many self-immersion of philosophical experience in a language and opening of that in her, in a language, and in the same vein, that a language accomplishes, when talk that not can be said, – exactly there accomplished experience limit as him be, as must him from now on think philosophy". After Michel Foucault, "language... speaks for itself – without a speaker subject and without an interlocutor"; a "language exposes his existence in overcoming of the limits... a language talks that cannot be said"

For setting of contemporaneity the high value of present tense is inalienable from aspiration to present him to other, than he is, to convert him, thus not destroying, but grabbing him such, as he is. Charles Baudelaire contemporaneity is experience in that clash, from one side, maximum attention to reality, and from other is practice of freedom, simultaneously and respecting this reality, and such that encroaches for her [5].

By the feature of modern experience, there is that at visibility of silence in him takes place intensive increase of discourses that watches

content of this experience in all his fineness, – "discourses-delights" formulated power. How can experience be organized in certain charts that express and organize the spirit of epoch? How are read these charts an epoch, crystallizable in the specific of every corresponding type of practice? Here those questions that are visible in every new turn of opinion of Foucault. An appeal is to initial experience of life, that will allow to justify every scientific ignorance for the archaeologist of knowledge is not sufficient. Even a historical and philosophical reconstruction of theories of the soul and body must be the necessary moment of researches of episteme, but not sufficient.

Classic philosophy in the attempt of psychologization of experience, point is concentrated on that, to explain why a subject that he is in the transcendental functions is the founder of this experience and his value. Determination of subject and cooperation of his capabilities, as a subject only and can be certain as totality of cognitive capabilities, are initial so far as, as he is the founder of experience. In opinion of Foucault, "Education" as cultural setting or "philosophical ethos", that assumed "permanent criticism of our historical existence", just and set related to finding out of these procedures cognitive setting: there is an original philosophical "question", problem – based "simultaneously relation of to present tense, modus of historical existence and constituting itself as an autonomous subject". In opinion of Foucault, to Edging to the main questions of "criticism" it was finding out of limits, that it had to refuse to cross cognition, for it – a problem consisted in the following, "that – in that us it is given to as a common, necessary, obligatory, is part single, casual and that come from arbitrary compulsions. Speech about that criticism that leaves in form necessary

limitation, to transform in practical criticism in form possible overcoming".

In New-European tradition of philosophizing initial maintenance of concept "experience" correlates with data of feeling (F. Bacon, T. Hobbes), and thus, first the role of direct sensuality confesses in becoming of human experience. But the orientation of rationalism of philosophy of New time, from one side, sets the gnoseological prospect of explication of experience, and, on the other hand, is simply abstract not equation of these terms (perceptual and to experience), but by the gradualness of clarification of their intercommunication, but at the same time, and by clarification of their definitions.

Epistemicization of problem of understanding of experience results in her psychologization – analysis of cognitive capabilities and in empiric strategies of his research and in rationalism. The preset of cult of mind is snapped to in the antithesis of naturalism and psychologism.

For non – classical style philosophizing experience becomes the that point of life, that maybe would be nearer to that it is impossible to outlive. Therefore, tension of research must be sent to that, to open out all possibilities of the investigated field of experience. Possibility of death of subject becomes the function of this experience, change of his experience is to such degree, that he no longer was by a himself, or, that he was completely other, than he is, or, that he over was brought to the elimination or to the explosion, to the dissociation.

Michel Foucault is interested in this context by such present in a culture forms ("forms and methods of subjectivation") by means of that people self – realization as subjects of that or other experience "...experience that is rationalization of process, in itself uncompleted, – and completed in a subject or, quicker, in subjects [4].

Before or later, in obedience to Foucault, unavoidable did the spectrum of problems have to be or it is legitimate to consider subject as only possible form of existence? Does self – identity of subject and his continuity as his attributes come forward? Is such "experiences " carried out, within the limits of that there would be a loss of these qualities a subject, is possible "dissociation of subject"? According to Foucault, for all of it philosophizing legitimately selection of "community of kernel" – load carrying structure as "discourses about experiences – limits, where it comes for a subject about that, to transform itself, discourse about transformation itself through constituting of knowledge" [4]. The structural overcoming of phenomenological tradition served for Foucault the condition of possibility of making of row fundamentally new world view and cognitive paradigms. It is an enterprise, what desubject. Idea certain to the experience-limit, the function of that is to tear up a subject for it.

Michel Foucault cast aside setting in obedience to that history is successive passing to the higher levels of development of the proof systems of knowledge. Thus substantially meaningful is that a "archaeological (or "genealogical", after Foucault) analysis" is accented oriented on the subjectless status of "cognitive space": "Genealogy is a form of history, that had to report in that constituting of knowledge, discourse, areas of objects touches et cetera, without that, to appeal to some subject – be that transcendental in relation to the field of events or that moves in the empty self – identity along history". Within the framework of analysis of the own going near procedures of transformation of "philosophy of subject", Foucault, as though "identifying" itself, marked: "I tried to go out from philosophy of subject, working over genealogy of modern subject to that I befit as to historical and cultural reality; id est as to something,

that can change... Coming from this general project two approaches are possible. One of methods to be approached to the subject in general consists in that, to consider modern theoretical constructions. In this prospect I tried to analyse the theories of the subject as speaker, living, working creature. But question about subject it is possible to examine also and by more practical character: leaving from the study of institutes that made the objects of knowledge and submission out of separate subjects, that is through the study of hospitals, prisons... I wanted to study the forms of perception, that a subject creates in relation to itself. But as I began with the second approach, it was me to change the opinion in a few points" [4].

It was to change the opinion in a few points" [4]. Considering philosophy "ontology of present" tense, by "historical ontology us", Foucault underlined that people were "historically certain creatures", here subjects, in opinion of Foucault, quite not come forward as terms of possibility of corresponding experience. He named a "subjectivation" process by means of that arrive at constituting of subject, more precisely are subjectivities that are only one of the given possibilities of organization of consciousness.

In connection with the problem of destruction of subjectivity in Foucault there is interest in the phenomenon of madness. The last for Foucault is related first of all not to the natural defects of function of brain, not with violation of genetic code, but with the psychonosema caused by difficulties of adaptation of man to the external circumstances (that is, with the problem of socialization of person). For him is the pathological form of action of nocifensor against an existential "anxiety". If for a "normal man" a conflict situation creates "experience of ambiguity", then for a "pathological individual" she grows into unsolvable contradiction that generates

"internal experience of unendurable ambivalence": a "anxiety" is an affect change of self-contradiction. It is a total disorganization of affective life, basic expression of ambivalence, form in that this ambivalence will be realized in manipulation with mass consciousness and, thus, serves as the index of "indisputable error".

This crisis of individuality is usually traced by the theorists of poststructuralism and post-modernism from the second half of XIX of century, when, on their opinion, he began to be in theory comprehended in such different spheres, as a Marxist political economy, psycho-analysis, anthropology of culture and Saussurean linguistics, that were based on models methods not consonant with the fundamental concepts of traditional individualism. Internal logic of argumentation of these manoeuvres denies normative power of autonomous individuality and reduces subjective consciousness to constantly itself recreating, superpersonality mechanism.

In these theories the personal experience of man is determined as something, determined by a class, family, culture or other not less than by the superpersonality after the existence phenomenon – language consciousness. All of it, on presentations of Foucault as a representative of poststructuralism, small such result, that similarity of man lost in literature of modernism and post-modernism integrity she owned that in the art of realism.

Discussion. Thus, the analysis of becoming of concept "experience" in transformations of sociocultural practices demonstrates the historical conditionality of maintenance of the investigated term. The dynamics of episteme in Foucault finds out conformities to law of this genesis. If in classic rationalism of the maximum epistemology understanding of experience, as a result of compatible representation of words and things by means of thinking (the extreme form of this process is formed in setting of

transcendentalism), leads, from one side, to naturalization of his maintenance, as data of perception, and, with other – to psychologization of method of connection of experience data, as she is possible only as a sequence of recreation of material of the outer world in the cognitive capabilities of subject. In a modern situation more difficult connection of mediation of discursive and undiscursive practices results in deconstruction of binary opposition of subject and object. As a result of concept of experience finds the contextual maintenance and value of "limit" as to the method of decentralization subject.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. С. Мишель Фуко и его книга "Слова и вещи" // Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. СПб.: Академия, 1994. С. 3–26.
2. Критическая антропология. М. Фуко. URL: <http://vuzlib.net/30920/>
3. Можейко М. А. Фуко. // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. Мн.: Книжный дом. 2003. 1280 с.

4. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. СПб.: Академия, 1994.

5. Фуко М. Что такое Просвещение. URL: <http://www.philosophy.ru/library/foucault/02/2.html>

References

1. Avtonomova N. Mishel' Fuko i yego kniga «Slova i veshchi» [Words and things] SPb.: Akademiya, 560.
2. Kriticheskaya antropologiya M. Fuko [Critical anthropology of M. Foucault]. URL: <http://vuzlib.net/30920/>
3. Mozheyko M. Fuko. Noveyshiyy filosofskiy slovar [The latest philosophical dictionary]. Mn.: Knizhnyy dom, 1280.
4. Fuko M. Slova i veshchi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk [Words and things] SPb.: Akademiya, 560.
5. Fuko M. Chto takoye Prosveshcheniye [What is Enlightenment] // <http://www.philosophy.ru/library/foucault/02/2.html>

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДОСВІД» В ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК: АНАЛІЗ СТРУКТУРАЛІСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ М. ФУКО

О. Д. Лаута, С. М. Гейко

Анотація. Стаття присвячена аналізу структуралістської концепції М. Фуко, в межах якої досліджується вплив трансформації соціокультурних практик на формування змісту поняття "досвід". М. Фуко заперечує абсолютизацію суб'єкт-об'єктної опозиції, в межах якої еносеологізується зміст досвіду, та виявляє необхідність розуміння досвіду децентрації суб'єкта. Особливий методологічний статус одержує поняття «досвід» в дослідницьких пошуках Фуко. Він є одним із найбільш відомих представників французького постструктуралізму, який виявляє неадекватність класичних культурних орієнтацій в постсучасній ситуації. Історична обумовленість знання культурно-історичними формами, які складаються з дискурсивних практик висловів і недискурсивних практик видимостей, є вихідною позицією М. Фуко як представника

структуралізму. Задача цього дослідження полягає у виявленні нового змісту поняття досвід в світлі сучасної трансформації соціокультурних практик. Аналіз становлення поняття «досвід» в трансформаціях соціокультурних практик демонструє історичну обумовленість змісту досліджуваного терміну. Динаміка епістем у Фуко виявляє закономірності цього генезису.

Ключові слова: досвід, епістема, дискурс, екзистенція, рефлексія, інтерпретація, суб'єктивація, деструкція суб'єктивності.

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.022

УДК 008: 316.72: 159.99

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРІЯ КУЛЬТУРНИХ ВИМІРІВ ХОФСТЕДЕ

Т. В. ДАНИЛОВА, кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та медіа-освіти

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

ORCID ID 0000-0002-0297-9473

Email: daniлова_tv@ukr.net

В. А. БУДЕГАЙ, аспірантка кафедри педагогіки

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Email: budegayva@nubip.edu.ua

Анотація. *Суттєвою особливістю сучасного глобалізованого світу є виникнення і активний розвиток мережі взаємодій представників різних культурно-цивілізаційних спільнот, що не було властивим минулим історичним епохам. За цих умов відбувається процес переструктуризації кожної культури, кожної цивілізаційної системи. Якщо раніше процеси цивілізаційно-культурного оновлення тривали протягом століть та тисячоліть, то сьогодні вони відбуваються за роки і десятиліття. Виникає конгломерат відмінних за своєю історією, традиціями, мовами, релігіями суспільств, які розвиваються, взаємодіють і впливають один на одного завдяки культурно-цивілізаційному діалогу. Цим відносно самостійним і самобутнім соціумам доводиться співіснувати в єдиному інформаційному просторі, в якому міжкультурна і міжцивілізаційна комунікація виступає важливим фактором регулювання як внутрішнього життя, так і взаємин між країнами. Великий внесок у розробку культурних вимірів зробив Г. Хофстеде. Роботи Г. Хофстеде започаткували велику дослідницьку традицію в галузі міжкультурної взаємодії. Їх активно використовують дослідники та консультанти в галузі міжнародного бізнесу та комунікацій. Вони продовжують залишатися одним з головних ресурсів у міжкультурних дослідженнях і надихають на вивчення як цінностей культур, так і на дослідження інших аспектів культури. Стаття спрямована на висвітлення теорії культурних вимірів Г. Хофстеде. Автор використовував антропологічний інтегративний підхід, компаративний аналіз та інтерпретаційну дослідницьку парадигму.*

Ключові слова: *цивілізація; культура; міжкультурна комунікація; діалог цивілізацій; Г. Хофстеде; культурні виміри Г. Хофстеде.*

Актуальність. Суттєвою особливістю сучасного глобалізованого світу є виникнення і активний розвиток мережі взаємодій представників різних культурно-цивілізаційних спільнот, що не було властивим минулим історичним епохам. За цих умов відбувається процес переструктуризації кожної культури, кожної цивілізаційної системи. Якщо раніше процеси цивілізаційно-культурного оновлення тривали протягом століть та тисячоліть, то сьогодні вони

відбуваються за роки і десятиліття [12]. Виникає конгломерат відмінних за своєю історією, традиціями, мовами, релігіями суспільств, які розвиваються, взаємодіють і впливають один на одного завдяки культурно-цивілізаційному діалогу [1]. Цим відносно самостійним і самобутнім соціумам доводиться співіснувати в єдиному інформаційному просторі, в якому міжкультурна і міжцивілізаційна комунікація виступає важливим фактором регулювання як внутрішнього життя, так і взаємин між

країнами. Отже, міжцивілізаційна і міжкультурна проблематика – в особистому житті, у сфері праці та політики – набуває у наші дні суттєвого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні ідеї міжкультурної комунікації були розроблені Е. Холлом, Г. Трагером, К. Клакхоном, Ф. Клакхон, Ф. Стродтбеком, В. Гуденау, К. Гірцем, Г. Хофстеде, В. Гудикунстом [13]. К. Клакхон стверджував, що люди поділяють спільні біологічні особливості та характеристики, які формують основу для розвитку культури, і зазвичай вважають, що власні культурні вірування і практики є нормальними і природними, в той час як інші культури здаються їм дивними чи навіть ненормальними [8; 9]. Теорія ціннісних орієнтацій, розроблена Ф. Клакхон і Ф. Стродтбеком [10], стала корисним інструментом для фреймінгу культурних патернів. Теорія Е. Холла дала поштовх вивченню діалогів культур і сприяла розвитку комунікативної компетентності учасників міжкультурного діалогу [3; 4; 5]. Великий внесок у розробку культурних вимірів зробив Г. Хофстеде.

Мета. Стаття спрямована на висвітлення теорії культурних вимірів Г. Хофстеде.

Методи. Автор використовував антропологічний інтегративний підхід, компаративний аналіз та інтерпретаційну дослідницьку парадигму.

Результати. Відомий нідерландський соціолог і фахівець з теорії управління Гірт Хофстеде в результаті проведеного ним наприкінці 70-х років ХХ століття великого дослідження сформулював ознаки, які можуть описувати національні культури. Вивчаючи поведінку людей, що працювали у IBM у більш ніж 50 країнах світу, він виділив чотири виміри, які відрізняють одну культуру

від іншої. Пізніше у співпраці з такими дослідниками як Майкл Х. Бонд та Майкл Мінков він додав п'ятий та шостий виміри.

Такими культурними вимірами є дистанція влади; індивідуалізм – колективізм; маскуліність – фемінінність; індекс уникнення невизначеності; довгострокова чи короткострокова орієнтація; поблажливість – самообмеження [7]. Хофстеде, Бонд та Мінков оцінювали кожну країну за шкалою від 0 до 100 для кожного виміру. Коли Хофстеде проаналізував свою базу даних статистики культури, він виявив чіткі закономірності подібностей та відмінностей за чотирма вимірами. Оскільки його дослідження були зосереджені виключно на співробітниках IBM, він міг віднести ці закономірності до національних відмінностей і мінімізувати вплив культури компанії. Взагалі, ця теорія описує лише основні тенденції в суспільстві. Безперечно, організації, групи та окремі особистості різняться між собою і на них можуть впливати інші фактори.

Вимір «дистанція влади» стосується ступеня нерівності, який існує в суспільстві та «легітимізується» як самою владою, так і іншими представниками даного суспільства. Високий показник дистанції влади свідчить про те, що суспільство приймає нерівний, ієрархічний розподіл влади і що люди розуміють «своє місце» в системі. Низький показник дистанції влади означає, що влада розподіляється та делегується, а члени суспільства не приймають ситуацій, коли влада розподіляється нерівномірно. Наприклад, у Малайзії, де найвищий показник дистанції влади (100), члени команди не ініціюють жодних дій, і їм подобається, коли ними керують та їх спрямовують на виконання завдання. Якщо менеджер не бере на себе відповідальність, підлеглі можуть

подумати, що завдання не є важливим. Для суспільств з високою дистанцією влади характерні централізовані організації, складніші ієрархії, великий розрив у авторитеті та повазі. Натомість, у суспільствах з низькою дистанцією влади організації «сплощені», топ-менеджери і прості службовці розглядаються майже як рівні. Тут делегується якомога більше повноважень, для прийняття рішень залучають всіх, на кого це рішення безпосередньо впливає. Дистанція влади в Україні – 92 [2].

Вимір «індивідуалізм – колективізм» демонструє міцність зв'язків, які люди мають з іншими в межах своєї громади. Високий показник індивідуалізму свідчить про слабкий міжособистісний зв'язок між тими, хто не є частиною основної «сім'ї». Тут люди беруть меншу відповідальність за дії та результати інших. Однак у колективістському суспільстві люди повинні бути лояльними до тієї групи, до якої вони належать, і тоді група захищатиме їхні інтереси. Сама група зазвичай велика і люди беруть на себе відповідальність за колективний добробут. Наприклад, такі центральноамериканські країни як Панама та Гватемала мають дуже низькі показники індивідуалізму (11 та 6 відповідно). У цих країнах маркетингова кампанія, яка підкреслює користь для всієї громади, буде зрозумілою та прийнятною, якщо люди, до яких звертаються, відчувають себе частиною однієї групи. В індивідуалістичних суспільствах час, потреби у приватності та свободі цінуються дуже високо. У цьому суспільстві люди надають перевагу індивідуальним нагородам та визнанню досягнень окремої особистості. Тут панує повага до конфіденційності, а публічна сфера відділена від приватної. У суспільствах подібного типу заохочуються дискусії та висловлення власних ідей. Що стосується колективістських

суспільств, то в них наголос робиться на формуванні навичок та становленні майстерності, особливо якщо це приносить користь усій групі. Тут люди спрямовані на внутрішні винагороди. Підтримка гармонії серед членів групи може бути важливішою за інші моральні питання. Якщо почуття та емоції загрожують гармонії, то їх не демонструють. У таких суспільствах бажано уникати публічних негативних відгуків. Тут сказати «ні» інколи є рівнозначним «втраті обличчя», якщо тільки це не буде ввічливим. Г. Хофстеде дійшов висновку, що азійські культури більш схильні до колективізму, тоді як західні культури мають тенденцію до різних ступенів індивідуалізму. Вимір індивідуалізму в Україні – 25 [2].

Вимір «маскулінність – фемінність» стосується розподілу ролей між чоловіками та жінками. У чоловічих суспільствах ролі чоловіків і жінок менше збігаються, і, як очікується, чоловіки будуть вести себе наполегливо. Демонстрація успіхів, сила, швидкість, агресія сприймаються як позитивні характеристики. У жіночих суспільствах, однак, між чоловічими та жіночими ролями спостерігається великий збіг, а скромність сприймається як чеснота. Велике значення надається хорошим стосункам з прямими керівниками і колегами: фемінні суспільства демонструють схильність до кооперації та орієнтацію на людей. Розрив між чоловічими та жіночими цінностями найбільший у Японії та Австрії, за балами MAS це 95 та 79 відповідно. В обох країнах чоловіків високо цінують за прояв «жорстких» чоловічих цінностей та поведінки, але, насправді, жінки також оцінюються порівняно високо за те, що мають чоловічі цінності, хоча в середньому нижче, ніж чоловіки. Наприклад, Японія має найвищий бал 95, тоді як у Швеції найнижчий вимірюваний показник – це 5. Тому, працюючи в

Японії, необхідно пам'ятати про ієрархічне та традиційно патріархальне суспільство. Довгі години роботи є нормою, а це, у свою чергу, може ускладнити членам жіночої команди процес кар'єрного зростання через сімейні обов'язки. У той же час Японія – культура, де всі діти (хлопчики та дівчатка) як частина команди з юних років отримують досвід конкуренції та перемоги. Тому члени жіночої команди так само ймовірно проявляють ці виразно чоловічі риси, як і їхні колеги-чоловіки. Для порівняння, за моделлю Хофстеде, Швеція – дуже жіноче суспільство. Тут люди зосереджуються на управлінні шляхом обговорення, консенсусу, компромісу та переговорів. У маскулінних суспільствах почуття гордості та впливовість залежать від статусу, а матеріальні статки і досягнення є важливими, у той час як фемінінні суспільства орієнтовані на відносини і більше сфокусовані на якості життя. Вимір маскулінності в Україні – 27 [2].

Вимір «індекс уникнення невизначеності» описує те, наскільки добре люди можуть впоратися з тривогою. У суспільствах, які мають високу оцінку невизначеності, люди намагаються зробити життя максимально передбачуваним та контрольованим. Якщо вони усвідомлюють, що не можуть контролювати своє власне життя, вони навіть перестають намагатися робити це. Ці люди можуть посилатися на «хай буде те, що буде» або на те, що «їхня доля в руки Бога». Представники культур з низьким індексом уникнення тривоги є розслабленими і відкритими. Необхідно зазначити, що уникати невизначеності – це не обов'язково те саме, що уникати ризику. Хофстеде стверджує, що у країнах з високим індексом уникнення невизначеності можна знайти людей, які демонструють ризиковану поведінку саме через те, що це зменшує

психологічну напругу та полегшує сприйняття неоднозначності ситуації. У моделі Хофстеде Греція очолює шкалу (100), а Сінгапур має найнижчий показник (8). Тому під час ділової зустрічі в Греції необхідно заохочувати дискусію, оскільки члени грецької команди мають культурну тенденцію приймати найбезпечніші, найконсервативніші рішення, незважаючи на будь-які емоційні спалахи. Отже, необхідно заохотити їх стати відкритішими до різних ідей та підходів, але при цьому запропонувати їм відносно обмежений, структурований набір варіантів чи рішень. Таким чином, суспільства з високим індексом уникнення невизначеності, такі як Греція, Японія, Бельгія, Польща, Португалія, Гватемала, Уругвай є консервативними, жорсткими і структурованими, якщо тільки небезпека невдачі не вимагає гнучкішого підходу. В таких суспільствах існує багато суспільних конвенцій. Представники експресивні, і їм дозволено проявляти гнів або емоції, якщо це необхідно. Це суспільства з високим рівнем енергії, якщо люди відчувають, що вони контролюють своє життя замість того, щоб відчувати себе наляканими життєвими несподіванками. У подібних культурах необхідно ясно і стисло виражати свої очікування і цілі та встановлювати чітко визначені параметри. Проте, доцільно заохочувати творче мислення та діалог там, де це можливо. Для успішної взаємодії з представниками цих суспільств потрібно навчитися невизначених правил та усвідомити їхні культурні очікування. Тут емоції, гнів та енергійні жести рук можуть бути просто частиною розмови. Суспільства з низьким індексом уникнення невизначеності (Норвегія, Данія, Ірландія, Великобританія, Швеція, Сінгапур, Ямайка, США, Індія) відкриті до змін або інновацій, більш схильні до

навчання чи прийняття нових рішень. У таких суспільствах менше розвинене відчуття того, що все необхідно робити негайно. Тут повага надається тим, хто може впоратися з проблемою за будь-яких обставин. Вимір індексу уникнення невизначеності в Україні – 95 [2].

Вимір «довгострокова чи короткострокова орієнтація» був доданий М. Бондом [6]. Цей вимір спочатку був описаний як «прагматичний versus нормативний». Він стосується часового горизонту людей у суспільстві. Країни з довгостроковою орієнтацією, як правило, прагматичні, скромні та ощадливі. У країнах, орієнтованих на короткострокову перспективу, люди, як правило, приділяють більше уваги принципам, послідовності та правдивості та часто дотримуються релігійних і національних цінностей. Наприклад, США має короткострокову орієнтацію і це відображається на важливості короткострокових прибутків та швидких результатів (як-то звіт про прибутки та збитки щоквартально). Це відбивається і на сильному прагненні країни до націоналізму та соціальних стандартів. Представники культур, орієнтованих на довгострокову перспективу, як правило, ощадливі, орієнтовані на освіту, яка сприймається як позитивна цінність, скромні, уникають занадто багато говорити про себе. У суспільстві високо цінуються чесноти та обов'язки. Люди готові йти на компроміси, але це не завжди може бути зрозумілим для сторонніх осіб. Представники культур, орієнтованих на короткострокову перспективу, мають сильні переконання, роблять наголос на цінностях та правах, «продають» себе аби бути сприйнятими «серйозно», менш готові йти на компроміси, оскільки це було б розцінене як слабкість. Країни Східної Азії, Східної та Центральної Європи є представниками довгострокової

орієнтації. Що стосується Півдня і Півночі Європи – це країни середньострокової орієнтації. США, Австралія, латиноамериканські, африканські і мусульманські країни характеризуються короткостроковою орієнтацією. Вимір довгострокової орієнтації в Україні – 86 [2].

Вимір «поблажливість – самообмеження», виявлений та описаний Хофстеде разом із Майклом Мінковим, є відносно новим, і тому супроводжується меншою кількістю даних. Країни з високим показником поблажливості дозволяють або заохочують задоволення людей, високо цінують насолоду життям та розваги. Суспільства з низьким показником поблажливості сфокусовані на придушенні задоволень та більшій регуляції поведінки людей; у подібних суспільствах існують суворіші соціальні норми. Відповідно до моделі Хофстеде, країни Східної Європи мають низький показник поблажливості. Хофстеде стверджує, що для цих країн характерна культура самообмеження, в якій спостерігається тенденція до песимізму. Люди приділяють мало уваги вільному часу і намагаються сильно стримувати себе. Суспільства, які цінують задоволення життям, оптимістичні, заохочують дискусії та діалог в прийнятті рішень, коучинг та наставництво, підкреслюють гнучку рівновагу між роботою та приватним життям. Для членів цих суспільств важлива свободи слова, вони зосереджені на особистому щасті та не сприймають життя занадто серйозно. Суспільства, які стримують бажання та обмежують себе, песимістичні. Для їх представників характерна більш контрольована і жорстка поведінка, люди уникають жартів. Вимір головним чином пов'язаний з національним рівнем суб'єктивного щастя та контролю над своїм власним життям [11]. Західна Європа, країни Північної

та Південної Америки більше схильні до задоволення потреб і бажань, у той час як Східна Європа, країни Азії та ісламська культура тяжіють до самообмеження. Що стосується країн Середземномор'я, то вони знаходяться між цими двома полюсами [7]. Вимір поблажливості в Україні – 14 [2].

Висновки і перспективи.

Роботи Г. Хофстеде започаткували велику дослідницьку традицію в галузі міжкультурної взаємодії. Їх активно використовують дослідники та консультанти в галузі міжнародного бізнесу та комунікацій. Вони продовжують залишатися одним з головних ресурсів у міжкультурних дослідженнях і надихають на вивчення як цінностей культури, так і на дослідження інших аспектів культури.

References

1. Danylova, T. V. (2012). The Problem of Human Identity in Postmodern Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2, 16–22.
2. Geert Hofstede Country Comparison Tool: Compare countries. (2021). *Hofstede Insights*. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>
3. Hall, E. (1959). *The Silent Language*. New York: Doubleday & Company, INC., 241.
4. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books/Doubleday, 320.
5. Hall, E. (1990). *The Hidden Dimension*. Anchor, 240.
6. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc., 596.
7. Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, Unit 2. Retrieved from <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8>. DOI: 10.9707/2307-0919.1014
8. Kluckhohn, C. (1949). *Mirror for man: the relation of anthropology to modern life*. Berkeley, CA: Whittlesey House, 313.
9. Kluckhohn, C. (1951). Values and value orientations in the theory of action. In: *Toward a general theory of action*. T. Parsons and E. A. Shils (Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press, 506.
10. Kluckhohn, F., & Strodtbeck, F. (1961). Variations in Value Orientations. New York: Row, Peterson and Co.
11. Minkov, M. (2011). *Cultural Differences in a Globalizing World*. Bingley: Emerald Group Publishing, 320 p.
12. Shynkaruk, V. D., Salata, G. V., Danylova, T. V. (2018). The dichotomy “culture – civilization” in the Anglo-American and Western European scientific discourse. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 82-87.
13. Shynkaruk, L. V., Salata, H. V., Danylova, T. V. (2018). Dialogue of Cultures: E. Hall and F. Kluckhohn. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, 128-133.

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL INTERACTIONS IN THE CONTEMPORARY WORLD: HOFSTEDÉ'S CULTURAL DIMENSIONS THEORY

T. V. Danylova

Abstract. An essential feature of the contemporary globalized world is the emergence and active development of a network of interactions between the representatives of the different cultural and civilizational communities that was not typical during the previous historical epochs. Under these conditions, there is a process of restructuring of every culture, every civilization system. If earlier the processes of

civilizational and cultural renewal had lasted for centuries and millennia, today they have been taking place over years and decades. Nowadays, there is a conglomeration of cultural-civilizational communities that are different in history, traditions, languages, and religions. They develop, interact and mutually influence each other through cultural and civilizational dialogue. These relatively independent societies have to coexist within common information space, in which intercultural and intercivilizational communication is an important factor in regulating both internal life and relations between countries. G. Hofstede made a great contribution to the development of cultural dimensions theory. The works of G. Hofstede gave rise to an influential research tradition in the field of intercultural interactions. They are actively used by the researchers and consultants in the field of international business and communication. They continue to be a major resource in intercultural research and inspire the study of both cultural values and other aspects of culture. The article aims to highlight Hofstede's cultural dimensions theory. The author used an anthropological integrative approach, comparative analysis and interpretive research paradigm.

Keywords: *civilization; culture; intercultural communication; dialogue of civilizations; G. Hofstede; Hofstede's cultural dimensions.*

DOI: 10.31548/HSPEDAGOG2021.02.038

UDC 811.111: 621.39

WAYS OF MEMORY PROCESSES IMPROVEMENT DURING THE ENGLISH LANGUAGE CLASSES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

S. H. KACHMARCHYK, *PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

E-mail: svitlana.kachmarchik@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7757-1456>

Abstract. *Subject under consideration in the article is memory as entire, complex and uninterrupted process and lecturer's influence on character of students' memory processes. Efficient techniques for improving memory processes of various scientists and the features of modern technologies for English vocabulary memorizing have been studied; non-traditional ways of words memorizing in the English language teaching methods, shown good results in practice have been proposed. The author has analyzed the inclusion of psychology for studying English. The psychological aspects of efficiency increasing of new words memorizing in English classes have been shown. It has been proposed that teachers take into account the individual differences of students in perception and memorization of new English vocabulary. The use of psychological methods of mnemonics and pictograms in English classes has been also considered. Recommendations concerning positive consequences of lecturer's impact on character of students' memory processes have been given in the article.*

Key words: *memory, short-term memorization, long-term memorization, random memorization, logical memorization, reproduction, forgetting, verbal and logical memory, memory productivity*

Introduction. There are often cases when the curriculum demands a great deal of knowledge and students can not succeed complaining about their bad memory. However, the problem is not often in the memory itself, but in the inability to direct it in a proper way. This applies equally to both a teacher and a student. Considering this issue, it is worth noting that in general, memory is a single continuous complex process. After all, it is impossible to imagine a state of consciousness that is not associated with memory at all. The course of these processes is demonstrated firstly by the individuals' activity and their desire to achieve a certain goal.

The relevance of this study is to determine certain pedagogical techniques to improve memory processes in foreign language material studying.

Thus, the purpose of research is to identify the efficient techniques for

memory processes improving as well as the ways of new vocabulary memorizing in the English language teaching methods.

Analysis of the latest studies and publications. Choosing the sources for the future article, we noticed that there is a lot of information about human memory processes. In addition to concise definitions, there are thorough explanations of each process on the examples of different disciplines studying, taking into account age peculiarities. Psychologists once made a great contribution to general memory principles designation. Fundamental psychological studies of P. P. Boulonskii, L. S. Vyhovsii, L. V. Zaiikov, S. L. Rubinshtein are among the most well-known. Valuable information about memory is in the studies of applied nature. In particular, works that reveal memory in connection with the

peculiarities of students to master the academic disciplines curricula.

L. V. Zaiikov, working on the creation of his methodological system of education, among its typical qualities especially singled out such as procedurality associated with the mechanisms of memory. According to the procedural nature of methodological system, each segment of the training course is included as a dependent element in an organic connection with other elements [3, p. 76].

Have analysed the reasoning of O. M. Soroka, who outlined the possibilities of providing computer assistance for memory processes efficiency in foreign language studying, we can draw the following conclusions [8, p. 25]:

1. The role of the student as a subject of communication requires more and more computer assistance, and at the same time its automation. The most important is not the task of instant control of student's activity, but supply of instant assistance to the student, the need for which he determines himself.

2. The concept of student's activity is based on the fact that a person doesn't only adapt to the conditions of the external environment, but also actively adapts it to himself. As a result, it becomes necessary to acquire intellectual skills, not speech skills. At the forefront there is a need to organize mental processes that promote the material mastering, to organize studying material in accordance with the structure of these processes.

3. Since the computer is a multifunctional tool, you can use any memory type and process with the help of computer engaging. That is, the English language curricula contain both verbal and visual information. This is quite well shown in colorful pictures and pronunciation in English of the depicted objects. By repeating each word several times, the student involuntarily

remembers its pronunciation, and an interesting picture allows the student to keep in mind the translation. This version of the foreign language program mastering is considered quite primitive today; it is the basis for more advanced programs. For example, the techniques of the 25th frame, high-speed words memorizing is more relevant nowadays.

Further information that attracts attention in the psychological literature concerns the experiments of the German psychologist Ebbinghaus, who conducted a significant experiment number on himself. His experiment outcomes are contained in the work «Memory: a contribution to experimental psychology» (1913), in which he described the method of information storing in details. But the main discovery is that at the first time of information receiving, a person's memory stores only 40–45 %; saving during 48 hours reduces information up to 30 %. This is a very important fact that should be kept in mind by anyone who wants to learn the maximum amount of foreign language vocabulary: study without long breaks and preferably 20–30 minutes daily [6, p. 133].

Thus, from the point of view of the psychological literature on the processes of memory, their unity is traced in the interdependence and penetration of one process into another. For the effectiveness of their course it is necessary to apply certain methods and techniques, which are partially proposed in this work.

Methods. To solve these tasks, the analysis of scientific sources concerning memory processes and their features investigation has been applied. It has been used a large number of information sources, based on the fundamental principles of foreign and national scientists on certain pedagogical techniques to improve memory processes in foreign language material studying.

Results. Psychological literature presents four processes of memory: memorization, preservation, reproduction and forgetting [6, p. 132].

Memorization is the process of new material consolidation by its connecting with the previously acquired one. The latter is a necessary condition for replenishing the individual's experience with new knowledge and behaviors. For complete and effective memorizing it is necessary to create appropriate conditions. Traditionally, they are as follows:

1. Use of visual aids;
2. Repetition of material;
3. Distribution in time;
4. Diversification of repetition ways;
5. Active thinking reality;
6. Motives of memory.

It has been experimentally proven that any memorization is a natural product of subject – object action. It is better remembered that the subject defines for himself as the main thing. Let's imagine the situation. A person studying English is dictated a number of new words. Then he/she is asked to repeat them at once. Of course, at the same moment a person will cope with the task, perhaps even perfectly. But if he/she does not apply them in the future during some period of time as well as immediately, he will not repeat them. That is, short-term memorization is characterized by short-term duration of action. Instead, long-term memory receives information that has become not tactical but strategic in order to achieve vital goals. After all, when student really wants to study English, he will still apply the dictated words mentioned above in practice in the future and, accordingly, will remember them for a long time.

The next process of memory is saving. In order to reproduce the memorized material after a while, it should be saved, that is, not forgotten. Forgetting is not only related to the time

factor, but saving is also determined by the degree of its participation in the individual activity. The material stored in memory undergoes some qualitative changes during storage and reproduction. As a result, different parts of the material are forgotten differently. In practice, it has been proven that certain things are better stored in memory than separate semantic units. That is, in order for students to better remember foreign language vocabulary, these words must be used in sentences. Thus, the study of the coherent text with the participation of these words will allow you to remember them longer. After all, this will be a kind of their application practice. It is known to show better results in any field than just a set of meaningless units.

Finally, we approach to the reproduction, which, in turn, is the actualization of the studied material and an indicator of its memorization. The conditions for effective reproduction are, first of all, successful conditions for memorization and clear task definition.

The next process is the process of forgetting, which is characteristic for all of us. It is manifested in the fact that the clarity of material mastering in memory is lost, its volume is reduced; errors occur during reproduction, reproduction becomes impossible.

The phenomenon of forgetting can be both useful and harmful. The positive function is that it frees a person from an excessive amount of information, which after necessary use becomes unnecessary. In this case, the forgetting protection mechanism is activated, which prevents memory overload. The negative effect of forgetting is manifested in the fact that it often eliminates or destructs the previously acquired experience, when the memory erases entire blocks of information necessary for orientation and action planning.

So, to avoid rapid forgetting, you should take a break between homework, repeat the middle of the material studied

more often (because it contains the main essence of the issue), do not go immediately to the preparation of a similar lesson. For example, if you need to learn an English text and some material on macroeconomics in English for tomorrow, one of these subjects would be appropriate to do immediately after returning from the university, and the other – in the evening.

Let's look at the teenagers' memory processes. Adolescents often simply refuse to memorize studying material verbatim, and verbal-logical memory comes to the first place in such a case. Techniques of logical memorization are improved, the text is transformed, the main content of what is read is reproduced. In contrast to pupils, students change the procedure of material memorizing. They do not tend to simply repeat the read text, but usually break it into parts.

At this age, the ways of remembering change, namely: drawing up the plan that helps to think over what they reproduce, analyze it, revive and systematize the necessary associations. The main trend in the development of students' memory is characterized by further growth and strengthening of its arbitrariness. Arbitrary memorization becomes much more effective than involuntary memorization during this period. There are significant changes in the process of logical memorization. Memory productivity and thought on abstract material noticeably increases. Memory specialization is planned.

Students themselves can appreciate the material mastery, which shows concepts understanding, the original interpretation or formation of what is stated in the textbook. An important role in the process of memorization is played by the instruction on material mastering, which at the same time includes the instruction on its comprehension.

No wonder psychologists note that any type of memory can be improved if desired. After all, the main difference between people with a good memory and a bad one is that some people know how to use it, train it, and others do not. According to the German writer Lichtenwerg, people memorize little because they think very little. So, you have to find meaning in everything. You should not cover your ears with your hands and stare at the text, mentally repeating line after line. These titanic efforts do not take into count, because in this case the process isn't important, but the result is. The latter will be much better when you find the main idea in the text, to highlight the argument. Especially in English, when even some sentences must be translated from the end and the set of articles, auxiliary words are not translated into Ukrainian at all. As we know, the most difficult thing for students to learn English text by heart. It is when they blindly repeat a set of sounds, not understanding the logical content of their supposedly coherent story in Ukrainian. Thus, understanding what you learn is the first step to its memorizing.

Although, according to statistics, English vocabulary is several times poorer than Ukrainian, it still creates other difficulties for us. The same word is used to denote several actions, processes, concepts, phenomena. (for example: *change* – *обмін, речма*). To successfully memorize all these phenomena, you must first use your logic, linking the meanings of such seemingly incompatible concepts. So, we can receive *change* in a store only when there is a kind of *exchange* of money from larger denomination to smaller one, so the customer takes the purchased goods together with *change* in *exchange* for his money.

Another thing, when the word translated into our language means one concept, and with the preposition attached to it, it means not the same (*to*

ask – запитувати, to ask for – просити; to give – давати, to give up – здаватися, кидати etc.). In this case, it will be better to learn these phrases directly from the dictionary.

Next, let's not forget about the same synonyms. Although they are not so diverse in English, they still exist and significantly improve the spoken language. By the way, the English language has a considerable number of epithets to denote positive individual characteristic. Here it will be appropriate to imagine some attractive objects when enumerating positive adjectives.

In the classroom, you should create a logical chain so that the consequence of one becomes the cause of another one. And then, keeping the chain in attention and memory, the student, even with a slow mental process, begins to think.

Consciously or subconsciously, the teacher in any case influences the nature of the student's memory processes. But how should the teacher act in order this impact causes positive consequences?

Recommendation 1. In order to memorize the material, the student must first be deeply aware of it. The productivity of memorization is closely related to the methods of material processing in order to make it accessible [5, p. 120]. Among such methods, a prominent place is given to the logical. Therefore, when improving students' memory processes, it is necessary to pay attention to its availability. According to researchers, it provides the greatest efficiency of perception (and therefore memorization) of the material. Thus, the logical way of information transmitting is qualitatively embodied with the help of association. Its special effectiveness is manifested in the English language classes. The teacher directs students to memorize new words by the following way: each English word is associated with a similar Ukrainian. You can develop

entire lexical topics due to such a technique.

Recommendation 2. Write down 3–4 words on sticky note papers and stick them all over the house. Keep until they are remembered. In case of efficiency, replace them with the new ones [5, p. 122].

Recommendation 3. Students' memory should be constantly trained. Here are the rational methods of its development [4, p. 54]:

- an important condition for productive memorization and long-term storing is the correct distribution of repetitions over time;
- concentrated repetition gives a much smaller effect than distributed over time;
- hasty preparation for exams does not lead to deep knowledge. It can be the final link in the general chain of training material systematic repetition;
- the best type of repetition is the inclusion of the mastered material in further cognitive activity each time in new connections;
- the beginning and end of information are remembered better, the middle is assimilated worse. Consider the "edge effect";
- memory peculiarities are related to the emotional state of the student and how comfortable he feels during classes.

What should be done with grammar? Some children have theoretically explained it for many years, but they do not have the desired result in practice. Tables can help in this case. The reason is that the detailed notes to explain English tenses do not affect the psyche properly. And although the English language belongs to the humanities cycle in institutions of higher education, smart people identify it with mathematics. And indeed, clear word sequence in a sentence, a lot of structural forms, grammatical categories are something like trigonometry. To store

everything memorized, it is necessary to constantly repeat the studied material. Therefore, the teacher should plan the classes so that there is time to repeat what has been studied. If it is impossible, the teacher should give tasks for homework.

Hence, the process of reproduction. How to achieve the desired result here? When memorizing we addressed primarily to logic, then here, first of all, it must be preceded by a systematicity, clear sequence of studied material. In this case, the teacher should require students to draw up an answer plan. The ability to make a plan and use it is an indicator of a higher level of memory functioning.

The main and constant concern of the teacher is to "equip" students with solid knowledge, namely, in large quantities and for a long time. In order for students to maintain health and emotional stability, balance, it is not enough for the teacher to know only his subject, it is also necessary to master modern teaching methods and techniques. In addition, the teacher should take into account information related to the psyche and memory.

Discussion. Summarizing all of the above, we can give a clear definition of the studied concept. Memory is a mental property of a person that opens up opportunities for the accumulation of gradual experience; those opportunities that create conditions for the impact of previous events and experiences on the present and future. And in a narrow sense it is the ability to recall individual experiences from the past. However, in any case, its manifestations are carried out in the processes of memorization, storing, reproduction and forgetting, due to which we obtain a variety of information, learn about the world, and develop our skills.

Based on the observation of the educational process in the institution of higher education, namely in the NULES

of Ukraine, the following conclusion has been drawn: no matter how persistently the teacher takes measures to compensate and correct individual shortcomings in the students' memory, his efforts are inevitably unproductive, if he does not take into account students' consciousness. Only under such condition the teacher will be able to count on the fact that his psychological work will bring generous and lasting results.

Список використаних джерел

1. Добровольська Л. Розвиток пам'яті та уваги. Початкова освіта. 1999. № 11. С. 58–62.
2. Дубровина И. В., Круглов Б. С. Особенности обучения и психического развития школьников. М.:1988. С. 234–236.
3. Заиков Л. В. Обучение и развитие. Экспериментально-педагогическое исследование. М.: 1975. С. 75–77.
4. Кулиш В. Г. Способы запоминания английских слов. Д.: 2003. 304 с.
5. Овчаренко К. С. Як розвивати пам'ять, мислення і розумові сили дитини. Педагогіка Сухомлинського як втілення гуманістичних загальнолюдських ідеалів. Миколаїв: 1998. С. 120–125.
6. Петровский А. В. Общая психология. М.: 1999. С. 132–134.
7. Підласий І. П. Система засвоєння – забування. Педагогіка і психологія. 2001. № 2. С. 66–70.
8. Сорока О. М. Можливості комп'ютерної допомоги в процесі навчання іноземної мови. *Практична психологія*. 2002. № 2. С. 24–27.

References

1. Dobrovolska, L. *Rozvytok pam'iaty ta uivay*. [Development of memory and attention]. *Pochatkova osvita*. [Primary education], 1999, no. 11, pp. 58–62.

2. Dubrovina, I. V., Kruhlov, B. S. (1988). *Osobennosti obucheniia i psicheskogo razvitiia shkolnikov*. Moskva. pp. 234–236.
3. Zaiikov, L. V. (1975). *Obuchenie i razvitie. Eksperimentalno-pedahohicheskoe issledovanie*. Moskva. pp. 75–77.
4. Kulish, V. H. (2003). *Sposoby zapominaniia anhliiskih sliv*. Donets'k. 304 p.
5. Ovcharenko, K. S. *Iak rozvyvaty pamiat, myslennia i rozumovi syly dytyny*. [How to develop memory, thinking and mental abilities of a child]. *Pedahohika Suhomlynskoho iak vtilennia humanistychnih zahalnodudskih idealiv*. [Sukhomlinskii pedagogy as the embodiment of humanistic universal ideals], 1998. no. 3, pp. 120–125.
6. Petrovskii, A. V. (1999). *Obschaia psiholohiia*. Moskva. pp. 132 – 134.
7. Pidlasii, I. P. *Systema zasvoiennia–zabuvannia*. [System of mastering-forgetting]. *Pedahohika i psyholohiia*. [Pedagogy and psychology], 2001. № 2. pp. 66–70.
8. Soroka, O. M. *Mozhlyvosti kompjuternoї dopomohy v processi navchannia inozemnoi movy* [Possibilities of computer assistance in the process of foreign language studying]. *Praktychna psyholohiia*. [Practical psychology], 2002. № 2. pp. 24–27.

СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПАМ'ЯТІ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

С. Г. Качмарчик

Анотація. У статті пам'ять розглядається як єдиний складний безперервний процес, а також описується вплив викладача на характер процесів пам'яті студента. Досліджено ефективні методи удосконалення процесів пам'яті різних вчених та особливості сучасних технологій запам'ятовування англійської лексики; описано нетрадиційні способи запам'ятовування слів у методиці навчання англійської мови, які показали хороші результати на практиці. Автором проаналізовано залучення психології до вивчення англійської мови. Показано психологічні аспекти підвищення ефективності запам'ятовування нових слів на заняттях англійської мови. У статті запропоновано викладачам враховувати індивідуальні відмінності студентів у сприйнятті та запам'ятовуванні нової лексики англійською мовою. Розглянуто також використання психологічних методів мнемоніки та піктограм на заняттях англійської мови. У статті подано рекомендації щодо позитивних наслідків впливу викладача на характер процесів пам'яті студентів.

Ключові слова: запам'ятовування, короткочасне запам'ятовування, довготривале запам'ятовування, довільне запам'ятовування, логічне запам'ятовування, відтворення, забування, словесно-логічна пам'ять, продуктивність пам'яті.

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.045

УДК 140.8: 316.46

КОНЦЕПЦІЯ ЛІДЕРСТВА-СЛУЖІННЯ ЯК СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ

Т. В. КИЧКИРУК, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000-0003-4719-7923

Email: TatianaK@i.ua

Г. В. САЛАТА, доктор історичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій

Київський національний університет культури і мистецтв

ORCID ID 0000-0002-2673-8463

E-mail: salaty@bigmir.net

Анотація. Сучасна епоха потребує нового типу лідера, який змальовує послідовникам / підлеглим образ майбутнього і заохочує їх готуватися до цього. Цей лідер є провідником змін, який зосереджує увагу не стільки на поведінці послідовників / підлеглих і на контролі цієї поведінки, скільки на розвитку ініціативи і підтримці ідей, перетворюючись на слугу тих, кого від веде. Концепція лідера-служителя введена з вчення Роберта К. Грінліфа. Як зазначав Р. Грінліф, все починається з природного потягу – бажання служити. Девізом цього напрямку думки є: «A good leader is primarily a servant». Завдання лідера полягає в досягненні загальних цілей через забезпечення добробуту послідовників і підлеглих. Лідерство-служіння – це спроба стати краще, стати таким, аби інші з радістю слідували за вами. Навіть у дуже конкурентному світі бізнесу подібне ідеалістичне бачення керівника як слуги дає хороші результати. Лідер-служитель створює організовану і креативну команду, а подібний тип лідерства передбачає такий розвиток організаційної культури, який демонструє високий рівень довіри. Бути лідером-служителем означає допомагати людям усувати перешкоди та отримувати інструменти і ресурси, необхідні для кращої роботи; бути прикладом; полегшувати роботу іншим; бути готовим робити те, що роблять інші. У такій моделі лідерства відбувається «сплощення» ієрархій: у ній бос є другом, який слухає тих, хто з ним, а не вирішує за них, що для них є найкращим. На думку авторів, цей тип лідерства має потужний потенціал в сучасному глобалізованому світі. Стаття спрямована на аналіз концепції лідерства-служіння. Автори використовували інтерпретаційну дослідницьку парадигму та мультидисциплінарний аналіз.

Ключові слова: лідер; лідерство; лідерство-служіння; Роберт Грінліф; команда; організаційна культура.

Актуальність. Феномен лідерства привертав увагу мислителів з давніх часів і знаходив своєрідне тлумачення у різних культурах. Слово «лідер» в перекладі з англійської мови означає «той, хто веде», «той, хто керує», і це дійсно відображає призначення і функції лідера. Архетипний образ лідера – це образ

людини, яка має багато послідовників, що обожнюють її. Лідери очолюють і ведуть за собою різні соціальні спільноти, координують індивідуальні зусилля послідовників, мотивують їх. Конкретні форми і способи реалізації лідерства залежать від культурно-цивілізаційної зрілості суспільства, рівня автономії різних груп інтересів, усвідомлення потреби в

колективних діях для координації соціальної системи та суспільного консенсусу [4; 14].

Лідерство та лідери залишаються актуальною темою досліджень, однак, незважаючи на зусилля кращих представників бізнес-шкіл, філософів, соціологів, психологів, економістів, політологів, все ще не вистачає ясності щодо того, як функціонує лідерство та як «виховувати» хороших лідерів. На нашу думку, сучасна епоха потребує нового типу лідера, який змальовує послідовникам/підлеглим образ майбутнього і заохочує їх готуватися до цього. Цей лідер є провідником змін, який зосереджує увагу не стільки на поведінці послідовників/підлеглих і на контролі цієї поведінки, скільки на розвитку ініціативи і підтримці ідей, що виникають у підлеглих, йдучи попереду і розчищаючи їм дорогу. У граничному прояві цієї ролі лідер/керівник стає швидше слугою тих, кого він веде, ніж командиром або контролером.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку В. Бенніса [2], феномен лідерства є однією з найскладніших сфер наукового дослідження. Чим більше книг видається, чим більше тренінгів та майстер-класів проводиться, тим більше питань виникає. Як підкреслював Дж. Бернс [3], лідерство є найзагадковішим явищем на землі. Р. Стогділл [17] зазначає, що існує стільки визначень лідерства, скільки існує концепцій лідерства. Останнім часом все більше уваги приділяється дослідженню феномену лідерства-служіння [1; 10; 13].

Метою статті є аналіз концепції лідерства-служіння.

Методи. Автори використовували інтерпретаційну дослідницьку парадигму та мультидисциплінарний аналіз.

Результати. Концепція лідера-служителя виведена з вчення Роберта

К. Грінліфа, колишнього директора компанії AT & T з досліджень проблем управління [8]. Своє натхнення теолог і бізнес-консультант черпав у стародавній філософії, де ідея лідера-слуги була озвучена задовго до першої роботи в бізнес-літературі, яка вийшла у 1970-х роках.

Девізом цього напрямку думки є: «A good leader is primarily a servant» («Хороший лідер – перш за все, слуга»). Як зазначав Р. Грінліф, все починається з природного потягу – бажання служити [11]. Завдання лідера полягає в досягненні загальних цілей через забезпечення добробуту послідовників і підлеглих. Статус лідера не дає йому особливих привілеїв, але наділяє відповідальністю. Лідерство-служіння – це спроба стати краще, стати таким, аби інші з радістю слідували за вами [1]. Як не дивно, але подібне ідеалістичне бачення керівника як слуги добре спрацьовує навіть у жорстких рамках ринкових відносин і має потенціал у конкурентному світі бізнесу [15].

У середині 1960-х рр. Р. Грінліф відкрив для себе творчість Германа Гессе, лауреата Нобелівської премії з літератури 1946 р. Одна з книг Гессе «Паломництво в країну Сходу» справила на Р. Грінліфа величезне враження і надихнула його на розробку нового підходу до проблеми управління. Згодом Р. Грінліф представив свою концепцію лідера-служителя в ряді робіт, таких як «The Power of Servant Leadership» [11], «Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness» [12]. На думку adeptів цієї концепції, лідер повинен мати надзвичайно високий моральний рівень і сильне почуття емпатії, щоб уважно і з турботою ставиться до тих, кого він веде за собою.

Навіть всередині дуже жорстких формалізованих структур лідер повинен вміти створювати злагоджено

працюючу групу однодумців. Такий лідер сприяє добровільній і відкритій взаємодії, викликає довіру як професіонал і моральний авторитет, активно проводить цінності в життя компанії. Саме на цьому фундаменті будується здорове суспільство. Р. Грінліфа вважають творцем сучасної концепції наділення владою в бізнесі. Він справив значний вплив на багатьох експертів в галузі управління.

Лідер-служитель – це зріла людина з розвиненим світоглядом, яка свідомо надає перевагу служінню над власними інтересами. Він не домінує, а створює організовану і креативну команду. Задача лідера-служителя – це слухати, ідентифікувати та уточнювати інформацію від членів організації. Цей тип лідерства передбачає такий розвиток організаційної культури, який демонструє високий рівень довіри. Бути лідером-служителем означає допомагати людям усувати перешкоди; допомагати їм отримувати інструменти та ресурси, необхідні для кращої роботи; бути прикладом; полегшувати роботу іншому; бути готовим робити те, що роблять інші. У такій моделі лідерства відбувається «сплощення» ієрархій: у ній бос є другом, який слухає тих, хто з ним, а не вирішує за них, що для них є найкращим.

Колишній виконавчий директор The Greenleaf Center for Servant-Leadership Л. Спірс визначив важливі характеристики, які повинен мати лідер-служитель. Цей перелік, безумовно, не повний, але розкриває важливі аспекти цієї моделі лідерства. Справжній лідер вміє слухати. Традиційно лідерів цінують за навички спілкування та прийняття рішень. Хоча ці навички так само важливі для лідера-служителя, їх необхідно посилити глибокою прихильністю до інших і справжнім вмінням уважно слухати людей. Лідер-служитель прагне визначити волю групи і

допомагає уточнити цю волю. Так само важливим є і вміння лідера дослухатися до свого внутрішнього голосу.

Лідер-служитель сповнений емпатії – він намагається зрозуміти інших та щиро співчуває їм, оскільки кожна людина заслуговує на те, щоб її приймали та визнавали за її особливість і неповторність. Налагодження стосунків є потужною силою для трансформації та інтеграції. Однією з переваг лідера-служителя є потенціал для зцілення власного «Я», власних стосунків з іншими та повернення цілісності і душевного спокою іншим людям. Загальне усвідомлення, а особливо самоусвідомлення, зміцнює лідера-служителя. Воно допомагає зрозуміти проблеми, пов'язані з етикою, владою та цінностями. Все, що відбувається, має розглядатися з позиції інтегрованого, цілісного світорозуміння.

Лідер-служитель переконує послідовників / підлеглих, а не використовує свій позиційний авторитет при прийнятті рішень в рамках організації. Це є однією з найсуттєвіших відмінностей між традиційною авторитарною моделлю та моделлю лідерства-служіння. Лідер-служитель ефективно досягає консенсусу в групах.

Лідери-служителі прагнуть розвивати свої здібності до візіонерства. Вони намагаються піднятися над щоденною реальністю, аби побачити шлях у омріяне майбутнє. Якщо традиційний лідер фокусується на необхідності досягнення короткотермінових операційних цілей, то лідер-служитель намагається вийти за ці рамки, щоб охопити розумом далекі горизонти. Лідери-служителі повинні балансувати між концептуальним мисленням та щоденним оперативним підходом.

Здатність до передбачення тісно пов'язана з концептуалізацією.

Передбачення надає можливості лідеру-служителю зрозуміти уроки минулого, реалії сьогодення та ймовірні наслідки своїх рішень у майбутньому. Передбачення глибоко вкорінене в інтуїтивному розумі. Це одна з найменш досліджених проблем в галузі лідерства, яка потребує уважного вивчення.

Лідер-служитель бере на себе зобов'язання служити потребам інших, а його управління ґрунтується на відкритості та переконливості, а не на контролі. Такий лідер відданий ідеї розвитку людей. Для лідера-служителя люди мають незаперечну цінність, яка не вимірюється лише їхнім внеском у роботу. Усвідомлюючи величезну відповідальність за своїх колег, він сприяє особистісному і професійному зростанню кожної людини в організації. Лідер-служитель відшукує всі способи для створення справжньої спільноти в організації, беручи на себе відповідальність за неї [16].

Великий гуманіст, лауреат Нобелівської премії миру Альберт Швейцер якось сказав: «Не знаю, якою буде ваша доля, але одне я знаю напевно: дійсно щасливими серед вас виявляться ті, хто буде шукати і знайде спосіб служити». Свідомі лідери, що характеризуються сильним аналітичним, емоційним, духовним і системним інтелектом, добре розуміють важливість служіння для того, щоб організації змогли повністю реалізувати свій потенціал. Вони знають, що допомога іншим веде до особистого щастя. Таким лідерам відомий секрет «радіості допомоги»: нам добре, коли ми робимо щасливими інших. Це створює цінності для того, хто дає, і для того, хто бере, а також для всього суспільства. Ті, хто сприймає лідерство як служіння, розвивають у собі благородну чесноту великодушності. Вони сповідують такі цінності як доброта, справедливість, істина, любов, полегшення страждань,

порятунок чи просвіта інших, і це піднімає їх на вищі рівні свідомості [5].

Лідер-служитель, який виконує функції «основного керма», для успіху повинен об'єднати в собі різні ролі лідерів – бути одночасно взірцем для наслідування, штурманом, настроювачем, натхненником. У ролі взірця для наслідування лідер-служитель слідує принципам і навичкам особистої ефективності та власної величі і тим самим стимулює зростання довіри до себе – але не вимагає цієї довіри. У ролі штурмана лідер-служитель разом з колективом бере участь в розробці значущої для всіх місії організації, її головних цінностей, пріоритетних цілей, які емоційно заангажовують і надихають кожного співробітника. Таким чином, лідер-служитель дозволяє створити порядок – але не висуває вимог щодо встановлення та дотримання цього порядку. У ролі настроювача лідер-служитель створює таку ситуацію, в якій співробітники здатні самі запропонувати і розробити способи організації системи своєї роботи. Це можливо завдяки тому, що він, довіряючи людям, делегує їм відповідальність і повноваження – але не проголошує їх. У ролі натхненника лідер-служитель сприяє реалізації потенціалу кожної людини – але не мотивує їх ззовні.

Комусь може здатися, що в колективі, який очолює лідер-служитель, будуть панувати хаос і анархія – оскільки він спрямовує, надихає, дає свободу і при цьому не контролює, не використовує владу напряму. Але така точка зору є пережитком індустріальної епохи, коли людям не довіряли і ставилися до них як до речей, функцій, гвинтиків в системі. Як зазначав Алексіс де Токвіль, французький політичний діяч XIX ст., чим більше рівність, тим нестерпнішою стає нерівність. Нова епоха демонструє нам, що кожна людина незалежно від професії та

посади, може і повинна перетворитися на робітника інтелектуальної праці, який сам організує свою роботу, сам керує своєю працею, сам контролює себе.

Висновки і перспективи. Один з найвідоміших американських журналістів, автор бестселеру «The World is Flat» [9] Т. Фрідман зазначає, що глобалізація є благом для майбутнього людства, оскільки шанси на успіх визначатимуться не громадянством і місцем проживання, а освітою, здібностями, завзятістю, винахідливістю та доступом до світової комунікаційної системи. Ця ситуація радикально змінить умови діяльності величезних мас людей, що живуть на стику з «пласким світом» (світом, в якому панують горизонтальні структури, що більше відповідають моделі рівноправного співробітництва), відчувають його вплив і вже сьогодні можуть скористатися його перевагами [6; 7]. Цей новий світ і є світом лідера-служителя.

Список використаних джерел

1. Autry J. A. *The Servant Leader: How to Build a Creative Team, Develop Great Morale, and Improve Bottom-Line Performance*. Currency, 2004. 288 p.
2. Bennis W. G. Leadership Theory and Administrative Behaviour: The Problems of Authority. *Administrative Science Quarterly*. 1959. № 4. P. 259–301.
3. Burns J. M. *Leadership*. New York: Harper and Row, 1978. 530 p.
4. Данилова Т. В. Проблема людської ідентичності у постмодерній картині світу. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2012. № 2. С. 16–22.
5. Danylova T. The World without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary oppositions of Culture. *International Researchers IR*. 2014. Vol. 3. Is.2. URL: [http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20\(8\).pdf](http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20(8).pdf)
6. Данилова Т. В. Глобалізація vs антиглобалізація: до постановки проблеми. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Гуманітарні студії»*. 2016. № 246. С. 80–87.
7. Данилова Т., Салата Г. Світоглядні аспекти феномену лідерства: до постановки проблеми. *Path of Science*. 2017. Vol 3, No 11. P. 3001–3005. doi 10.22178/pos.28-7 URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps>
8. Frick D. M. Robert K. *Greenleaf: A Life of Servant Leadership*. Berrett-Koehler Publishers, 2004. 486 p.
9. Friedman T. L. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. Farrar, Straus and Giroux, 2005. 488p.
10. Grant A. *Give and Take: Why Helping Others Drives Our Success*. Penguin Books, 2014. 320 p.
11. Greenleaf R. K. *The Power of Servant Leadership*. Berrett-Koehler Publishers, 1998. 352 p.
12. Greenleaf R. K. *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. Paulist Press, 2002. 370 p.
13. Jennings K., Stahl-Wert J. *The Serving Leader: Five Powerful Actions to Transform Your Team, Business, and Community*. Berrett-Koehler Publishers, 2016. 192 p.
14. Шинкарук В. Д., Салата Г. В., Данилова Т. В. Дихотомія «культура – цивілізація» в англо-американському і західноєвропейському науковому дискурсі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 82–87
15. Spears L. C. *Practicing Servant Leadership: Succeeding Through Trust, Bravery, and Forgiveness*. Jossey-Bass, 2004. 293 p.

16. Spears L. Ten Characteristics of a Servant-Leader. *The Spears Center for Servant-Leadership*. 2018. URL: <https://www.spearscenter.org/46-uncategorised/136-ten-characteristics-of-servant-leadership>

17. Stogdill R. M. *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: Free Press, 1974. 613 p.

References

1. Autry, J. A. (2004). *The Servant Leader: How to Build a Creative Team, Develop Great Morale, and Improve Bottom-Line Performance*. Currency, 288.

2. Bennis, W. G. (1959). Leadership Theory and Administrative Behaviour: The Problems of Authority. *Administrative Science Quarterly*, 4, 259-301.

3. Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper and Row, 530.

4. Danylova, T. V. (2012). Problema liudskoi identychnosti u postmodernii kartyni svitu [The Problem of Human Identity in Postmodern Worldview]. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2, 16–22.

5. Danylova, T. (2014). The World without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary oppositions of Culture. *International Researchers IR*, 3(2). Retrieved from [http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20\(8\).pdf](http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20(8).pdf)

6. Danylova, T. V. (2016). Hlobalizatsiia vs antyhlobalizatsiia: do postanovky problem [Globalization vs Anti-Globalization: Problem Statement]. *Scientific Herald of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Humanitarian Studies Series*, 246, 80–87.

7. Danylova, T., Salata, G. (2017). Svitohliadni aspekty fenomenu liderstva: do postanovky problem [Worldview Aspects of Leadership Phenomenon: Problem Statement]. *Path of Science*, 3(11), 3001-3005. doi [10.22178/pos.28-7](https://doi.org/10.22178/pos.28-7). Retrieved from <http://pathofscience.org/index.php/ps>

8. Frick, D. M. Robert, K. (2004). *Greenleaf: A Life of Servant Leadership*. Berrett-Koehler Publishers, 486.

9. Friedman, T. L. (2005). *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. Farrar, Straus and Giroux, 488.

10. Grant, A. (2014). *Give and Take: Why Helping Others Drives Our Success*. Penguin Books, 320.

11. Greenleaf, R. K. (1998). *The Power of Servant Leadership*. Berrett-Koehler Publishers, 352.

12. Greenleaf, R. K. (2002). *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. Paulist Press, 370.

13. Jennings, K., Stahl-Wert, J. (2016). *The Serving Leader: Five Powerful Actions to Transform Your Team, Business, and Community*. Berrett-Koehler Publishers, 192.

14. Shynkaruk, V. D., Salata, G. V., Danylova, T. V. (2018). Dykhotomiia «kultura – tsyvilizatsiia» v anhlo-amerykanskomu i zakhidnoievropeiskomu naukovomu dyskursi [The dichotomy “culture – civilization” in the Anglo-American and Western European scientific discourse]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 82–87.

15. Spears, L. C. (2004). *Practicing Servant Leadership: Succeeding Through Trust, Bravery, and Forgiveness*. Jossey-Bass, 293.

16. Spears, L. (2018). Ten Characteristics of a Servant-Leader. *The Spears Center for Servant-Leadership*. Retrieved from: <https://www.spearscenter.org/46-uncategorised/136-ten-characteristics-of->

servant-leadership (дата звернення
15.06.2020)

Theory and Research. New York: Free
Press, 613.

17. Stogdill, R. M. (1974).
Handbook of Leadership: A Survey of

THE CONCEPT OF SERVANT LEADERSHIP AS CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF MANAGEMENT

T. Kychkyruk, H. Salata

Abstract. *The modern world needs a new type of leader who develops a vision of the future for his / her followers and encourages them to be ready for it. These leaders ensure changes, they are not focused that much on the behavior of their followers / subordinates and on controlling their behavior. On the contrary, they are focused on the development of initiative and support becoming the servants of those they have to lead. The concept of servant leadership is derived from the ideas of Robert K. Greenleaf. As R. Greenleaf states, it all starts with a natural urge – the desire to serve. The motto of this thought is “A good leader is primarily a servant”. The task of the leader is to achieve common goals by ensuring the well-being of followers and subordinates. Servant leadership is an attempt to become better, to become the person others would gladly follow. Such an idealistic vision of a leader as a servant is fruitful and is paid off even in a very competitive business world. A servant leader builds an organized and creative team, and this type of leadership involves the development of organizational culture which demonstrates a high level of trust. Being a servant leader means to help people overcome obstacles and get the tools and resources they need to perform better; to be an example; to facilitate the work of others; to be willing to do what others do. This model of leadership implies a “flattening” of hierarchies: a boss is a friend who listens to those who are with him/her rather than a person who decides what is best for them. This type of leadership has the powerful potential in today’s globalized world. The article aims to analyze the concept of servant leadership. The authors have used an interpretive research paradigm and multidisciplinary analysis.*

Keywords: leader; leadership; servant leadership; Robert Greenleaf; team; organizational culture.

DOI: 10.31548/HSPEDAGOG2021.02.088

УДК 103.1

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**Супрун А. Г.**, кандидат філософських наук, доцент

кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів та природокористування України

E-mail: Alinasuprun2@gmail.com

ORCID ID: [0000-0003-2147-3643](https://orcid.org/0000-0003-2147-3643)

Анотація. Стаття присвячена визначенню розуміння якості життя та аналізу ключових питань життєдіяльності в умовах пандемії. Відзначено необхідність філософського осмислення проблем, пов'язаних з подоланням наслідків поширення пандемії. Наголошено на істотному впливі карантинних обмежень на поведінку, спосіб життя людей, розвиток галузей економіки, освіти та туризму. Якість життя в умовах пандемії визначена як комплексний показник задоволення потреб людей з урахуванням матеріальних, психологічних, соціальних чинників. У статті відзначено, що наслідки пандемії проявляються в переосмисленні людського життя, необхідності вирішення фінансово-економічних протиріч, психологічних проблем, досягнення комфорту та безпеки. Підвищення якості та рівня життя повинно відбутися не тільки за рахунок соціально-економічних важелів впливу, але і за рахунок глибокого філософського осмислення, усвідомлення подальших кроків з подолання наслідків пандемії.

Ключові слова: якість життя, філософське осмислення, пандемія коронавірусу.

Актуальність теми.

Формування об'єктивного бачення якості життя вважається актуальним аспектом, що потребує глибокого філософського осмислення. Епідеміологічні виклики сьогодення змушують переглянути ключові позиції, пов'язані із задоволенням прав та інтересів людини під час пандемії і висловити актуальне бачення засад, характеристик, які визначають зміст поняття «якість життя».

Обґрунтування якості життя в умовах пандемії з точки зору філософії надасть змогу критично та комплексно оцінити основи життєдіяльності під час коронавірусу, її ключові риси та напрямки, що розкривають зміст існування людини з урахуванням викликів, труднощів та загроз сьогодення. Зважаючи на продовження адаптивного карантину та застосування обмежень, процес осмислення проблематики життєдіяльності в умовах пандемії не

втрачає своєї необхідності, а тому потребує глибокого та критичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз поняття «якість життя», визначення факторів впливу на діяльність населення в умовах поширення гострої респіраторної інфекції COVID-19 є об'єктом вивчення, узагальнення та аналізу багатьох вчених, експертів, політиків. Серед них виділимо таких, як А. В. Ярчук, В. О. Непочатенко, Т. М. Чимбір, І. В. Гукалова та ін. Актуальні позиції з обраної проблематики розміщено у періодичному виданні Консенсус-прогноз «Україна у 2020–2021 роках: наслідки пандемії», що розроблений Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України разом з Представництвом ЮНІСЕФ в Україні.

Разом із тим, питання якості життя вважаємо недостатньо дослідженим з точки зору

філософського узагальнення розуміння якості життя в умовах пандемії.

Матеріали і методи досліджень. При розкритті обраної проблематики використано дані літературних джерел, які стосуються якості життя населення та чинників формування рівня життя населення в умовах пандемії. Аналіз інформації здійснено з врахування проведених досліджень у економічній, туристичній, психологічній та інших сферах. Дослідження базується на методах спостереження, узагальнення, статистики, порівняння. Окрему увагу присвячено використанню філософських методів досліджень з метою осмислення питання якості життя в умовах пандемії коронавірусу.

Метою статті є висловлення філософського бачення якості життя та основних тенденцій та рис, які впливають на життєдіяльність в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення якості життя людей в Україні стало одним з основних завдань після створення незалежної держави. Досягнення цієї мети обумовлює зміст та спрямованість роботи державних органів, стає орієнтиром для створення нормативних та програмних документів і основою для подальших конструктивних перетворень та реформ. Сучасне розуміння якості життя складають різні характеристики та фактори, які пов'язані із задоволенням потреб людини, забезпеченням її благополуччя та безпеки.

Особливої уваги заслуговує розгляд вказаного питання в період складної епідеміологічної ситуації у світі, коли значною мірою змінюється спосіб та устрої життя населення, спостерігаються кризові явища, створюються нові механізми врегулювання існуючих проблем та протиріч.

Традиційне розуміння поняття якості життя висловив А. В. Ярчук. На думку науковця, під якістю життя варто розуміти комплексну характеристику задоволення матеріальних і культурних потреб людей, умов життєдіяльності, що склались, вільного розвитку окремої людини і суспільства в цілому. До числа показників цієї категорії слід віднести показники комфорту і безпеки, існування житла, рівня добробуту, доступність освіти і культури, ефективність сфери медичного обслуговування та ін. [1, с. 430].

З огляду на це, на нашу думку, якість життя передбачає: 1) наявність певної сукупності компонентів – показників, які відображають забезпечення благополуччя населення, задоволеність соціально-економічних прав, свобод, інтересів; 2) розвиток як окремої особистості, так і суспільства, держави, її основних інститутів; 3) досягнення високого рівня забезпечення.

На сьогодні існують значні труднощі у втіленні засад, які розкривають зміст якості життя. Настання коронавірусної кризи негативно позначилося на фінансовій спроможності простих людей, призвело до зниження ВВП, занепаду малого та середнього бізнесу і в цілому глибокої економічної кризи. Поширення гострої респіраторної вірусної інфекції істотно змінює спосіб життя, поведінку людей, їх фізичний та психологічний стан.

Вплив пандемії на глобальний рівень, якість життя населення є значним, та змушує увесь світ переглянути своє світобачення, звернути увагу не лише на свої прогнози розвитку, свою короткострокову економічну та соціальну політику, але і усвідомити, що розпочинається новий трансформаційний етап, на якому необхідно змінити підходи до

формування пріоритетів на довгостроковий період [2].

Життя після пандемії, безумовно, формуватиме діаметрально протилежне відношення до реальності, нову політику, спрямовану на мінімізації наслідків коронавірусної кризи та виходу з неї. Вектори подальшого розвитку, які стосуються медичної сфери, питань соціального захисту та екології продовжуватимуть активно обговорюватися у політичних колах, що створить підґрунтя для конструктивного діалогу та прийняття рішень у зазначених сферах.

Керівником Асоціації професійного розвитку психологів та психотерапевтів України Русланою Мороз проведено дослідження осіб, котрі перехворіли на COVID-19, результати якого показали, що 76 % досі не повернулися до психологічного та фізичного стану, який мали до хвороби, у 74 % змінилася поведінка, звички, уподобання та реакція [3].

Таким чином, потрібно наголосити на прямому зв'язку між ситуацією, викликану пандемією коронавірусу, та характеристиками, які стосуються ефективної реалізації громадянами своїх прав, свобод та інтересів відповідно до наявних потреб.

Основними чинниками рівня життя, що мають широке поширення і залишаються актуальними, є: економічні (виробництво, доходи, витрати), соціальні (відтворення, здоров'я, зайнятість, безробіття, освіта, культура) та екологічні (ступінь забезпечення просторовими ресурсами, якісний стан довкілля, структура землекористування) [4].

Задоволення потреб людини, визнання і забезпечення її прав на пряму залежить від діяльності держави, роботи органів влади, втілення ключових засад політики у різних сферах життєдіяльності. Поступову розбудову ключових

державних інститутів можна вважати важливою складовою процесу надання необхідного забезпечення для гарантування високого рівня життя, що особливо важливо в нинішніх умовах.

У своєму монографічному дослідженні, присвяченому визначенню та оцінці якості життя населення, І. В. Гукалова дійшла висновку, що оцінка в Україні на сьогоднішній день має базуватися на побудові системи комплексних показників, підбір яких співвіднесений зі стратегічними напрямками розвитку України – збереженням її соціального та природного капіталу, забезпеченням економічної, соціальної та екологічної безпеки і підвищенням конкурентоспроможності [5, с. 275]

Узагальнена позиція дослідниці побудована на врахуванні вагомих чинників державного будівництва, соціально-економічного розвитку, гарантування безпекового середовища, що відіграє значну роль у процесі створення необхідних умов для розвитку громадянського суспільства, де якість життя населення є одним з пріоритетів.

Відзначимо, що в умовах коронавірусу зазнають значних змін сфери освіти, туризму, охорони здоров'я. Так, започаткування «освіти у смартфоні» стало початком широкого використання інструментів віддаленої взаємодії, дистанційної освіти, за якої змінюються традиційні уявлення та практичні аспекти обміну досвідом, розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, що змушує учасників адаптуватися до нової освітньої реальності.

Звичні туристичні вподобання та спрямування зазнали змін та обмежень, викликаних складною епідеміологічною ситуацією, що, в свою чергу, позначилося на розвитку галузі туризму, її прибутковості.

Слушною є думка В. О. Непочатенко, що під час

пандемії, спричиненої COVID-19, саме туризм постраждав найбільше, зокрема через обмежувальні заходи, які запроваджують держави на пересування громадян, карантин, заборону авіаперевезень тощо [6].

При оцінці якості життя варто також враховувати фактор застосування обмежувальних заходів щодо відвідування закладів сфери культури, кінотеатрів, питання дотримання протиепідеміологічних заборон. Це також має вплив на поведінку та свідомість українців, сприйняття ними ситуації та формування світоглядних орієнтирів.

Збільшення кількості випадків домашнього насильства, погіршення ментального здоров'я, скорочення робочих місць, якість надання освітніх послуг – одні з найбільш вагомих викликів, які перебувають на порядку денному сучасного українського політикуму, який зацікавлений у знаходженні оптимальних та дієвих шляхів подолання коронавірусної кризи.

Ці та інші питання стали об'єктом розгляду та дискусій у межах форуму «Екзистенційні виклики Covid-19: філософія в пошуках сенсів», де відзначено, що пандемія у світі викликала суттєві соціальні зрушення, звичні устої зазнали принципових змін, як екзистенційних, так і ментальних, філософи багатьох країн опинилися в стані необхідного тлумачення таких процесів і формування нових сенсів і цінностей [7].

Проблеми, зумовлені виникненням негативних епідеміологічних обставин, змусили переосмислити поняття життя, філософські аспекти існування, пізнання та спричинили розвиток суспільної думки в умовах такого явища як коронавірус.

Умови карантинних обмежень мають здебільшого негативний вплив на якість життя населення. Такий стан речей зумовлює необхідність

реалізації стратегічних кроків щодо боротьби з коронавірусом потребує концентрації коштів, створення дієвих інструментів спільної діяльності державних органів, закладів охорони здоров'я, посадових осіб та громадян.

У подібних умовах важливо захистити себе від неправдивої інформації, сумнівних пропозицій та ініціатив, зберігати спокій та дотримуватися передбачених обмежень. Влучно щодо цього висловився італійський філософ Джорджо Агамбен, який радить не брати на віру нічого, крім «контрольованої наукою правди» і «обґрунтованих перспектив нової політики, з її локальним досвідом і стратегічними цілями» [8].

З огляду на це, важливо керуватися перевіреними джерелами та не поширювати чутки, які не мають під собою логічного підґрунтя. Також не варто забувати і про питання психологічної безпеки, стресостійкості, задоволеності, які мають нерозривний зв'язок з якістю життя.

Відзначимо, що пандемія коронавірусу, на переконання індійських дослідників, пов'язана з такими психологічними впливами, як:

- страх і стурбованість про власне здоров'я та здоров'я близьких;
- постійна стурбованість щодо зазнаних фінансових втрат;
- зміни в режимі сну або їжі;
- утруднення концентрації та роздратування;
- побоювання та фактичне погіршення хронічних проблем зі здоров'ям;
- посилення вживання алкоголю, тютюну чи інших психоактивних речовин [9].

Відзначимо, що сучасне життя перетворилося на постійний пошук шляхів заспокоєння населення, знаходження компромісів для послаблення рівня напруги у суспільстві. Процес досягнення суспільної єдності як ніколи потребує

кроків, які дозволяють налагодити психологічне середовище в державі, досягнути стану спокою та задоволення.

Таким чином, якість життя в умовах пандемії – комплексне, інтегроване поняття, яке пов'язує економічні, соціальні, екологічні, психологічні чинники, врахування та забезпечення яких повинно відповідати потребам людини, суспільства та держави.

Результати дослідження.

Проведений огляд позицій, які стосуються якості життя в умовах пандемії засвідчують, що досягнення високих стандартів життєзабезпечення полягає у забезпеченні добробуту, фінансового благополуччя та психологічної безпеки населення. Наслідки коронавірусної кризи напряду торкаються основних сфер вітчизняної та світової економіки, зокрема, охорони здоров'я, туризму, освіти та науки, соціального захисту та багатьох інших.

Вплив коронавірусної інфекції проявляються у свідомості людей, здатності змінювати поведінку та звички особистості, впливати на світосприйняття та подальші тенденції розвитку суспільної думки та суспільства загалом. Нерозривним у контексті забезпечення якості життя є усвідомлення та подолання психологічних труднощів, зумовлених карантинними обмеженнями та заборонами.

Висновки.

Поширення коронавірусу істотно вплинуло на якість життя та рівень добробуту населення, змінило напрямки розвитку галузей економіки, культури, освіти, туризму. Зниження якості життя населення зумовлене необхідністю дотримання карантинних обмежень та заходів, що частково обмежують права та свободи людини, погіршують матеріальне становище та звужують можливості для розвитку і відпочинку. Філософське обґрунтування проблеми

якості життя в умовах коронавірусної кризи торкається питання економічного розвитку, гарантування психологічної безпеки, аналізу нових можливостей та подолання викликів, зумовлених складною епідеміологічною ситуацією.

Подальші дослідження повинні стосуватися аналізу змін, які викликані поширенням коронавірусної інфекції. Це є принципово важливим з метою узагальнення основних напрямків та характеру впливу пандемії, та врахування вказаної інформації при прийнятті актуальних управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Ярчук А. В. Сутність поняття якості життя населення. Економіка і організація управління: Збірник наукових праць. Вінниця: ДонУ, 2016. № 3 (23). С. 430–439.

2. Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=454cd56e-90c6-467b-9dd2-82f9dad87e0a> (дата звернення: 25.07.2021).

3. У 74 % людей, які перехворіли на «корону», змінилися поведінка та звички URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3193627-u-74-ludej-aki-perehvorili-na-koronu-zminilisa-povedinka-ta-zvicki.html> (Дата звернення: 25.07.2021).

4. Чимбір Т. М. Чинники формування рівня життя населення: аналіз та оцінка впливів (на матеріалах Тернопільської області). 2014. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/1552/1/Chymbir%20UPEPm-51%20%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%94.pdf> (дата звернення: 25.07.2021).

5. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. К.: Друкарня МВС України, 2009. 347 с

6. Непочатенко В. О. Covid-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> (дата звернення: 25.07.2021).

7. VII Філософський форум ЧДТУ «Екзистенційні виклики Covid-19: філософія в пошуках сенсів» зібрав онлайн сотню учасників (2020). URL: <https://chdtu.edu.ua/news/item/14913-vii-filosofskyi-forum-chdtu-ekzystentsiini-vyklyky-covid-19-filosofiiia-v-poshukakh-sensiv-zibrav-onlain-sotniu-uchasnykiv> (дата звернення: 25.07.2021).

8. У світі точиться дискусія про наслідки коронавірусу між інтелектуалами. Ми записали найцікавіше (22.04.2020). Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/04/22/u-sviti-tochytsya-dyskusiya-pro-naslidky-koronavirusu-mizh-intelektualamy-my-zapysaly-najtsikavishe/> (дата звернення: 25.07.2021).

9. Halder, Susmita & Mahato, Akash & Manot, Shreya. (2020). COVID-19: Psychological Impact and Psychotherapeutic Intervention. URL: https://www.researchgate.net/publication/341180240_COVID19_Psychological_Impact_and_Psychotherapeutic_Intervention (дата звернення: 25.07.2021).

References

1. Yarchuk, A.V. (2016), "The essence of the concept of quality of life", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats' Vasyli' Stus Donetsk National University*, vol. 3 (23), pp. 430-439

2. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Ukraine in 2020-2021: the consequences of the pandemic.", available at:

<https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=454cd56e-90c6-467b-9dd2-82f9dad87e0a> (Accessed 25.07.2021)

3. Ukrinform, (2021), "Behavior and habits have changed in 74% of people who have become ill with the coronavirus", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3193627-u-74-ludej-aki-perehvorili-na-koronu-zminilis-povedinka-ta-zvicki.html> (Accessed 25.07.2021)

4. Chimbir, T.M. (2014), "Factors in the formation of the standard of living of the population: analysis and assessment of impacts", available at: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/1552/1/Chymbir%20UPEPm-51%20%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%94.pdf> (Accessed 25.07.2021)

5. Gukalova, I.V. (2009), *Yakist' zhyttia naselennia Ukrainy: cuspil'no-heohrafichna kontseptualizatsiia* [Quality of life of the population of Ukraine: socio-geographical conceptualization], Drukarnia MVS Ukrainy, Kyiv, Ukraine/

6. Nepochatenko, V.O. (2020), "Covid-19 and tourism: analysis of the situation and economic ways out of the crisis", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> (Accessed 25.07.2021)

7. Cherkasy State Technological University (2020), "Existential Challenges Covid-19: Philosophy in Search of Meaning", available at: <https://chdtu.edu.ua/news/item/14913-vii-filosofskyi-forum-chdtu-ekzystentsiini-vyklyky-covid-19-filosofiiia-v-poshukakh-sensiv-zibrav-onlain-sotniu-uchasnykiv> (Accessed 25.07.2021)

8. Hmarochos (2020), "There is a debate in the world about the consequences of coronavirus among intellectuals", available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/04/22/u-sviti-tochytsya-dyskusiya-pro-naslidky->

koronavirusu-mizh-intelektualamy-my-zapysaly-najtsikavishe (Accessed 25.07.2021)

9. Halder, Susmita, Mahato, Akash, Manot and Shreya (2020). "COVID-19: Psychological Impact and Psychotherapeutic Intervention" available

at:

https://www.researchgate.net/publication/341180240_COVID19_Psychological_Impact_and_Psychotherapeutic_Intervention (Accessed 25.07.2021)

QUALITY OF LIFE IN A PANdemic: A PHILOSOPHICAL ASPECT

Suprun A. G.

Abstract. *The article is devoted to defining the understanding of quality of life and analysis of key issues of life in a pandemic. The need for a philosophical understanding of the problems associated with overcoming the effects of the pandemic has been noted. The significant impact of quarantine restrictions on people's behavior, lifestyle, development of the economy, education and tourism is emphasized. Quality of life in a pandemic is defined as a comprehensive indicator of meeting the needs of people, taking into account material, psychological and social factors. The article notes that the consequences of the pandemic are manifested in the rethinking of human life, the need to resolve financial and economic contradictions, psychological problems, achieving comfort and security. Improving the quality and standard of living should occur not only through socio-economic levers of influence, but also through deep philosophical thinking, awareness of further steps to overcome the effects of the pandemic.*

Key words: *quality of life, philosophical comprehension, coronavirus pandemic.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.059

УДК 130

АНТИЧНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ: ДУХОВНІСТЬ ТА ТІЛЕСНІСТЬ**I. С. МАТВІЄНКО**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: malushka20@ukr.net*

Анотація. Дана стаття присвячена розгляду питання формування образу людини античності. Образ людини завжди має історично-культурне значення і в різні епохи проявляється по-різному. Формуючи образ людини антична філософія, спробувала вивести людину на новий рівень осмислення, адже почала надавати людині особливих характеристик, таких як мислення, свобода, мова, суспільне життя, духовність, тілесність, таким чином відокремила людину від природу.

Ключові слова: людина, тілесність, античний образ людини, індивідуальність, суспільство.

Актуальність. Сучасний світ в тій мірі, якій він прагне усвідомити історичні витоки та духовну основу сучасного світогляду, визначити принципи функціонування сучасної цивілізації, постійно звертається до далеких часів античності. Там ми знаходимо, той еталон розумності і естетичності, який прагнемо зберегти, і за можливості, перевершити. Разом з тим, всі досягнення античної цивілізації – які є недоступні нам сьогодні, ми прагнемо віднайти в античному образі людини, досліджуючи і шукаючи античний початок людської індивідуальності. Античність виступає для нас початковим пунктом відліку, а образ античної людини постає праобразом сучасного розуміння особистості.

Давньогрецький світ з притаманним йому образом людини неминуче включається в різні ідеальні конструкції – теорії, концепції, саме в цих побудовах людська індивідуальність виступає не тільки як об'єкт аналізу або оцінки, але і як суб'єктивна модальність мислення та чуттєвості сучасної людини, як горизонт її суб'єктивності. Якщо саме, так трактувати античність, то вона виявляється не тільки, такою, яка відійшла у минуле, але і постійно присутньою в ідеях пошуку основ

світобудови, сенсу життя, цілісності та гармонії буття. Якщо розглядати образ античної людини в аспекті його функціонування в сучасному світі, в аспекті причетності його до динаміки культурно-історичного розвитку сучасної цивілізації, тоді актуальність даної теми не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історичні дослідження філософії античності широко представлені в літературі, але до теми статті мають відношення ті джерела, в яких намагаються розглянути античну культуру та філософію в цілісному образі, включаючи не тільки філософські ідеї пізнання та функціонування світу, але і питання, які стосуються сприйняття тогочасного світу людьми, які проживали та міркували в проміжок часу, який історики визначають, як античність, серед таких дослідників варто відзначити: С. С. Аверінцева, В. В. Бібіхіна, М. Л. Гаспарова, А. Лосева, Ф. Х. Кессіді та багато інших.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що на сьогодні питання цілісного образу людини набуває особливого значення, античний світ зі своєю культурою, традиціями, релігією може допомогти в формуванні та розумінні сучасного

образу людини. Саме тому, важливим постає питання не тільки аналізу античного образу людини, але переосмислення та реконструкції цього образу в тих параметрах, в яких його сприймала система античної філософії та культури, а також усвідомлення особливостей проєкції цього образу в подальші історичні епохи і до сьогодення.

Мета дослідження полягає у пошуку античного образу людини з його культурними, релігійними та філософськими особливостями.

Для досягнення цієї мети автор визначив наступні **завдання**:

- проаналізувати образ людини в античності;
- розглянути особливості формування античного образу людини.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи та принципи дослідження, серед них, метод текстологічного аналізу дозволив виявити імпліцитний авторський сенс філософських текстів, герменевтичний метод, як метод без якого не можлива інтерпретація та ре-інтерпретація текстів. А також методи аналізу, синтезу та компаративний метод.

Результати. Античну культуру правомірно пов'язують зі становленням того, що в філософії називають індивідуальністю людини. Античний образ людини – це зародження ідеї образу людини в цілому. Всі форми суспільного життя античної цивілізації – сім'я, право, держава, релігія і т. д. є співмірними з людською індивідуальністю. Саме індивідуальність є ціллю всіх цих форм. Антична культура представляє собою гармонійне поєднання двох ідей, які зазвичай розглядаються як протилежні. З одного боку, для античності характерним є гармонійне поєднання космосу та людини, природи та людини, суспільства та людини. З іншого, в античній філософії

ми знаходимо ідеї вільного відношення людини до природи, свободи, яка розвивається з індивідуальності. Гармонійне поєднання природи та свободи, яке було досягнуте в античній культурі, разом з цією культурою іде в минуле, і в наступних історичних епохах розглядається як недосяжний ідеал. Ця єдність природи і свободи знаходить своє відображення і в принциповому для античності образі людини. Саме ця єдність і створює з античної людини, ту чарівну індивідуальність, яка найкраще виражена в античному мистецтві. Грецька антична філософія створює в своїй історії ідеал людини, яка є всебічно і гармонійно розвиненою. Культура греків пронизана гуманістичним духом, дослідження даної теми є актуальним, адже розкриття сутності людини може допомогти сучасному індивіду вирішити гуманістичні проблеми сьогодення.

Історія розвитку грецької думки тісно переплітається з образом людини та її індивідуальністю, якщо дивитися історично, то грецьку думку можна розглядати, як зародження та формування праобразу людської індивідуальності, яка нерозривно пов'язана з релігією, культурою, правом і іншими компонентами грецької цивілізації. Як зазначає Г. В. Ф. Гегель в своїй роботі «Історія філософії»: «Грецький дух є практичним художником, який створює з каміння художні витвори. При цьому формуванні каміння не залишається лише камінням, і форма, яку він отримує, не вносить лише ззовні, а всупереч своїй природі камінь робиться виразом духовного і таким чином змінюється. Навпаки, художник для втілення своїх духовних концепцій потребує каміння, в фарбах, в чуттєвих формах для виразу своїх ідей; без такого елемента він не може ні сам створювати ідею, ні

об'єктивувати її для інших, так як вона не може стати для нього об'єктом в мисленні. ...В грецькій красі чуттєве являє собою лише знаком, виразом, оболонкою, в які віднаходиться дух» [2, с. 267].

Античний поліс для якого головним була демократія, тобто правова рівність громадян для яких основним є закон, що виключає ділення громадян в теорії на два сорти: розумних та дурних, добродесних і порочних, і т. д., а на практиці визнання за кожним громадянином права відстоювати свою власну думку. Це право ґрунтується на принципі, що жодне з суджень, які формулюють люди (громадяни) не наділене «божественним» характером, тобто не є абсолютною істиною, а отже, всі люди не можуть володіти однаковими здібностями і чеснотами. Знання, які доступні античному громадянину мають ґрунтуватися на фактах і логіці, на розумі (раціональному) розумінні, що і представлено в роботах філософів даного періоду, вони намагаються довести і обґрунтувати раціонально всі процеси, які відбуваються у світі та космосі. Прагнення знайти гармонію у відношенні людини та соціуму, засноване на тому, що благополуччя поліса, ґрунтується на житті і благополуччі громадянина, що в свою чергу визначає ту міру, яка з одного боку, окреслила межі державної волі, а з іншого, індивідуальну свободу людини.

Поняття «свободи» для стародавніх греків має не пересічне значення, адже міста-поліси мають дві верстви населення: рабів та громадян. Хоча поняття раб у античному світі має не лише негативне значення, раб може отримати свободу, а також має певні можливості на прояв себе, що ж до громадянина, то це людина, яка володіє певними правами, має

земельний наділ, а також народжений в цьому місці-полісі.

Людина, яка з дитинства отримала освіту гідну вільної людини, головним чином можна було визначити через його промови, адже те, як людина говорила та відстоювала свою думку (тобто мислила та виражала свої думки) мало особливе значення, не дарма саме риторику, в той період вважають «царицею всіх мистецтв». Поряд з особистісними характеристиками, громадянин полісу розглядався, і з точки зору, суспільної сутності людини, де первинним для людини має поставати принцип суспільних інтересів перед особистісними, що розуміє під собою активну участь громадянина, коли це стосується рішень загальнополісних питань.

В центрі культури античності покладено людське тіло, яке являє собою поєднання природи та свободи. Антична культура відмінна від інших культур саме через особливе відношення до людського тіла. Тіло та тілесність набувають особливого значення в античності, адже греки бажали змінити свій зовнішній вигляд для того, що удосконалити його і через атлетичні види спорту, і через прикраси, намагаючись довершити своє тіло, заради того, що б в подальшому передавати цей образ в мистецтві. Розвиток тіла у греків тісно пов'язаний з тими сферами діяльності, які можна визначити як інтелектуальні. Адже мислення стародавнього грека локалізується в його тілі в цілому, а не лише в голові. Тіло для грека не пластична опора для голови, яка мислить, а дещо тотожне самому мисленню. Дві сфери тілесність та мислення тісно пов'язані одне з іншим. Якщо людина була гарним спортсменом в якомусь виді спорту, то логічним і зрозумілим був той факт, що вона прекрасно мислить. Сучасність сприймає тіло не як організм, а як тіло, яке дане в

сприйнятті людині. Ватро зауважити, що потрібно розмежовувати поняття того, як ми сприймаємо власне тіло і того, що це тіло представляє саме по собі. Саме тому, можна розмежувати два поняття «зовнішнє тіло», тобто те, що ми бачимо зорovo та «внутрішнє тіло», тобто те, яке включає в себе наші внутрішні органічні відчуття (потяги, напруження мускулів, потреби, переживання, страх і т. д.). Саме тому, у стародавніх греків внутрішнє тіло є сферою свободи, хоча з часом зовнішнє тіло, як зовнішній образ перестав цікавити мислителів і на перший план виходить цікавість до внутрішнього тіла. Цю цікавість ми можемо спостерігати і на сьогодні, коли людство більш зацікавлене внутрішніми психологічними переживаннями людини, ніж її зовнішнім образом.

В античній культурі ми можемо спостерігати певний умовний зв'язок між тілом та образом людини, адже усвідомити цілісний образ грека без усвідомлення його відношення до свого тіла не можливо. Тіло в античності є пластичною та змінною субстанцією, яка наділена душею, яка дає тілу життя та рух. Відповідно до філософії Аристотеля душа є формою тілесного буття людини. Тілесність тісно вплетена в образ античної людини, де тіло постає як тіло свободної людини. Грек має право самостійно обирати долю для свого тіла, що прекрасно представлено в історії про страту Сократа, який сам обирає свою долю, відмовляючись від пропозиції учнів втекти. Саме в цьому проявляється незалежність індивідуальності, але варто пам'ятати, що ця незалежність пов'язана з родом та тогочасною культурою. Досить цікавим є питання оголеності тіла, адже це досить розповсюджено в скульптурі античних митців. І до цього питання теж не однозначне відношення, адже з одного боку скульптура та твори мистецтва

представляють нам образ красивого грецького тіла, а з іншого боку відношення до оголеного тіла пересічного грека постає як табу, і навіть більше посмертне покарання шляхом демонстрації оголеного тіла. Отже, можна узагальнити і визначити той факт, що відношення до тіла у стародавніх греків було неоднозначним та далеко не простим, і не зводилося до радісного споглядання оголених тіл.

Образ людини у стародавніх греків не є ідеальним, людина має хвороби, які як не дивно, і з огляду на сучасний стан світу витікають з багатства і бажання заволодіти більшим. Як пише Х. Кассіді у своїй роботі «Від міфу до логосу»: «Для греків VI – V ст. до н. е. пристрасть до накопичення багатства і впливаючі звідси *hybris*, *koros* це вид психічної чи тілесної недуги, невідомо звідки вона виникає; це свого роду безумство (*arhrosyhe*), яке охоплює людей, або деякий рок, який прирікає людей на *pleonexia* (жадність, власну корисність). Вони не розуміли економічних причин цього явища і відносили його до області психічного стану або моральної поведінки»[3, с. 14].

Висновки і перспективи.

Античний світ і невід'ємний від нього образ людини є обов'язковим елементом розуміння античної культури, що є надзвичайно важливим для сучасності, адже збагнути основні постулати розбудови європейської філософії та культури, можуть допомогти з'ясувати і принципи та проблеми сучасної світобудови та образу людини. Проводячи паралелі між античністю та сьогоднішнім кризою призму людини ми можемо визначити, що як в античності, так і сьогодні питання тілесності та духовності людини, її реалізації та свободи, усвідомлення себе та існування в соціумі є важливим питанням. Людина, яка живе та розвивається прагне до

власної ідентифікації та прояву свого власного я, але при цьому завжди обмежена з боку суспільства.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 4. М.: Мысль, 1983. 832 с. (Философское наследие).
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. СПб., 2000. 480 с.
3. Кессиди Ф. К. От мифа к логосу (Становление греческой философии). М., «Мысль», 1972. 312 с.
4. Рассоха И. Н. Апология софистов. Релятивизм как онтологическая система. – Харьков: ХНАМГ. 2009. 422 с.
5. Рассел Б. История западной философии. В двух книгах. Книга 1. М.: Миф, 1993 г. 512 с.
6. Платон Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 1 / Под общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч. СПб.: Изд-во С.-

Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. 752 с.

References

1. Arystotel (1983). Sobranie sochynenyi v 4-kh tomakh. Tom 4. M.: Misl – 832 s. — (Fylosofskoe nasledye). [In Russian]
2. Hehel H.V.F.(2000) Lektsyy po fylosofyy ystoryy. SPb.,. – 480 s. [In Russian]
3. Kessydy F.K. (1972) Ot myfa k lohosu (Stanovlenye hrecheskoi fylosofyy). M., «Misl» – 312 s. [In Russian]
4. Rassokha Y. N. (2009) Apolohyia sofystov. Reliatyvyzm kak ontolohycheskaia systema. – Kharkov: KhNAMH. – 422 s.
5. Rassel B.(1993) Ystoryia zapadnoi fylosofyy. V dvukh knykh. Knyha 1. M.: Myf. – 512 s. [In Russian]
6. Platon (2007) Sochynenyia v chetirekh tomakh. T. 3. Ch. 1 / Pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa; Per. s drevnehrech. — SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta; «Yzd-vo Oleha Abishko». — 752 s. [In Russian]

THE ANCIENT IMAGE OF MAN: SPIRITUALITY AND CORPOREALITY

I. S. Matviienko

Abstract. *This article is devoted to the formation of ancient images of people. Human image always has historical and cultural meaning and manifests itself differently in different epochs. Forming the image of man, ancient philosophy tried to put people on a new level of comprehension, for it began to attach special characteristics to people, such as comprehension, freedom, language, worldly life, spirituality, corporality, thus isolating them from nature.*

Key words: *people, physicality, antique image of people, individuality, society.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.082

УДК: 94(477):39:930.1:321.17

NEOFEUDALISM: THE MAIN PROBLEM ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE**B. SINENKO**, Master, graduate of the Faculty of Plant Protection, Ecology and Biotechnology*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**E-mail: bogdan.sinenko@gmail.com***V. KULTENKO**, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and International Communication

ORCID 0000 0002 4313 8494

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**E-mail: kultenko@ukr.net*

Abstract. *An original approach to the analysis of problems development of modern Ukraine is offered. Possible ways to solve them for the country's transition from a state of transition to sustainable development are being clarified. The authors see the reasons for the instability of the current situation in Ukraine in the fact that its development is characterized by signs of neo-feudalism. Namely: the revival of feudal traditions of management, the dominance of socio-economic traditions of feudal societies. A typical feature of neo-feudalism in Ukraine is the localization of the population through the procedure of registration. This ensures the person's attachment to the place of residence, pressure, and hence control over it. In addition, the uncertainty of land ownership and the forced-militaristic system of state security are characteristic of modern Ukraine. These factors are a means of state pressure and coercion on the population of Ukraine, which are contrary to the principles of liberalism. Overcoming such outdated inhibitory factors, according to the authors, should have a positive impact on the further development of Ukraine, stabilization of its development and optimization of civil society institutions.*

Key words: *neo-feudalism, stable development, localization of the population, residence permit, forms of land ownership, coercion, military service.*

Introduction. At all times, people have obeyed a number of rules, laws and social customs that have developed under the influence of economic factors or historical precedents. Each of them to some extent influenced the choice of the path of further development of mankind. One of the most interesting phenomena of such ways of development of state systems is the development of the post-Soviet republics of the former USSR. Interest in them is due to the fact that development in these republics, including Ukraine, has acquired non-standard forms. After all, the socio-legal system in them is characterized by pronounced features of neo-feudal nature.

Analysis of recent researches and publications. As is well known,

feudalism is a historical formation of the development of medieval Europe. This was one of the most important stages in the formation of European society in the pre-industrial era. Feudalism originated in the late sixth century and disappeared under the influence of the revolutions of the nineteenth century (1848–1849), giving way to a capitalist formation in the historical arena of Europe. Its material basis was the land holdings – as the main driving element of economic relations. Localization of people in the field of production of their natural products, refusal of free movement and ownership of land, together with compulsory military service – were some of the prominent lines of medieval feudal policy [1, 2].

In Ukraine, as in the whole of Europe, the next historical stage in the development of the socio-political system was the capitalist formation. In the short period of historical calm between the revolutions in the Russian Empire, capitalism was characterized by signs of direct democracy. Later, the democratic form of government was replaced by the totalitarian dictatorship of the Soviet era, which continued from the 1920s until the collapse of the Soviet Union in 1991 [5].

As a result of the political and social destabilization of the 1990s, the authorities passed into the hands of several unreliable personalities, which led to the formation of a kleptocratic system of government, which, in the future, began to become a form of neo-feudalism [7].

“Neo-feudalism or new feudalism is a theorized contemporary rebirth of policies of governance, economy, and public life reminiscent of those present in many feudal societies, such as unequal rights and legal protections for common people and for nobility. The concept of “neofeudalism” may focus on economics” [12].

The first example of the use of the term “neofeudalism” is John Kenneth Galbraith's essay “Neofeudalism”, published in 1961 [13]. Jürgen Habermas also used the term *Refeudalisierung* (“referendum”) in his work “Structural Transformation of the Public Sphere” (1962) [14]. In this work, the author criticized the privatization of those forms of communication that, in his opinion, created the public sphere of the Enlightenment.

In 1992, Immanuel Wallerstein expressed his views on world development, listing neo-feudalism among the other three options. By neo-feudalism, Wallerstein meant regions of autarky with a localized hierarchy and high-tech goods available only to the elite [15]. Sighard Neckel has argued that the rise of financial-market-based capitalism in the later twentieth century

has represented a ‘refeudalisation’ of the economy [14].

The countries of the post-Soviet space are also characterized by certain features of neo-feudalism. “Regionalization, the rise of informal economy, actualization of violence and forced redistribution are the main dimensions and forms of the post-Soviet re-feudalized economies” [10]. Modern neo-Marxist economists believe that neo-feudalism is one of the inevitable economic processes. Interestingly, neo-feudalism is presented by them as a progressive historical phenomenon compared to the previous Soviet model of economic development.

Purpose. A typical feature of neo-feudalism – the widening gap in wealth – can be clearly seen in modern Ukraine. As a result, poor and marginalized people are excluded from state security. Neo-feudalism is, in a general sense, a revival of the feudal traditions of management and the socio-economic traditions of its medieval counterpart [9]. Depending on the type of connection with the “land issue”, there are three main features of Ukrainian neo-feudalism: localization of the population, uncertainty of land ownership and the forced-militaristic system of state security. Decipher the content of these figures.

Methods. The authors used cultural-historical and integrative approaches.

Results. The localization of the population can be expressed in the form of a strict geographical reference to the so-called “residence permit”. Health care, kindergarten, school – all of the above social facilities favor a population with a strong geographical affinity to the place of residence. In particular, people who do not have a document that can certify their place of residence may be denied service.

The next characteristic is uncertainty in the form of land ownership. Uncertainty in the form of land ownership

is one of the main problems of Ukraine in the nineteenth century. Formally, any citizen of Ukraine who owns a land plot and has a notarized right of ownership of it, is free to transfer it, sell and use it for the intended purpose [4].

However, at the same time, Article 79 of the Land Code of Ukraine states: "The ownership of a land plot extends within its boundaries to the surface (soil) layer" [4]. Also, the land owner cannot arbitrarily extract or use minerals and groundwater – this is state property [4]. At the same time as Article 13 of the Constitution of Ukraine dictates: "Earth, its subsoil, atmospheric air, water and other natural resources that are within the territory of Ukraine, the natural resources of its continental shelf, exclusive (maritime) economic zone are objects property rights of the Ukrainian people" [6].

The next, coercive-militaristic feature of Ukrainian neo-feudalism is expressed in compulsory military service. Its purpose is to protect the borders and territorial integrity of Ukraine, to protect the native land from enemies. The noble goal is realized by dubious means. After all, conscription applies to the entire male population of the country, regardless of the presence or absence of military talents of conscripts. Evasion of compulsory military service implies criminal liability [3].

Discussion. Thus, the characteristic features of neo-feudalism of Ukraine in the early nineteenth century are the granting of land plots without the possibility of full ownership and freedom of use, social localization of the population in certain areas, and forced use of citizens as elements of property protection, the ownership of which they have purely nominal.

This creates significant problems for the implementation of sustainable management policy in Ukraine and the development of social institutions of civil society.

According to some foreign observers, Ukraine is increasingly legitimizing neo-feudalism. The land market will create regional landowners who will become nobles with serfs and titles. Central overlocks will be located outside Ukraine. Therefore, Ukraine will return to a situation similar to the periods of Polish history, when the nobles had a fairly wide range of powers, and the king had no real power [8]. Another researcher – M. Kirchanov, on the contrary, believes that theory of neofeudalism pretends to methodological universality as it provides scholars with a mechanism for explanations and interpretations of unique economic conditions emerged in the post-Soviet economies of Russia and Ukraine. The author insists that the concept of neo-feudalism is an integral element of the critical and revisionist approach in actual economic theories that develop in general uncertainty of methodological backgrounds of modern economic processes [10].

The following actions are the most significant for overcoming this ambivalent situation today and the formation of Ukraine on the path of sustainable development. First, it is necessary to abandon the practice of admission to national service facilities (hospitals, kindergartens, schools), depending on the place of registration. Service should only take place in a live or electronic queue. Secondly, the problem of restricting land ownership rights should be solved and an open land market should be created for the citizens of Ukraine. Third, the compulsory form of conscription and the transfer to the contract army should be abandoned. This will not only save budget funds, but also get an armed force based on military professionals, who have the desire and are morally prepared to fight. "In Western Europe, the middle class put an end to the omnipotence of the aristocracy. But bourgeoisie itself sprang from city guilds, organizations of free

men who united to stand up for their personal, quite pragmatic interests. In today's Ukraine, protests against illegal construction, the tyranny of local princes, or any infringement of individual or community rights must be accompanied by the constant self-organization of citizens who care and who keep an eye on the policies of government in every single sphere. This is how the civil society of the West grew up" [11].

Thus, by performing a number of the above actions, it is possible to return Ukraine from neo-feudal capitalism to the path of sustainable development of economy and institute of social relations in the country with the further prospect of introducing aspects of social models of other European states.

Список використаних джерел

1. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму = Passages from Antiquity to Feodalism / Пер. с англ. Артём Смирнов. М.: Территория будущего, 2007. 288 с.
2. Блок М. Феодальное общество. М.: Издательство имени Сабашниковых, 2003. 504 с.
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»: за станом на 9 серп. 2019 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2019. 385 с.
4. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 25.10.2001 № 132/94-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
5. Илюшечкин В. П. Теория стадийного развития общества. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. 406 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Роуз-Акерманн С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. М., 2003. С. 150.
8. Disinfo: Ukraine Is Turning Into Neo-Feudal State, Ruled From The Outside. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-turning-into-neo-feudal-state-ruled-from-the-outside/>
9. Huggins, Martha K. Urban Violence and Police Privatization in Brazil: Blended Invisibility (англ.) // Social Justice: journal. 2000. Vol. 27, no. 2.
10. Kyrchanov Maksym The neo-feudalism theory in the context of contemporary economic neo-Marxism. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/2015/5-6%202015/Kyrchanov.pdf>
11. Mykhelson O. Not to Turn into Fodder Interpreted, a public office means nothing but "feeding" instead of "governance." URL: <https://ukrainianweek.com/Columns/50/46460>
12. Neo-feudalism. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Neo-feudalism>
13. Reisman, George (February 1961), "Galbraith's Neo-Feudalism", Human Events, retrieved 2018-12-04.
14. Sighard Neckel, 'Refeudalisierung der Ökonomie: Zum Strukturwandel kapitalistischer Wirtschaft', MPIfG Working Paper 10/6 (Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies, July 2010), pp. 11–12.
15. Wallerstein I. Capitalist civilization. Binghamton (N.Y.), 1992.

References

1. Anderson P. Perekhody ot antychnosti k feodalizmu. Passages from Antiquity to Feodalism / Per. s anhl. Artëm Smyrnov. М.: Terrytoryia budushcheho, 2007. 288 s.
2. Blok M. Feodalnoe obshchestvo. М.: Yzdatelstvo ymeny Sabashnykovykh, 2003. 504 s.

3. Закон України «Про вишкочкові обов'язки і вишкочкову службу» : за станом на 9 серп. 2019 р. / Верховна Рада України. Офіс. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2019. 385 с.

4. Земельний кодекс України [Elektronnyi resurs]: Закон України від 25.10.2001 № 132/94-VR // Верховна Рада України. Режым доступу: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

5. Yliushechkyn V. P. Teoryia stadyinoho rozvytyia obshchestva. M.: Yzdatelskaia fyрма «Vostochnaia lyteratura» RAN, 1996. 406 s.

6. Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-VR // Верховна Рада України. Режым доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

7. Rouz-Akermann S. Korruptsiya y hosudarstvo. Prychyny, sledstviya, reformy. M., 2003. S. 150.

8. Disinfo: Ukraine Is Turning Into Neo-Feudal State, Ruled From The Outside [Elektronnyi resurs]. Rezhym доступу: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-turning-into-neo-feudal-state-ruled-from-the-outside/>

9. Huggins, Martha K. Urban Violence and Police Privatization in

Brazil: Blended Invisibility (anhl.) // Social Justice : journal. 2000. Vol. 27, no. 2.

10. Kyrchanov Maksym The neo-feudalism theory in the context of contemporary economic neo-Marxism [Elektronnyi resurs]. – Rezhym доступу: <http://soskin.info/userfiles/file/2015/5-6%202015/Kyrchanov.pdf>

11. Mykhelson O. Not to Turn into Fodder Interpreted, a public office means nothing but “feeding” instead of “governance.” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym доступу: <https://ukrainianweek.com/Columns/50/46460>

12. Neo-feudalism [Elektronnyi resurs]. Rezhym доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Neo-feudalism>

13. Reisman, George (February 1961), "Galbraith's Neo-Feudalism", Human Events, retrieved 2018-12-04.

14. Sighard Neckel, 'Refeudalisierung der Ökonomie: Zum Strukturwandel kapitalistischer Wirtschaft', MPIfG Working Paper 10/6 (Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies, July 2010), pp. 11-12.

15. Wallerstein I. Capitalist civilization. Binghamton (N.Y.), 1992.

НЕОФЕОДАЛІЗМ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕШКОДА ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Б. В. Сіненко, В. П. Культенко

Анотація. Пропонується оригінальний підхід до аналізу проблем розвитку сучасної України, можливих шляхів їхнього розв'язання для переходу країни від стану транзитивності до сталого розвитку. Автори вбачають причини нестабільності теперішньої ситуації в Україні в тому, що її розвиток характеризується ознаками неофеодалізму. А саме: відродження феодальних традицій господарювання, панування соціально-економічних традицій суспільств феодального типу. Типовими рисами неофеодалізму в Україні є: локалізація населення через процедуру приписки, чим забезпечується прив'язаність людини до місця проживання, а значить і контроль за нею. Крім того, характерною для сучасної України є невизначеність форм власності на землю та примусово-мілітаристична система державної безпеки. Ці фактори являються засобами державного тиску та примусу на населення України, які суперечать принципам лібералізму. Подолання цих застарілих гальмівних факторів, на переконання авторів, має позитивно позначитись на подальшому розвитку України, стабілізації

її розвитку та оптимізації інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: *неофеодалізм, стабільний розвиток, локалізація населення, прописка, форми власності на землю, примус, військовий обов'язок.*

ФІЛОСОФІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.012

УДК 329.12

ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК МОДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ

В. Е. ГОНТАР, аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України

E-mail: vasyahontar@gmail.com

ORCID 0000-0002-8237-9733

С. В. СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів і природокористування України

E-mail: storozhuksv@nubip.edu.ua

ORCID 0000-0002-7947-6268

Анотація. У статті здійснено розрізнення модерних соціально-політичних наративів з притаманними їм спекулятивними онтологічними та антропологічними основами та реальних підвалини соціальних трансформацій епохи Модерну та показано, що ідейні та суспільно-політичні підвалини лібералізму, зародилися у домодерну добу, набувши масового поширення після виникнення книгодруку. Відкривши доступ широким народним масам до інформаційних ресурсів, він став важливою передумовою трансформації народів в нації, об'єднаних найбільш суголосним їхньому історичному розвитку та соціальним запитам ідеологічним ядром. Його своєрідність була визначена груповими інтересами активної меншості, котра, користуючись здобутками інформаційно-технічних революцій, прикладала чимало зусиль для знищення старих і, що важливо, несправедливих, соціальних порядків. Боротьба з ними, давала індульгенцію на некритичність, тим самим сприяючи проникненню в суспільну свідомість великої кількості ідей, ідеалів та норм, які, попри свій гуманістичний пафос, заклали підвалини для формування нових форм поневолення людини.

Ключові слова: лібералізм, Модерн, ідеологія, ідея, книгодрук, інформаційна революція.

Актуальність. Абстрактні філософські концепції, на перший погляд, жодним чином не стосуються реального життя людей. Утім, у дійсності, це зовсім не так, свідченням чому може стати не тільки прийнята і проголошена у 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН «Загальна декларація прав людини» [3], а й Конституція України [12]. Попри те, що утверджені цими документами правові

норми та етичні ідеали, наразі розглядаються як необхідна умова існування цивілізованого суспільства, на наш погляд, все ж не варто ігнорувати того, що їхній в основі лежать просвітницькі ідеали, норми та цінності. Віра в прогрес та спроможність людини перебудувати суспільство відповідно до принципів продиктованих розумом вже понад два століття визначає долю не тільки

західноєвропейської цивілізації, а й усього людства.

Притаманні світоглядним проєктам Модерну декларативне месіанство, прогресизм та оптимізм, навіть сьогодні заглушають стриманий скепсис та критичний аналіз ідеологій, сформованих під впливом ідеалів світського гуманізму. Попри їхню позірну розмаїтість (націоналізм, лібералізм, комунізм, соціалізм, нацизм тощо), всі вони були об'єднані незламною вірою в можливість і необхідність звільнення людини від гноблення (національного, релігійного, соціального тощо), а як наслідок і покращення життя людей та формування щасливого суспільства. Як не парадоксально, але ця благородна мета модерних ідеологій, у більшості випадків утвердила нові форми гноблення, і, що важливо, набагато гірші, ніж ті, які намагалися зняти. Чи не єдиним виключенням в цьому контексті може видатися лібералізм, який, на противагу до інших модерних ідеологій, не дискредитував себе прямою відповідальністю за масові людські жертви. Проте, як свідчить політична практика сьогодні, навіть ця, спрямована на розширення індивідуальної свободи ідеологія, у дійсності, має добре виражені тоталітарні ознаки, що проявляються у репресивному суспільному контролі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри те, що сьогодні лібералізм є однією з провідних світових ідеологій, останніми роками він все частіше привертає увагу дослідників. В даному контексті доречно згадати роботи Ю. Габермаса [4], Р. Дворкіна [6], Р. Нозіка [16], Д. Ролза [19], М. Сендела [20], А. Макінтайра [13] та багатьох інших політичних мислителів, які прямо чи опосередковано акцентували уваги на окремих суперечностях ліберальної ідеології. Серед українських

дослідників привертають увагу роботи Т. Данилової [1], І. Гояна [7], Н. Іщук [11], С. Сторожук [21] та ін. Загалом поділяючи багато висловлених ними критичних ідей та зауважень, вважаємо за доцільне зацентрувати увагу відсутності досліджень присвячених вивченню сутнісних ознак лібералізму як модерної ідеології, в основі якої, так само як і багатьох авторитарних ідеологій, лежать просвітницькі ідеали та норми, вибудовані на хибному підґрунті, а відтак за певних умов вони також можуть мати вкрай неоднозначні наслідки для розвитку суспільства.

Мета роботи полягає у визначенні передумов формування та суспільно-політичного потенціалу лібералізму, як модерної ідеології. Вона конкретизується у наступних дослідницьких завданнях: 1) розрізнити специфічні соціально-політичні наративи з притаманними їм спекулятивними онтологічними та антропологічними основами і реальні підвалини соціальних трансформацій, 2) визначити суспільно-політичні перспективи лібералізму.

Методи. В роботі використано парадигмальний підхід у єдності з принципом історизму та критичним методом. Крім того, широко використовувалися такі загальнонаукові методи як аналіз та синтез.

Результати. В сучасному світі, як на рівні масового, так і на рівні академічного світосприйняття, панує думка, що ліберальні принципи і аксіологічні установки забезпечують сталий і довгостроковий розвиток людства, свідченням чому можуть бути роботи Ст. Пінкера [17], К. Поппера [18], Ф. Фукуями [22] та багатьох інших мислителів. Саме завдяки їм, Модерн постає перед нами у якості оптимістичного гіперантропоцентризму, який проголошує інтелектуальну, творчу,

епістемемічну, моральну, культурну та технічну силу людського потенціалу. Попри наявність раціонального зерна у подібних переконаннях, на наш погляд, вони некритично суміщають соціально-політичні наративи та реальні підвалини соціальних трансформацій, тим самим утверджуючи думку, що ідеї можуть змінювати світ. В дійсності ж, світ змінює діяльність людей і новації у сфері засобів, що виводять комунікацію на новий рівень. Натомість практичний потенціал ідеї проявляється тільки за умови її цілеспрямованого втілення агентами соціального впливу. Така ситуація цілком закономірна, з огляду на те, що дискурсивна мова, яка передбачає опис інтерсуб'єктних інтеракцій у категоріях бажань, ідей чи іншої ментальній термінології, не описує світ сам по собі, а пропонує спрощені моделі, які забезпечують ефективну міжособову взаємодію, уникаючи опису реально існуючих процесів. Ця епістемологічна нередукованість зумовлена тим, що ми не можемо описувати соціальну дійсність мовою природничих наук, як взаємодію суто біохімічних та фізичних елементів, оскільки це передбачало б неймовірну складність у заданні вхідних даних, розрахунках і обчисленнях та складність в інтерпретації вихідних даних. Водночас було б неправильно, робити висновок, що саме ментальні категорії повною мірою описують світоустрій і процеси у ньому.

Проілюструвати вплив ментальних категорій на дійсність можна за допомогою різного роду аналогій. Приміром, уявімо дорожній знак, який повинен закликати водія зупинитися, який, як відомо, може бути реалізованим через напис «STOP», через іконічне зображення піднятої вгору долоні, повернутої до передбачуваного адресата внутрішню стороною, через перекреслене

червоною лінією коло, тощо. Ці варіації знаків фактично не описують те, чим є зупинка, на знаку не зображена реалістична модель авто, поетапно не проілюстрований гальмовий шлях – це було б затратно та неефективно, навпаки – ретельно пропрацьований опис зупинки і його відображення у знаку будуть заважати виконанню основної функції знаку – спонуканню до дії. Водій не може довго роздумувати до якої дії його закликає знак, аби не пропустити актуального моменту для цієї дії. Інакше кажучи, оптимальний вибір засобу графічної реалізації асоціативно зрозумілого широкій аудиторії знаку примножує вірогідність вдалої комунікації, проте це зовсім не означає, що сам знак цілком задовільно описує саму подію.

Наведений нами приклад, яскраво засвідчує, що ідеї працюють як позначення дескриптивних висловлювань (списків описів) про те, як 1) люди можуть діяти стосовно один одного, 2) як люди можуть діяти щодо решти світу і, найголовніше, 3) як буде розподілятися потенціал соціального впливу, тобто які способи лобювання своїх інтересів і в яких пропорціях будуть розподілені між людьми, які є елементами деякого суспільства.

Перші два модуси існування ідей самі по собі ізольовані і замкнуті, вони відрізані від впливу на історичні, соціальні та політичні процеси, на відміну від третього. Філософи, юристи, богослови-схоласти можуть століттями сперечатися щодо особливостей світоустрою, будувати утопічні описи правильного, на їхню думку, суспільства, підкріплюючи твердження про необхідність створення такого суспільного устрою цілісними ретельно відпрацьованими конкретно-історичними метафізичними системами, які в повному обсязі описують особливості існування мислення, мови, сприйняття,

суспільних відносин, фізичного світу тощо. Утім, подібні проекти зазвичай не втілюють у життя, оскільки вони постають спрощеним, чи точніше ідеальним, сценарієм світоустрою та суспільних відносин.

Попри те, що вплив ідей на розвиток історичного процесу та соціокультурні трансформації зазвичай опосередкований соціальними агентами, прихильники яких, вдаючись до різного роду менталістської фолк-психологічної термінології на кшталт «бажань», «настроїв», «духу», «волі» та інших слів з розмитим значенням, передбачуваних референтів яких неможливо виявити у даному нам світі, нерідко істотно гіперболізують практичний потенціал ідейного ядра своєї світоглядної системи. Не стали виключенням і прихильники модерних ідеологій, зокрема, лібералізму, завдяки яким у суспільній свідомості сформувалося та утвердилося стійке переконання в тому, що ідеї прав людини, загального просвітництва, захисту власності, ідеї прогресу й загальної рівності стали головними причинами достатку, спокою та безпеки західноєвропейського суспільства. Попри позірну раціональність подібного твердження, видається за доцільне звернути увагу на те, що в основі подібних тверджень лежить маніпулятивна спекуляція причино-наслідковими зв'язками. Адже, як свідчить історична дійсність, фундаментальним фактором трансформацій у суспільно-політичному і цивілізаційному житті людства були не ідеї, а інформаційні революції, які пришвидшили комунікацію, водночас відкривши широким народним масам доступ до різного роду інформаційних ресурсів.

Висунені нами гіпотези повністю суголосні заувагам О. О. Ільїна, який зацентрував увагу на тому, що винахід «Йоганна Гутенберга докорінно змінив

можливості поширення інформації, її швидкість та обсяги, що стало основою для розвитку науки, техніки, освіти і культури, прискорило соціальні процеси, а також закріпило вектор розвитку людства в сторону інформаційного суспільства. Висока технологічність і успішність знайденого рішення сприяли бурхливому розвитку друкарської справи в європейських країнах. Вже до початку XVI ст. в Європі було надруковано понад 10 млн книг» [8, с. 163]. На нашу думку, вказані зауваження є прямим свідченням того, що процеси завдяки яким просвітницькі ідеали, норми, цінності та ідеології поширилися на весь світ, почалися не в епоху Модерну, а значно раніше. Вільна торгівля, сильний захист приватної власності, залученість населення в управлінські процеси, соціальні ліфти, які дозволяли талановитим людям із самих низів досягати вершин соціальної ієрархії, вочевидь були й до Модерну, свідченням чому може слугувати той факт, що найбагатші за рівнем ВВП на душу населення сучасні держави – це монархії (Ліхтенштейн та Монако). З огляду на це, можемо говорити, що модерним ідеям та ідеологіям певним чином пощастило, адже вони змогли не тільки опанувати кращі здобутки людства, а й розповсюдити їх, використовуючи здобутки інформаційно-технологічних революцій. Проте наскільки поталанило самому людству від розповсюдження нормативних та антропологічних засад Модерну – залишається відкритим питанням.

Ідеї та ідеології реалізуються у світі як самоопис і раціоналізації їхніх носіїв і проявляються у тому, як люди реагують один на одного, як змінюють світ навкруги, перетворюючи природні елементи у артефакти, як люди виключають або включають інших людей у список комунікативних

агентів. Можна сказати, що ідеології можуть екземплізуватися як дії людей, спрямовані на усунення (пряме чи опосередковане) тих, хто відмовляється погоджуватися з ними, публічно демонструючи свою лояльність. Завдяки цьому, ідеї можуть трансформуватися у важливий чинник групового самовизначення. Крім того, існують ідеї, які проникаючи в суспільну свідомість, збиваються у кластери – ідеології, які «змушують» людей перебільшувати значення самих ідей, вбачаючи в них причину тих позитивних змін, які збігаються з ними хронологічно. Обґрунтовуючи подібні ідеї, прихильними різних ідеологій не цураються маніпуляцій, фальсифікацій та методологічної недоброчесності.

Властиве прихильникам модерних ідеологій жонглювання різноманітними ідеями, зазвичай постає закономірними наслідком когнітивного викривлення. У більшості випадків вони щиро переконані в достовірності власних переконань, а тому з великим обуренням сприймають їхню критику. Показовим прикладом у даному контексті можуть стати модерні ідеали, цінності та норми, які, постаючи світоглядним конструктом, зазвичай сприймаються як самоочевидні та невід'ємні. В даному контексті, можна згадати ідеї природних прав людини, парламентаризму, національної держави тощо. Утім, всі вони ні що інше, як політичний концепт, який, безумовно, відповідав соціальним запитам модерного суспільства, не будучи при цьому позбавленим різноманітних упереджень і прогалин. Зокрема, В. Мартянов, у роботі «Політична онтологія Модерну: в пошуках більшості, що вислизає» зацентрував увагу на тому, що рушійною силою «політичного проекту Модерну був третій стан, чие політичне посилення і звільнення від

ієрархії Ancien régime можна вважати закономірним підсумком буржуазних революцій. У своєму знаменитому памфлеті «Що таке третій стан?» Еммануель Жозеф Сієс висловлював надію, що третій стан стане «чимось», насправді ж він став майже всім, розчинивши в собі незначні вкраплення духовенства і дворянства і, перетворившись в народ, націю. Ця більшість включала в себе майже все суспільство, а тому вимагала виділення всередині себе більш активного, прогресивного ядра, суб'єкта, з яким би ототожнювався новий політичний порядок. У якості цього ядра? – не статистичного, але ідеологічного, виступила буржуазія, яка на деякий час закріпила за собою роль голосу третього стану» [15, с. 109].

Наведені нами висновки В. Мартянова надзвичайно красномовно демонструють, що держави, право і політика модерного типу конструювалися в інтересах людей, що вміло скористалися інформаційно-технічними революціями у процесі запровадження соціально-політичних трансформацій. Масовий книгодрук сприяв об'єднанню зусиль спрямованих на знищення старих соціальних порядків. Його еліти – дворянство та духовенство, у більшості випадків були неготові до викликів часу, а тому продовжували підтримувати несправедливий неефективний суспільний устрій. Відповідно, боротьба з ними одразу давала індульгенцію на некритичність для усіх ідей, які виступали проти старої влади. Під виглядом боротьби з релігійним мракобіссям та монархічним абсолютизмом, модерні ідеології сформували цілий ряд суперечливих положень, які мали вкрай неоднозначні суспільно-політичні наслідки. Це й не дивно, адже чим більше нові ідеї суперечили

старим уявленням, тим перспективнішими вони здавалися. Як приклад, можна згадати Велику французьку революцію, котра яскраво продемонструвала, що прогресивні ідеї антропоцентризму і гуманізму можуть мати надзвичайно трагічні наслідки. Утім, на наш погляд, вони були неминучими, оскільки в період Модерну, масового схвалення набували найбільш претензійні, багатообіцяючі та контрарні попередньому устрою ідеї. З поміж етосу і логосу, модерні ідеології завжди зосереджувалися на пафосі. З огляду на це, можна сказати, що модерним ідеологіям поталанило зародитися у самий пік інформаційної революції. Вона відкрила шлях для формування докорінно нового типу політичних агентів, які приклали чимало зусиль для творення націй завдяки послідовному конструюванню історії, культури, літератури. Вдруге, лібералізму поталанило вже у ХХ столітті – на відміну від інших модерних ідеологій (комунізму, нацизму, фашизму), він майже ніколи не асоціювався з геноцидами та кровопролитними світовими війнами.

Попри цілий ряд незаперечних здобутків модерного лібералізму, на наш погляд, його все ж не варто розглядати як екстраординарну ідеологію, котра зуміла уникнути притаманних модерному світогляду інтенцій. Всі ті здобутки, що асоціюються в сучасній свідомості з Модерном, в тій чи іншій формі були представлені й раніше. Так, наприклад, гуманізм, рівність, егалітарність та відкритість – у ранніх християнських громадах, захист прав власності і вільна торгівля – в італійських, і голландських республіках, фактично пряма демократія (на свій час дуже егалітарна) була представлена у ісландському альтінгу, тобто понад 1000 років тому назад. Навіть «права

людини» вперше були задекларовані і захищені Кіром Великим у Вавилоні ще у V ст. до н. е. [1]. З огляду на це, маємо можливість говорити про те, що лібералізм постав унікальним синтезом тих суспільно-політичних здобутків людства, які наразі є видовою ознакою всіх «неавторитарних» ідеологій. Звісно, подібним зауваженнями, ми не схильні знецінювати тих ідейних надбань лібералізму, що визначили його есенційне ядро, і специфікують його як окрему систему світобачення. Засадниче значення посеред них відіграє притаманний лібералам цивілізаційний оптимізм, який виявляється у позитивному схваленні зміни старого новим у всіх сферах життя суспільства, навіть попри те, що, як свідчить історія, він нерідко хибує недалекоглядністю. Не варто ігнорувати й того, що з логічної точки зору, ідея прогресу внутрішньо порожня, концептуально невідпрацьована, некогерентна і тримається лише на риторичній благозвучності [2].

Не менше уваги привертає притаманна лібералам віра у здатність людини до розумної творчої діяльності. Вона сформувалася на тлі просвітницьких переконань, згідно з якими, люди проявляють свій потенціал завдяки правильному вихованню та відповідній освіті. Останні, як доводили тогочасні інтелектуали (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Ш. Монтеск'є, Дж. Лок), забезпечують руйнування релігійних забобон та упереджень, тим самим відкриваючи людині можливість для самоактуалізації. Утім, як з'ясувалося згодом, ситуація з просвітою набагато складніша, ніж уявляв собі Дж. Лок, розробляючи концепт *tabula rasa* у трактаті «Досвід людського розуміння» [13]. Просвітлення сліпців, що знаходилися у темряві невігластва, дало вкрай неочікувані результати –

людина виявилася зовсім «сліпою». Свідченням цьому може слугувати образ масової людини, котра, маючи вдосталь вільного часу, не завжди прагне до реалізації власного потенціалу. Певним чином, це зумовлено рівнем розвитку капіталістичних відносин [6], утім не менш значимою, як видається, є природна сліпота, внутрішній спротив людини прикладати зусилля заради змін у своєму житті. Особливо яскраво цю тенденцію демонструє сучасність, де попри загальний доступ до освіти, орієнтованої критичне мислення та всебічний розвиток особистості, зростає зацікавлення до безпретензійних езотеричних учень та окультних практик. Ще більшу увагу привертає масова неспроможність сучасної молоді критично осмислювати та аналізувати отриману інформацію [5].

Третьою важливою вимогою та, водночас, характеристикою, ліберальної ідеології є егалітаризм поєднаний з соціальним атомізмом. Як відомо, ці ідеї були глибоко вкорінені у теологічному концепті розумної душі, який завдяки секуляризації, змінився на природній розум. На його концептуальній основі ліберали обґрунтували ідеї природного права, свободи, обов'язку та відповідальності, вважаючи їх невідчужуваними. Як не дивно, але саме ці, здавалось би цілком позитивні принципи, формують онтологію належності, в якій людина, так само як і в домодерний період, не має можливості вільного вибору. Наше зауваження яскраво засвідчує ліберальна в основі своїй концепція природнього права. Згідно з нею, людина має права і обов'язки вже тільки тому, що вона людина, і відмовитися від них вона не може за жодних обставин. Це ж, своєю чергою, призводить до того, що в дійсності людина стає об'єктом права, а не його

суб'єктом. Крім того, лібералізм незмінно наполягає на недоторканності індивідуальної приватності, епістемологічно відокремлюючи людину від соціуму, атомізує її як індивіда. Це ж, своєю чергою, може призводити, а нерідко й призводить, до численних правових колізій – наприклад, коли збір доказів провини людини був здійснений з порушенням процедури, в основі якої лежить ліберальна повага до прав людини, вони не можуть бути враховані в суді, навіть за наявності прямих доказів здійснення злочину.

Висновки і перспективи. На основі запропонованого у роботі розрізнення специфічних соціально-політичних наративів з притаманними їм спекулятивними онтологічними та антропологічними основами та реальних підвалини соціальних трансформацій епохи Модерну приходимо до висновку, що ідейні та суспільно-політичні підвалини лібералізму, зародилися у домодерну добу, набувши масового поширення після виникнення книгодруку. Відкривши доступ широким народним масам до інформаційних ресурсів, він став важливою передумовою трансформації народів в нації, об'єднаних найбільш суголосним їхньому історичному розвитку та соціальним запитам ідеологічним ядром. Його своєрідність була визначена груповими інтересами активної меншості, котра, користуючись здобутками інформаційно-технічних революцій, прикладала чимало зусиль для знищення старих і, що важливо, несправедливих, соціальних порядків. Боротьба з ними, давала індульгенцію на некритичність, тим самим сприяючи проникненню в суспільну свідомість великої кількості ідей, ідеалів та норм, які, попри свій гуманістичний пафос, заклали підвалини для формування нових форм поневолення людини.

Список використаних джерел

1. Афанасьев А. Н. Аксиологический подход к концепции прав человека. Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2010. № 3 (15).
2. Бохеньский Ю. Сто суеверий. Краткий философский словарь предрасудков. М.: Издательская группа «Прогресс»-«VIA», 1993. 187 с.
3. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
5. Головин Ю. А., Коханая О. Е., Критика либеральной идеологии как концепта в парадигме медиаобразования. Вопросы теории и практики журналистики, 2016, № 5 (2), С. 314–323.
6. Haidt J. When and Why Nationalism Beats Globalism. URL: <https://www.the-american-interest.com/2016/07/10/when-and-why-nationalism-beats-globalism/>
7. Hoyan I., Storozhuk S., Fedyk O., Kryvda N. Worldview and ideological priorities of modern society: ukrainian and euro-atlantic context. Ideology and Education in Post-Soviet Countries. 2019. № 2 (13), Pp. 255–272.
8. Danylova T. V. The Desire for Recognition in the Context of Francis Fukuyama's Universal History. Антропологічні виміри філософських досліджень. 2016. Вип. 10. С. 69-77.
9. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. К.: Основи, 2000. 519 с.
10. Ильин А. А. Как цифровые технологии изменили «Станок Гутенберга». Историческая и социально-образовательная мысль, 2017. № 9 (2-2), С. 161-172.
11. Іщук Н. В. Ліберальна ідеологія: обриси православної критики. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2009. № 2. С. 46–49.
12. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Локк Дж. Розвідка про людське розуміння : у 4-х кн. Х. : [б.в.], 2002. 152 с.
14. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. University of Notre Dame Press, 2007. 286 p.
15. Мартьянов В. С. Политическая онтология Модерна: в поисках ускользающего большинства. Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз», 2017, № 1 (84). С. 107–126.
16. Nozick R. The Nature of Rationality. Princeton: Princeton University Press, 1994. 242 p.
17. Pinker St. The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined. London: Penguin Books, 2012. 832 p.
18. Поппер К. *Відкрите суспільство та його вороги*. Том 1. К.: Основи, 1994. 444 с.
19. Ролз Дж. Справедливость как честность. Логос, 2006. № 1. С. 35-60.
20. Sandel, M. Liberalism and the Limits of Justice. Cambridge, UK New York: Cambridge University Press. 1998. 252 p.
21. Сторожук С. Націоналізм як чинник протистояння соціальним трансформаціям сьогодення. *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»*, 2020, № 3 (11(4)). С. 143–151.
22. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York: Free Press, 1992. 432 p.

References

1. Afanasyev, A. N. (2010). Axiologicheskij podkhod k kontseptsii prav cheloveka [An axiological approach

to the concept of human rights]. Uchenyye zapiski [Scholarly notes]. Elektronnyy nauchnyy zhurnal Kurskogo gosudarstvennogo universiteta, 3 (15).

2. Bokhenskiy, Yu. (1993). Sto suyeveryiy. Kratkiy filosofskiy slovar predrassudkov [One hundred superstitions. A Brief Philosophical Dictionary of Prejudice]. Moscow, Izdatelskaya gruppa «Progress»-«VIA». 187.

3. Universal Declaration of Human Rights, Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

4. Habermas J. (2001). Filosofskiy dyskurs Modernu [The Philosophical Discourse of Modernity]. Kyiv: The Fourth Wave. 424.

5. Golovin Yu. A., Kokhanaya O. E. (2016). Kritika liberalnoy ideologii kak kontsepta v paradigme mediaobrazovaniya [Criticism of liberal ideology as a concept in the paradigm of media education]. Voprosy teorii i praktiki zhurnalistiki [Questions of theory and practice of journalism], 5 (2). 314-323.

6. Haidt J. (2016), When and Why Nationalism Beats Globalism, available at: <https://www.the-american-interest.com/2016/07/10/when-and-why-nationalism-beats-globalism>

7. Hoyan I., Storozhuk S., Fedyk O., Kryvda N. (2019). Worldview and ideological priorities of modern society: ukrainian and euro-atlantic context. Ideology and Education in Post-Soviet Countries, 2 (13). 255-272.

8. Danylova T. V. (2016). The Desire for Recognition in the Context of Francis Fukuyama's Universal History. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 10. 69-77.

9. Dworkin, Ronald Myles. (2000). Seriozniy pohliad na prava [Taking Rights Seriously]. Kyiv: Osnovy. 519.

10. Ilin A. A. (2017). Kak tsifrovyye tekhnologii izmenili «Stanok Gutenberga» [How digital technology has changed the Gutenberg Machine].

Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl [Historical and socio-educational thought], 9 (2-2). 161-172.

11. Ishchuk N. V. (2009). Liberalna ideolohiia: obrysy pravoslavnoi krytyky [Liberal ideology: outlines of Orthodox criticism]. Proceedings of the National Aviation University. Filosofiia. Kulturolohiia, 2. 46-49.

12. The Constitution of Ukraine, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

13. Locke, John. (2002). Rozvidka pro liudske rozuminnia [Essay Concerning Human Understanding]: u 4-kh kn. Kharkiv. 152.

14. MacIntyre, A. (2007). After Virtue: A Study in Moral Theory. University of Notre Dame Press, 286.

15. Martianov, V. S. (2017). Politicheskaya ontologiya Moderna: v poiskakh uskolzayushchego bolshinstva [Political Ontology of Modernity: In Search of the Elusive Majority]. Zhurnal politicheskoy filosofii i sotsiologii politiki «Politiya. Analiz. Khronika. Prognoz», 1 (84). 107-126.

16. Nozick, R. (1994). The Nature of Rationality. Princeton: Princeton University Press. 242.

17. Pinker, Steven. (2012). The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined. London: Penguin Books. 832.

18. Popper, K. (1994). Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy [The Open Society and Its Enemies]. Vol. 1. Kyiv: Osnovy. 444.

19. Rawls, John Bordley. (2006). Spravedlivost kak chestnost [A Theory of Justice]. Logos, 1. 35-60.

20. Sandel, M. (1998). Liberalism and the Limits of Justice. Cambridge, UK New York: Cambridge University Press. 252.

21. Storozhuk S. (2020). Natsionalizm yak chynnyk protystoiannia sotsialnym transformatsiiam sohodennia

[Nationalism as a factor in opposing the social transformations of today]. Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy, 3 (11(4)). 143-151.

22. Fukuyama, Francis. (1992). The End of History and the Last Man. New York: Free Press. 432.

LIBERALISM AS A MODERN IDEOLOGY

Hontar V. E., Storozhuk S. V.

Abstract. *The article differentiates modern socio-political narratives with their inherent speculative ontological and anthropological foundations and the real causes of social transformations of the modern era and shows that the ideological and socio-political foundations of liberalism emerged in the pre-modern era widespread after the invention of printing technology. Through book printing, liberalism opened wide access to information resources and contributed to the important transformation of peoples into nations, uniting historically conditioned social demands of peoples into an ideological core. The uniqueness of liberalism was determined by the collective interests of the active minority, which, using the achievements of information technology revolutions, made efforts to destroy the archaic unjust orders and systems. The struggle against these unjust orders gave an indulgence to uncriticalism, thus contributing to the penetration into the public consciousness of a large number of ideals and norms, which promoted the enslavement of people, disguising it as humanistic tendencies.*

Key words: *liberalism, modernism, ideology, idea, typography, information revolution.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.064

УДК 1(091):477

**ЗАКОНИ МИСЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ В СПАДЩИНІ
ПРОФЕСОРІВ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ХІХ ст.****Н. Г. МОЗГОВА**, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
філософії*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова**E-mail: mozgova@gmail.com***Є. М. ШУШКЕВИЧ**, кандидат філософських наук, ст. викладач кафедри
філософії*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова**E-mail: shushkevych.e.n@gmail.com*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню логіко-гносеологічної проблематики, зокрема законів мислення у творчому спадку представників київської духовно-академічної філософії ХІХ ст., таких як В. Карпов, Й. Міхневич, О. Новицький, П. Ліницький. Центральною проблемою статті є теоретичний пошук світоглядних витоків розуміння сутності, місця та значення законів мислення в пізнавальній діяльності людини. Автори статті зупиняються на вивченні творчості лише тих персоналій, які мали свої власні підручники з логіки, хоча лекції читали без винятку всі професори філософії Київської духовної академії. Такий підхід до проблеми пов'язаний із цілою низкою труднощів, оскільки в підручниках важко було віднайти власну позицію мислителя з тієї чи іншої проблеми. Не дивлячись на це, позиції професорів суттєво відрізняються одна від одної. І ми спробували це довести. Метою дослідження було з'ясування ідейного збігу та одночасно принципових розбіжностей головних положень щодо розуміння сутності, місця та значення законів мислення в пізнавальній діяльності людини в творчій спадщині професорів Київської духовної академії. Дана мета реалізувалася у наступних завданнях: проаналізувати головні ідеї праць з логіки В. Карпова, Й. Міхневича, О. Новицького, П. Ліницького та розкрити їх світоглядні уподобання; віднайти ідейні збіги між головними положеннями їх теоретичних уподобань; обґрунтувати факт впливу західноєвропейської філософської традиції на філософів київської школи духовно-академічної філософії ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: духовно-академічна філософія, логіко-гносеологічна проблематика, закони мислення, закон тотожності, закон несуперечливості мислення, закон виключеного третього, логіка.

Актуальність проблеми. З огляду на нагальні завдання духовного відродження та розвитку української філософської думки, актуальним є звернення до творчої спадщини вітчизняних мислителів минулого. Важливу роль у даному процесі покликано зіграти вивчення та визначення як загалом дійсного місця київської духовно-академічної філософії ХІХ ст. у духовному житті України, так і місця в цій філософії ролі логіко-гносеологічної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний стан опрацьованості філософського доробку таких представників київської духовно-академічної філософії ХІХ ст. як В. Карпова (1798–1867), Й. Міхневича (1809–1885), О. Новицького (1806–1884), П. Ліницького (1839–1906) створюють необхідні передумови для систематичного відтворення та об'єктивної оцінки їх філософських уподобань, які досі ще залишаються маловивченими. Деякі аспекти логіко-

гносеологічної проблематики філософських поглядів В. Карпова і П. Ліницького висвітлені одним з авторів цієї публікації у ряді статей [5]. Слід підкреслити також тих сучасних дослідників, які ґрунтовно вивчали філософські погляди вищеназваних мислителів. Це такі дослідники, як І. Огородник, М. Русин, Ю. Федів, М. Ткачук. Але якщо історико-філософські погляди вищеназваних професорів вже достатньо тривалий час є об'єктом вивчення сучасних дослідників української філософії ХІХ ст., то цього у повній мірі не можна засвідчити щодо логіко-гносеологічних уподобань представників духовно-академічної філософії.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ідейного збігу і одночасно розбіжностей головних положень щодо розуміння сутності, місця та значення законів мислення в пізнавальній діяльності людини в творчій спадщині професорів Київської духовної академії.

Дана мета реалізується у наступних завданнях. Проаналізувати головні ідеї праць з логіки К. Карпова, Й. Міхневича, О. Новицького, П. Ліницького та розкрити їх світоглядні уподобання; віднайти ідейні збіги між головними положеннями їх теоретичних уподобань; обґрунтувати факт впливу західноєвропейської філософської традиції на філософів київської школи духовно-академічної філософії ХІХ – початку ХХ ст.

Методологія дослідження. У процесі даного дослідження були використані: герменевтичний метод – для тлумачення та інтерпретації автентичних текстів праць В. Карпова, Й. Міхневича, О. Новицького, П. Ліницького; метод історіографічного аналізу – для систематизації першоджерел та наукової літератури, які присвячені дослідженню законів мислення; порівняльно-історичний метод – з метою виявлення суспільно-

історичних умов, за яких формувалися філософські погляди мислителів; компаративний аналіз – для порівняння світоглядно-філософських уподобань професорів київської духовно-академічної філософії; метод текстологічного аналізу – з метою урахування контексту в дослідженні філософського спадку мислителів.

Виклад основного матеріалу.

Авторів цікавили саме ті персоналії, які мали свої власні підручники з логіки, хоча лекції читали без винятку всі професори філософії КДА. Такий підхід до проблеми пов'язаний із цілою низкою труднощів, оскільки в підручниках важко віднайти власну позицію мислителя з тієї чи іншої проблеми. Не дивлячись на це, позиції авторів цих підручників суттєво різняться одна від одної. І ми це спробуємо довести.

Спочатку звернемося до розуміння В. Карповим, Й. Міхневичем, О. Новицьким, П. Ліницьким сутності законів мислення (таке словосполучення характерне для наукового обігу ХІХ ст., що відповідає сьогodнішньому словосполученню – законів логіки).

Зокрема погляди В. Карпова на логіку як науку і навчальну дисципліну, його розуміння та інтерпретація форм і законів мислення найбільш чітко розглянуті ним у підручнику з логіки, який був опублікований у 1856 р. і мав повну назву «Систематичний виклад логіки» [1].

Переходячи до розгляду законів мислення, мислитель ставить слушне питання про походження цих законів «Де та скрижаль, на якій вони накреслені? Одні передбачають її поза нами, інші – в нас; міркування, як видно, абсолютно протилежні. Які ж з них є справедливими?» [1, с. 47]. На думку В. Карпова, закони мислення не можна нав'язати ззовні, оскільки вони належать самому розсудку, інакше ці закони можна було б відмінити або замінити іншими законами. З цього

висновку ще зовсім не впливає, що розсудок, як вважав Кант, має здатність до самозаконодавства. На думку В. Карпова, закони мислення не можуть походити з досвіду, оскільки досвід не є джерелом їх виникнення. «Заглиблюючись у розумове життя первісної людини чи дитини, ми чітко помічаємо, що до розуміння будь-яких законів, вони вже безпомилково виконують повеління цих законів, і дуже дивуються, коли помічають певне порушення дії цих законів у освічених людей. Саме цією неусвідомленою присутністю дії цих законів обумовлюється і можливість подальшого навчання первісної людини і дитини. ...Неможливо ззовні нав'язати того, до чого не має сприйнятливості у природі мислення» [1, с. 48]. Спростовуючи різні концепції про природу та сутність законів мислення, В. Карпов доходить висновку, що ці закони вкладені у душу людини тільки Богом і є вічними та незмінними. У такий спосіб, ми можемо констатувати, що на користь теологічного психологізму слугують погляди В. Карпова на закони мислення.

Мислитель дає наступне визначення законам мислення: «...закони мислення необхідно розуміти як правила, які обмежують мисленнєву дію у певних сполученнях їх уявлень та ознак» [1, с. 47]. На думку В. Карпова, все, про що розсудок мислить, запозичується ним завдяки уявленню з царини розуму і чуттів, але й те, як повинен розсудок мислити, тобто власне правила мислення, є результатом законів, які панують над діяльністю розуму і чуттів.

В. Карпов ставить слушне питання: чому розсудок у своїй діяльності повинен обмежуватись законами, а не одним єдиним законом? На його думку, по-перше, це результат відсутності самозаконодавства розсудку, і, по-

друге, «закони мислення є другорядними, тобто вони є предметами дослідження внутрішнього досвіду і потрапляють у свідомість з допомогою спостереження над їх діяльністю. Але розглядаючи джерела, з яких вони походять, їх неможливо назвати й досвідними» [1, с. 50]. Далі В. Карпов співвідносить закони чуттєвої та розумової діяльності. Перший звучить наступним чином: «чуття, разом зі зміною миттєвостей і пунктів розгляду предмету, за необхідністю розглядають один й той же предмет у різноманітних образах» [1, с. 50]. А суть другого закону полягає у тому, що «предмет, за зовнішнім своїм обрисом і положенням, є різноманітним і з необхідністю споглядається розумом як один і той самий» [1, с. 51]. Яким із цих законів керується розсудок? Балансуючи між розумом і чуттями, розсудок, на думку В. Карпова, «змушений мислити предмет одночасно змінним і незмінним, або знаходитися у постійному ваганні між його тотожністю і нетотожністю. ...А так як єдине колись роздвоїлось, то воно вже не може повернутись до єдності конкретного, тому розсудок намагається на певній основі цю роздвоєність поєднати з допомогою чогось третього» [1, с. 51].

Далі В. Карпов ретельно зупиняється на аналізі трьох законів правильного мислення: законі тотожності, законі суперечності і законі достатньої підстави, при цьому заперечуючи існування закону виключеного третього і вважаючи його різновидом закону суперечності. «Міркуючи про предмет виключно під впливом розуму, оскільки він споглядає все незмінним і постійним, розсудок керується законом тотожності. Розглядаючи свій зміст в залежності від уявлень чуттів, оскільки чуття дають нам різноманітність і мінливість предметів, мисляча сила підпорядковується закону

суперечності. А намагаючись роздвоєний розумом і чуттями предмет привести до єдності, мисляча сила слідує закону достатньої підстави. Закон тотожності стверджує, що будь-який предмет мислення покладається як один і той же. Закон суперечності стверджує: все, що є предметом мислення як таке, протилежне собі, як не таке. Закон достатньої підстави стверджує: все є взаємопротилежним і безпосередньо непоєднаним, з необхідністю на певній основі поєднується. З цього розуміння законів мислення випливає, що ми повинні розглядати їх не лише як начала регулятивні, але і як начала нормативні, діяльністю яких відтворюються прагнення розуму й чуттями» [1, с. 52].

Якщо звернутися до творчої спадщини ще одного професора філософії КДА, а згодом і Рішельєвського лицю Й. Міхневича, то в його праці «Досвід поступового розвитку головних дій мислення як керівництва до першопочаткового викладу логіки» [4], написаній у 1847 р. і опублікованій в Одесі, ми знаходимо наступне бачення основних законів мислення: по-перше, Й. Міхневич, на відміну від В. Карпова та О. Новицького, не зупиняється на загальному понятті закону й відразу переходить до розгляду власне законів мислення; по-друге, Й. Міхневич, як і О. Новицький, вважає основним законом мислення закон суперечності і саме з нього він розпочинає свій аналіз цього закону.

Деяко інше розуміння та іншу інтерпретацію законів мислення ми знаходимо у О. Новицького в його «Короткому керівництві з логіки та попередньому нарисі з психології» [6], яке було опубліковане у Києві в 1844 р. Новицький зупиняється на загальному понятті закону: «Законом взагалі є загальний і постійний спосіб дії, який виражається у певній царині часткових явищ і випадків, а закон

мислення – є загальний і постійний спосіб дії нашого розсудку, який проявляється у часткових його діях» [6, с. 67]. Всі закони мислення, на думку О. Новицького, поділяються на основні та другорядні. Основні ж закони мислення впливають безпосередньо з життя нашого духу, тобто вони є апіорними, а другорядні – походять від основних, але при цьому їм підпорядковуються форми мислення (прикладом можуть слугувати закони умовиводів). Крім поділу законів мислення на основні і другорядні, Новицький проводить послідовний поділ основних законів мислення на ті, які відносяться до а) дійсних відношень речей і б) можливих відношень речей. До дійсних відношень речей відносяться закон тотожності й нетотожності та закон причинності, а до можливих відношень речей – закон узгодженості й суперечності.

Переходячи до розгляду дійсних відношень речей, Новицький підкреслює, що ці відношення можуть реалізовуватись у просторі й часі. «Коли розсудок, – пише він, – занурюється у суттєві відношення речей, як дійсно існуючі у просторі, тоді він і мислить в них саме те, що в них дійсно існує і тому кожен річ мислить тим, чим вона є насправді, тобто розгортає відношення тотожності; і навпаки, висловлюючи те, чого в речах немає, розсудок розгортає відношення нетотожності. Коли розсудок мислить речі, як саме вони діють у часі, тоді він мислить їх як причину будь-яких дій, або як дію будь-якої причини, тобто розгортає відношення причинності» [6, с. 68]. На думку Новицького, розгортання відношень тотожності належить виключно свідомості, а причинності – волі.

У сфері ж мислення про можливе «мислення не турбується про те, щоб зобразити предмет тотожним самому собі, тобто тим, чим він дійсно

існує у своєму бутті, а задовольняється лише узгодженістю своїх уявлень з родами й видами, до яких належить цей предмет, і узгодженістю уявлень між собою, щоб не було між ними суперечності. Отже, у сфері мислення про можливе, основним законом є закон узгодженості та суперечності» [6, с. 70]. Новицький пояснює, що останній не є новим законом, а лише розгорнутим законом тотожності та нетотожності, так само, як можливість є розгорнутою (до видів й родів) дійсністю.

Переходячи до питання про розгляд законів мислення у творчій спадщині П. Ліницького, слід підкреслити, що він ці проблеми ретельно вивчає та досліджує у підручнику з логіки «Про форми і закони мислення» (1895) [2] та підручнику з філософії «Основні питання філософії. Досвід систематичного викладу філософії» (1901) [3].

Ліницький розпочинає свій аналіз з порівняння фізичних, моральних та мисленневих законів. На його думку, у фізичному світі все відбувається з необхідністю, а сила фізичних законів є невблаганною, остання не зникає з пізнанням цих законів. Зовсім іншою є природа моральних законів: вони не є необхідними, а є лише обов'язковими, останні закони виражають не те, якими ми є насправді, а якими ми маємо бути. Тому важливу роль у дієвості цих законів відіграє їх пізнання. Для вираження відмінного характеру моральних законів від фізичних, останні називають ще нормативними законами або правилами. Моральні закони працюють у практичній діяльності людини, але ще існують мисленневі закони, які притаманні розумовій діяльності і які теж носять нормативний характер. Вони не є необхідними, але є обов'язковими і тому можуть порушуватись людьми, «і

хоча порушення цих правил не є провиною або злочином, як у випадку з моральними законами, а є лише оманюю, ... але однаково людина, яка любить істину, не може ігнорувати правила, якими керується її розумова діяльність» [2, с. 6]. У такий спосіб П. Ліницький доходить висновку, що розумова діяльність з необхідністю має свої власні закони або нормативні правила.

Так як мислення є вільною діяльністю людини, то й предметом логіки виступає вивчення цієї діяльності, а тому логіка повинна бути наукою нормативною. Логіка «не тільки розглядає те, яким чином відбувається процес мислення, не тільки вивчає форми, в яких проявляється діяльність мислення, але й встановлює ті правила діяльності мислення та вказує на ті умови, від яких залежить логічна правильність мислення» [3, с. 70]. Філософ уточнює, що, по-перше, логіка мислення пошкоджується і воно стає неправильним у психічно хворих людей, але ця неправильність є психічно-фізіологічною, і, по-друге, мислення буває неправильним в логічному значенні, тобто тоді, коли порушуються логічні закони. У свою чергу, закони можуть порушуватись навмисно і ненавмисно, тобто внаслідок чи квапливості, чи нерозважливості, чи внаслідок недостатнього розвитку мисленневої діяльності.

П. Ліницький розглядає погляди представників емпіризму і раціоналізму відносно законів мислення. Представники емпіризму досліджують пізнавальний процес як психічний процес, в основі якого лежать закони асоціацій. І як процес психічний, точніше психічно-фізіологічний, пізнавальний процес відбувається сам по собі, подібно до всіх інших фізіологічних процесів у нашому організмі. На думку професора, що якщо процес думки здійснюється абсолютно вільно, то

повинні існувати й певні закони, котрими керується цей процес. Такими законами не можуть виступати закони асоціацій, оскільки по своїй суті ці закони є лише психологічними умовами, за яких стає можливим виникнення уявлень. «Логічний зв'язок треба розрізняти від асоціації, яка відбувається незалежно від нашої волі по законам психічної сумісності й одночасності сприйняття вражень і багаторазового повторення одних і тих же груп вражень. Між тим логічний зв'язок нами визначається вільно та свідомо у силу тих начал, які мають об'єктивне значення. Насамперед по законам асоціації встановлюється зв'язок слів з відповідними їм уявленнями та значеннями. Далі, уявлення будь-якої окремої речі також є асоціацією сприйнятих вражень або відчуттів. Нарешті загальні уявлення складають результат багатьох вражень, які співпадають у деяких подібних рисах. Всі психічні дії з необхідністю треба відрізняти від понять... Поняття відрізняються від уявлень своїм відволікаючим характером, бо ми робимо аналіз ознак речі, а не всі ознаки, які є в уявленні про предмет, складуть загальне поняття про предмет, а лише ті, котрі встановлюють необхідний зв'язок... Саме характером необхідності відрізняється логічний зв'язок від простої асоціації» [2, с. 20–21].

Раціоналізм в пізнавальному процесі головне значення надає самому мисленню і «розглядає його як свободну духовну діяльність, а тому й процес пізнання розглядає як діяльність, котра керується нормативними законами, при цьому вони отримують характер правил, що мають прямий зв'язок із кінцевою метою пізнання, тобто з ідеєю істини. Отже, теорія законів мислення є дослідженням їх у відношенні активності» [3, с. 52–53].

Так як мислення є діяльністю формальною, то такий же характер повинні мати і закони мислення. «Тому під законами мислення слід розуміти такі формальні вимоги, які тісно пов'язані з діяльністю мислення і відповідними до цієї діяльності формами» [3, с. 53].

П. Ліницький висуває наступні вимоги щодо мисленнєвої діяльності, які впливають із законів мислення, – це єдність мислення, його послідовність та обґрунтованість. Перша вимога, тобто єдність мислення, має двоїтий характер, оскільки відноситься до предмету мислення та до самого процесу мислення. Єдність ідеї є необхідною умовою як для наукових, так і для літературних робіт. Послідовність, у якості другої вимоги мислення, дає можливість виявити як переваги, так і недоліки мисленнєвого процесу. «Брехню буває не так легко пізнати, коли вона прихована, розгорнути ж її послідовно – означає її викрити, тобто зробити явною; і навпаки: чим більше ми розкриваємо істину з різних сторін, тим більше вона набуває рис переконливості» [3, с. 37]. Разом з тим, ні єдність, ні послідовність самі по собі, вважає Ліницький, ще не забезпечують істинності наших думок. Істинність забезпечується тільки за рахунок дотримання третьої умови або вимоги – вимоги обґрунтованості. Посправжньому обґрунтована думка не може не бути істинною, якщо вона ґрунтується на пізнанні сутності речі. На думку Ліницького, істина завжди повинна бути єдиною і перебувати в узгодженні із собою, тобто єдність істини виступає як її найсуттєвіша ознака. Ця думка ґрунтується на положенні, що істина завжди має необхідне відношення до сутності речей і вона є вираженням їх сутності. Отже, зв'язок думок або уявлень з буттям речей, тобто зв'язок пізнання з пізнаваним світом є необхідним моментом істини. Наші думки повинні

мати достатню підставу, а такою підставою може виступати тільки сутність речей. У такий спосіб, «звичне поняття про істину, під якою розуміється найбільш адекватна відповідність між пізнанням речі та її буттям, має зв'язок із законами мислення; таке розуміння істини впливає із цих законів і тому є для нас настільки ж важливими, наскільки є важливим і самі закони мислення» [3, с. 31].

Результати дослідження та їх обговорення. Відомий дослідник російської філософії Е. Радлов характеризував наступним чином стан розвитку логіко-гносеологічної проблематики у лоні вітчизняної філософії у XIX ст.: «Філософія неможлива без гносеологічного обґрунтування, але потреба у ньому в філософії почала чітко усвідомлюватись лише у другій половині XIX ст., і з тих пір гносеологічні дослідження почали з'являться у великій кількості... Від загальних оглядів у дослідженнях переходять до аналізу часткових проблем. Загальні курси філософії замінюються «Вступами до філософії», в яких не стільки вирішуються проблеми, скільки розглядаються загальні точки зору, з позицій яких ці питання можуть бути вирішеними» [7, с. 147]. До цієї традиції цілком вписується і творчий спадок вище розглянутих філософів-академістів, і як ми бачимо, логіко-гносеологічні уподобання цих філософів цілком вписується в традицію «київської духовно-академічної школи».

Висновки і перспективи. В. Карпов, Й. Міхневич, О. Новицький, П. Ліницький стояли на твердих позиціях традиційної, тобто аристотелівської логіки, а криза цієї логіки була ще попереду. У недалекому майбутньому будуть зроблені такі грандіозні відкриття у галузі точного знання, як неевклідова

геометрія М. Лобачевського, теорія ймовірності А. Ейнштейна, теорія множин Г. Кантора, які призведуть до кризи «старої логіки». І якщо Кант ще міг з повною впевненістю стверджувати, що у своїх основних рисах логіка вже давно є завершеною наукою і з часів Аристотеля вона не розвивається, то на межі століть більшість логіків як в Європі, так і в Україні прийшли до висновку, що «стара логіка» вже трагічно не відповідала науковим потребам часу, а її закони цілком залежать від властивостей тієї предметної області, яку досліджує та чи інша наука.

Список літератури

1. Карпов В. Н. Систематическое изложение логики / В.Н. Карпов. – СПб.: В типографии Якова Трея. – 1856. – XIV, 314 с.
2. Линицкий П. И. О формах и законах мышления / П.И. Линицкий. – Харьков: Тип. Губ. Прав., 1895. – 84 с.
3. Линицкий П.И. Основные вопросы философии. Опыт систематического изложения философии П.И. Линицкий. – К.: Изд. А.К.Т., 1901. – 194 с.
4. Михневич Й.Г. Опыт постепенного развития главных действий мышления, как руководство для первоначального преподавания логики / Й.Г. Михневич. – Одесса: В городской типографии, 1847. – II, 116 с.
5. Мозгова Н. Децо про трактування законів логіки професорами філософії Київської духовної академії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. 2006, №14. II ж. До питання про гносеологічні засади формальної логіки (М. Троїцький і П. Ліницький) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія. 7. Релігієзнавство. Культурологія.

Філософія: Зб. наук. праць. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – Вип. 39 (52).

6. Новицкий О. М. Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии / О.М. Новицкий. – К.: В университетской типографии, 1844. – 188 с.

7. Радлов Э.Л. Очерк истории русской философии / Э.Л. Радлов // Введенский А.И., Лосев А. Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г. Очерки истории русской философии. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. – С. 96-216.

List of References:

1. Karpov, V.N. (1856). *Sistematicheskoye izlozheniye logiki* [Systematic exposition of logic] / V.N. Karpov. St. Petersburg, In the printing house of Yakov Trey, XIV, 314.

2. Linsky, P.I. (1895). *O formakh i zakonakh myshleniya* [On the forms and laws of thinking] / P.I. Linsky. Kharkov, Tip. Gub. Prav., 84.

3. Linsky, P.I. (1901). *Osnovnyye voprosy filosofii. Opyt sistematicheskogo izlozheniya filosofii* [Basic questions of philosophy. The experience of a systematic presentation of the philosophy] / P.I. Linsky. Kiev, Ed. A.K.T., 194.

4. Mikhnevich, J.G. (1847). *Opyt postepennogo razvitiya glavnykh deystviy myshleniya, kak rukovodstvo dlya pervonachalnogo prepodavaniya logiki* [The experience of the gradual development of the main actions of thinking, as a guide for the initial teaching of logic] / J.G. Mikhnevich. Odessa, V gorodskoy tipografii, II, 116.

5. Mozghova, N. (2006; 2018). *Deshcho pro traktuvannya zakoniv lohiky profesoramy filosofiyi Kyivskoyi dukhovnoyi akademiyi* [Something about the interpretation of the laws of logic by professors of philosophy of the Kyiv Theological Academy] // Scientific notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil

National Pedagogical University, Series: Philosophy, No.14.

Ibid. Do pytannya pro hnoseolohichni zasady formalnoi lohiky (M. Troyitskyi i P. Linytskyi) [On the question of epistemological principles of formal logic (M. Troitsky and P. Linitzky)] // Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU, Series. 7. Religious studies. Culturology. Philosophy: Coll. of research papers. Kyiv, M.P. Drahomanov NPU Publishing House, Issue 39 (52)

6. Novitsky, O.M. (1844). *Kratkoye rukovodstvo k logike s predvaritelnyim ocherkom psikhologii* [A short guide to logic with a preliminary outline of psychology] / O.M. Novitsky. Kiev, In the university printing house, 188.

7. Radlov, E.L. (1991). *Ocherk istorii russkoy filosofii* [Essay on the history of Russian philosophy] / E.L. Radlov // Vvedensky A.I., Losev A.F., Radlov E.L., Shpet G.G. Essays on the history of Russian philosophy. Sverdlovsk, Publishing house of the Ural University, 96-216.

**LAWS OF THINKING AS A SUBJECT OF RESEARCH IN THE HERITAGE OF
PROFESSORS OF THEOLOGICAL-ACADEMIC PHILOSOPHY OF THE XIX – EARLY
XX CENTURIES**

N. G. Mozghova, E. M. Shushkevych

Abstract. *The article is devoted to studying the logical and epistemological issues, in particular the laws of thinking in the creative heritage of the representatives of Kyiv theological-academic philosophy of the XIX century, such as V. Karpov, J. Mikhnevych, O. Novytsky, P. Linytsky. The central problem of the article is the theoretical search for ideological origins of understanding the essence, place and significance of the laws of thinking in human cognitive activity. The authors of the article focus on studying the creative heritage only of those personalities who had their own textbooks on logic, although the lectures were delivered without exception by all professors of philosophy of the KTA. This approach to the problem is associated with a number of difficulties, because in the textbooks it was difficult to find the thinker's own position on a particular problem. Despite this, the positions of professors differ significantly from each other. And we tried to prove it. The aim of the study was to clarify the ideological coincidence and at the same time fundamental differences of the main statements on understanding the essence, place and significance of the laws of thinking in human cognitive activity in the creative heritage of professors of the Kyiv Theological Academy. This goal was realized in the following tasks. to analyze the main ideas of works on the logic by K. Karpov, J. Mikhnevych, O. Novytsky, P. Linytsky and to reveal their worldview preferences; find ideological coincidences among the main statements of their theoretical preferences; to substantiate the fact of the influence of the Western European philosophical tradition on the philosophers of the Kyiv school of theological-academic philosophy of the XIX – early XX centuries.*

Key words: *theological-academic philosophy, logical-epistemological problems, laws of thinking, law of identity, law of consistency of thinking, law of excluded third, logic.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.073

УДК 37.035:343.91-053.6

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ ШЛЯХОМ НЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Є. Ю. ПЛІСКО, доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної роботи

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

E-mail: pliskoej@ukr.net

Анотація. Стаття розкриває процес організації соціального виховання неповнолітніх правопорушників в умовах здорового соціуму, який здійснюється на підставі диференційованого підходу до особистості дитини з використанням таких напрямів соціально-педагогічної роботи як багаторівневий комплекс попереджувальних заходів протиправної поведінки та соціально-педагогічна реабілітація неповнолітнього правопорушника засудженого до покарання шляхом не позбавлення волі. Виявлено загальні методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми (бесіди, листування, анкетування, аналіз документів, консультація, посередництво між громадськими організаціями, представництво інтересів дитини, обмін інформацією, спостереження, психодіагностика тощо). Акцентовано увагу на проведенні індивідуальної виховної роботи, що визначено як найпрогресивніша сучасна форма соціально-педагогічної реабілітації та соціалізації важковиховуваних дітей (делінквентів, правопорушників, злочинців та ін.). Розглянуто використання «менеджменту індивідуального випадку» як окремої моделі організації комплексної допомоги неповнолітньому правопорушнику засудженого до покарання не пов'язаного з позбавленням волі. В якості прикладу колективної роботи представлено програму соціально-педагогічної реабілітації, за якої процес відновлення особистості неповнолітнього правопорушника має комплексний, мультидисциплінарний характер й здійснюється в умовах здорового соціуму на підставі обстеження особистості дитини, умов проживання, причин її дезадаптивної та протиправної поведінки.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, профілактика, соціально-педагогічна реабілітація.

Актуальність. Скоєння правопорушень неповнолітніми є складною проблемою нашого суспільства. З огляду на сучасні вимоги конституційних засад організації соціально-педагогічного виправлення протиправної поведінки неповнолітніх, додержання їх прав, виконання міжнародних зобов'язань, ювенальна політика України вимагає особливого правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом. На сьогоднішній день чинна законодавча база країни в цілому приведена у відповідність до Конвенції ООН про права дитини: Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення

правосуддя стосовно неповнолітніх; Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, які позбавлені волі та інших загальновизнаних міжнародних актів. Верховною Радою та Урядом України прийнято низку законодавчих актів та постанов, якими значно поліпшено правове становище осіб, взятих під варту, та осіб, які відбувають кримінальне покарання, скасовані деякі види кримінальних покарань, зняті необґрунтовані обмеження в режимних вимогах, надані додаткові пільги, зокрема: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про затвердження плану заходів щодо профілактики правопорушень серед

дітей та учнівської молоді від 3 серпня 2012 р. за № 888; Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII „Про пробацію”; Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року” від 18 грудня 2018 р. № 1027-р; Наказ „Про реалізацію пілотного проекту „Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину”” від 21 січня 2019 р. за № 172/5/10 та ін.

Сучасні нормативно-правові положення, що регламентують реалізацію подолання протиправної поведінки неповнолітніх, актуалізують методи соціального виховання альтернативні заходам позбавлення волі, а саме – відновлення правомірної поведінки дітей-злочинців в умовах здорового соціуму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Злочинність серед неповнолітніх, а також причини скоєння правопорушень, їх тенденції та заходи запобігання і протидії протиправної поведінки дітей і молоді, висвітлюють в своїх працях Л. Амджадін і О. Гончарук [1], Г. Гребеньков [6], О. Караман [3], Н. Юзікова [7]. Інноваційні підходи в роботі з дітьми, які схильні до скоєння правопорушень, та дітьми, що вже скоїли злочин, запропонували свого часу В. Лютий [4], В. Моргун, К. Седих [5] та багато інших видатних науковців сучасності.

Проте, здійснений аналіз наукової літератури засвідчив, що проведені дослідження не надають цілісного уявлення про особливості та тенденції психолого-педагогічної й соціальної роботи із неповнолітніми правопорушниками в умовах здорового соціуму. Через це, аналіз й обґрунтування означеного питання набуває своєї актуальності.

Мета. Виявити та проаналізувати заходи соціально-

педагогічної роботи із неповнолітніми правопорушниками в умовах здорового соціуму.

Методи. Концептуальними засадами дослідження стали: 1) *методологічний концепт*, який поєднав взаємодію методологічних підходів (*логічний* – використано для вивчення розвитку науково-педагогічної теорії та практики соціального виховання неповнолітніх правопорушників; *культурологічний* – дав змогу визначити систему виховних цінностей; *синергетичний* – дозволив відобразити методологічний складник організації соціально-педагогічного виправлення особистості неповнолітнього правопорушника в умовах здорового соціуму); 2) *теоретичний концепт* допоміг визначити комплексну систему знань з педагогіки, соціальної роботи, психології, права, що покладено в основу дослідження поставленого питання; 3) *система методів дослідження*, яка містить: *загальнонаукові* – теоретичний аналіз, синтез, абстрагування та конкретизація (для аналізу джерел дослідження та обґрунтування його теоретико-методологічних основ); *методи конкретно-наукового характеру* – методи моделювання та порівняння (з метою з'ясування динаміки змін досліджуваного соціально-педагогічного феномену), структурний та логічний (для наукового обґрунтування структури соціального виховання неповнолітніх правопорушників; вивчення ідей, змісту, методів та форм соціального виховання неповнолітніх правопорушників в умовах здорового соціуму).

Результати. Сучасне соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні здійснюється на підставі диференційованого підходу до особистості з урахуванням її гендерно-вікових особливостей, умов

соціалізації та інших обставин, що зумовили деструктивну, зокрема злочинну, поведінку особи [7, с. 343]. Процес відновлення особистості неповнолітнього правопорушника забезпечується взаємозв'язком практичного використання соціально-педагогічного комплексу. Незважаючи на те, що законодавством передбачено кримінальну відповідальність неповнолітніх та їх покарання кримінально-правового характеру, ключовою відмінністю соціального виховання неповнолітніх правопорушників в Україні, на теперішній час, є її соціально-педагогічний складник, який включає заходи соціально-педагогічної профілактики серед дітей та підлітків, а також виправлення їх протиправної поведінки в умовах здорового соціуму.

Профілактика девіацій делінквентного характеру містить формування правової свідомості усіх неповнолітніх [6, с. 136–137]. Цим займається профілактика як організаційно-методичний комплекс соціально-економічних, адміністративно-правових, виховних, медичних та інших заходів, що запобігають саму можливість скоєння неповнолітніми правопорушень. Система профілактичних заходів має комплексний характер, позитивний результат якої досягається шляхом скоординованих та узгоджених дій різних соціальних інститутів – навчально-освітніх закладів, правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, громадських та молодіжних організацій, сім'ї дитини із делінквентною поведінкою [5, с. 164].

Аналіз науково-педагогічної літератури говорить нам про існування трьох видів профілактики в сучасній вітчизняній практиці соціального виховання важковиховуваних дітей, дітей із проявами девіантної поведінки та дітьми-делінквентами, це: первинна профілактика, вторинна профілактика, третинна профілактика.

Первинна профілактика має такий напрям роботи: діагностика відхилень у поведінці; виявлення й раннє попередження несприятливих соціальних чинників та чинників з боку найближчого оточення. Первинна профілактика зазвичай здійснюється до скоєння неповнолітнім правопорушень.

Вторинна профілактика здійснює відбір та реалізацію диференційованого комплексу соціально-психологічних, педагогічних, юридичних, медичних та інших заходів, спрямованих на усунення виражених чинників ризику та соціально-педагогічну корекцію протиправних відхилень неповнолітнього, який має ознаки прояву асоціальної, девіантної та делінквентної поведінки (прояви агресії; неодноразові, систематичні конфлікти з однолітками, дорослими, рідними; корекційна робота із дітьми, які мають проблеми в сім'ї, та ін.).

Третинна профілактика проводиться з дітьми, які вже вчинили правопорушення та опинились серед правопорушників. Її метою є корекція поведінки неповнолітнього за допомогою соціально-педагогічних заходів реабілітації. Організація третинної профілактики здійснюється із неповнолітніми з урахуванням їхньої соціальної вразливості та помилково набутим негативним життєвим досвідом.

Комплексний підхід до організації профілактики правопорушень серед молоді означає, *по-перше*, визначення оптимальних, тісно взаємозалежних цілей і завдань ідейно-політичного, трудового, морального і правового виховання з урахуванням різних категорій молоді, особливостей та їхніх інтересів; *по-друге*, ефективне використання коштів, форм і методів виховно-профілактичного впливу з охопленням тієї частини неповнолітніх, які цього особливо потребують; *по-третє*,

організація та комплексне здійснення виховно-профілактичного процесу, оперативно вивчаючи при цьому результативність виховних і профілактичних зусиль задля коригування соціально-педагогічної профілактики в інтересах досягнення нею позитивного результату.

Первинна профілактика підліткової злочинності спрямована на правильне виховання і правову освіту, що є складовою частиною загальної системи освіти країни. Найважливішим завданням на цьому рівні організації профілактики є нормалізація психологічного розвитку та формування в дитини гармонійної її особистості. Тому первинна профілактика протиправної поведінки серед неповнолітніх включає напрями соціального виховання, що охоплюють: загальне вдосконалення життя дитини; усунення соціальних чинників, що сприяють формуванню і появі порушень поведінки; виховання соціально позитивно зорієнтованої особистості [Там само].

Профілактика дитячої та підліткової злочинності на цьому рівні проводиться в напрямках морального, правового, статевого та антиалкогольного виховання. Означені напрями базуються на вже вироблених морально-етичних настановах підлітка, що починаються в сім'ї та початкових класах школи, де дитина засвоює перші правила дисципліни й поведінки в колективі. У подальшому проводиться корегувальна (за необхідності) – вторинна профілактика із залученням до організаційно-попереджувальних заходів представників відповідних підрозділів правоохоронних органів (інспекцій у справах неповнолітніх, дитячих кімнат міліції, дитячих приймальників-розподільників та ін.) у циклі популярних лекцій з метою ознайомлення учнів з основами чинного законодавства України,

підкреслюючи необхідність неухильного дотримання законів і правил [Там само, с. 165 – 166].

Пріоритетними напрямами соціального виховання щодо запобігання скоєння правопорушень неповнолітніми на вторинному рівні профілактики є: 1) пропаганда правових знань серед підлітків групи ризику; 2) грамотна організація навчально-виховного процесу, робота над страхуванням контингенту учнів; 3) виявлення функціонально неспроможних сімей і профілактична робота з ними; 4) залучення підлітка до системи додаткової освіти, організація позаурочної та літньої зайнятості; 5) соціально-психологічна допомога підліткам групи ризику на їх прохання (за рекомендаціями педагогів, батьків) [6, с. 137].

Третинна профілактика характеризується окремим напрямом здійснення соціального виховання неповнолітнього, якого засуджено до різних форм покарань (пов'язаних і не пов'язаних з позбавленням волі) та здійснюється правоохоронними органами й установами виконання покарань у формі індивідуальних та групових виховних бесід, тренінгів, комплексних реабілітувальних програм, заходів контролю тощо. Профілактика на третинному рівні належить до повноважень служб, що в широкому значенні входять до сфери соціального виховання: служб у справах дітей; притулків для дітей; центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та їх спеціалізованих формувань; психологічних служб в установах освіти; громадських організацій, що надають соціальні послуги [4, с. 58 – 59].

Отже, для повної та більш комплексної боротьби з дитячою злочинністю здійснюються систематичні цілеспрямовані зусилля всіх державних і громадських інститутів, що є найпрогресивнішою формою соціально-педагогічної

реабілітації та соціалізації важковиховуваних дітей (делінквентів, правопорушників, злочинців та ін.). Виправлення протиправної поведінки неповнолітнього в умовах здорового соціуму є однією з відмінностей сучасної системи соціального виховання й розглядається як найефективніший варіант його реабілітації [6, с. 143 – 144]. Прикладом такої роботи є *менеджмент індивідуального випадку* як моделі організації комплексної допомоги неповнолітньому правопорушнику, якого засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також його батькам або особам, що виконують батьківські функції [2, с. 40].

Серед методів індивідуальної виховної роботи з неповнолітнім, використовуються бесіди (інтерв'ю), листування, анкетування, аналіз документів, консультація, посередництво між громадськими організаціями, представництво інтересів дитини, обмін інформацією, спостереження, психодіагностика тощо.

Координація дій фахівців у процесі соціального виховання неповнолітнього, засудженого до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, здійснюється на основі його психолого-педагогічної реабілітації та психологічної допомоги, що надається сім'ї дитини-правопорушника. Залучення неповнолітнього до заходів, спрямованих на формування здорового способу життя, до соціально-позитивних груп, організації дозвілля та ін. Спеціалісти ЦСССДМ здійснюють індивідуально-профілактичну роботу з попередження негативного впливу асоціальних угруповань; забезпечують захист прав неповнолітнього; педагогічну допомогу його батькам; надають неповнолітньому та його сім'ї комплекс соціальних послуг; планують

організацію відпочинку, оздоровлення, зайнятості неповнолітнього (громадські організації) та ін. [2, с. 40 – 43].

Організація корекційних заходів щодо протиправної поведінки неповнолітнього має комплексний, мультидисциплінарний характер. Поряд з індивідуальною виховною роботою, вони спрямовані також на колективне опрацювання. Підлітків, які перебувають на обліку в закладах кримінальної міліції у справах дітей, або тих, яких засуджено до покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, направляють до Центрів допомоги молоді з метою здійснення соціально-реабілітувальних заходів щодо корекції їхньої протиправної поведінки [0, с. 192].

Відновлювальні програми складаються з таких компонентів: *інформаційного* – поєднує пізнавальний, ціннісний, розвивальний складники; надає досвід пізнавальної діяльності, під час якої засвоюються знання, уміння, навички; *комунікативного* – надає досвід міжособистісного спілкування; *рефлексивного* – розвиває в підлітків самопізнання, здатність до рефлексії та оволодіння способами самовдосконалення, морального самовизначення; формує життєву позицію як систему особистісних цінностей [5, с. 192].

Програма реабілітації неповнолітніх правопорушників та корекції їхньої протиправної поведінки (див. табл. 1) має за мету відновлення морально-духовного складника особистості дитини, її правової обізнаності, психосексуального та статевого виховання, а також розвитку емоційно-вольової сфери підлітка, здатності протистояти алкогольній, наркотичній залежності, набутті вольової скорегованості в дотриманні правових норм суспільства [Там само, с. 196].

Таблиця 1. Програма корекції противоправної поведінки неповнолітніх, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх

з/п	Назва розділів, тем	Кіл-ть годин
	2	3
Тема 1. Феномен людини		
1.	Заняття 1. Вступ. Мої цінності та життєвий шлях людини	2
2.	Заняття 2. Цінності нашої групи (Коло)	2
3.	Заняття 3. Внутрішній світ людини. Самоусвідомлення та самопрезентація	2
4.	Заняття 4. Поведінка людини: впевнена та невпевнена	2
5.	Заняття 5. Самоповага та повага до інших	2
Тема 2. Розвиток комунікативних навичок		
1.	Заняття 6,7. Дівчата і хлопці та їхні взаємини	4
Тема 3. Конфлікт та його роль в посиленні «Я»		
1.	Заняття 8. Що означає «конфлікт»?	2
2.	Заняття 9. Способи поведінки в конфлікті: боротьба, уникнення, співпраця, пристосування	2
3.	Заняття 10. Конфлікт як можливість розвитку	2
Тема 4. Ризикова поведінка. Мій вибір у складних життєвих ситуаціях		
1.	Заняття 11. Ризики та відповідальна поведінка	2
2.	Заняття 12. Мої права та відповідальність	2
3.	Заняття 13, 14. Яку роль можуть відіграти в житті людини психоактивні речовини?	4
4.		
5.	Заняття 15. Підсумкове	2
Разом:		30 год.

Наведена програма є системоутворювальним комплексним заходом, спрямованим на виправлення противоправної поведінки неповнолітніх, до структури якої належить: обстеження умов проживання неповнолітніх, оформлення соціальної допомоги, надання соціально-педагогічних та

психологічних консультацій [Там само].

Корекційно-реабілітаційна робота здійснюється з урахуванням результатів діагностики, причин та умов кожного неповнолітнього щодо його правопорушення. Тому кожна програма корегується до кожного конкретного випадку. Проте основний напрям виправлення противоправної поведінки неповнолітнього з умовою

відмови від його перебування у виправних установах здійснюється шляхом використання соціально-педагогічних методів, прийомів, технік, тренінгових вправ з практичної психології, які передбачають суб'єкт-суб'єктні взаємини, рівноправне спілкування, самостійне мислення неповнолітнього. Головним критерієм успішності програми є самостійне формування підлітками соціально прийнятих висновків. Завдання педагога полягає у створенні ситуації, протягом якої учасники самі роблять висновки, набувають та закріплюють стратегії поведінки, які не суперечать нормам суспільства. Програма передбачає навчання соціальних навичок змінювати та регулювати власні психічні стани через гру, програвання й переживання ситуацій. Стимулює активне обговорення, осмислення й індивідуальне сприйняття інформації кожним учасником. Програма розроблена з умовою необхідності відчуття неповнолітніми позитивних наслідків своїх дій, успішності в інтелектуальному й моральному зростанні [Там само, с. 191, с. 198].

Реалізація цієї технології щодо неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, передбачає взаємодію фахівців різних установ: кримінально-виконавчої інспекції (КВІ), кримінальної міліції у справах неповнолітніх (КМСН), центрів соціальних служб для молоді (ЦССМ), служб у справах неповнолітніх (ССН), навчальних і медичних закладів, громадських організацій. На основі описаної технології будується система взаємодії фахівців різних установ та організацій. При цьому розподіл обов'язків та визначення виконавців кожного із завдань реабілітації визначається за місцевими умовами [2, с. 38 – 39].

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження допомогло

з'ясувати, що процес організації соціального виховання неповнолітніх правопорушників засуджених до покарання шляхом не позбавлення волі здійснюється на підставі використання: багаторівневого комплексу соціально-педагогічної профілактики; різних методів індивідуальної виховної роботи – бесіда, анкетування, аналіз документів, консультація, спостереження, психодіагностика тощо; а також, соціально-педагогічної реабілітації особистості дитини-злочинця.

Використання профілактики правопорушень (за трьома рівнями) спрямовується на: попередження девіацій делінквентного характеру дитини, формування її правової обізнаності, надання морально-психологічної допомоги „важким” підліткам та їхнім батькам; усунення можливих ризиків скоєння правопорушення та запобігання скоєння повторного злочину неповнолітнім, якого вже притягнуто до кримінальної відповідальності.

Соціально-педагогічна реабілітація неповнолітніх правопорушників, проходить шляхом альтернативних позбавленню волі заходів педагогічного впливу за індивідуальною й колективною (груповою) формами. Їх основний напрям здійснюється завдяки використанню тренінгових вправ, які передбачають суб'єкт-суб'єктні взаємини, рівноправне спілкування, самостійне мислення неповнолітнього.

Список літератури

1. Амджадін Л., Гончарук О. Суспільні практики та законодавство у сфері правопорушень неповнолітніх: монографія. Київ: «К.І.С», 2011. 184 с.
2. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: методичні матеріали / за

заг. ред. В. П. Лютого. Київ: Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, 2005. 104 с.

3. Караман О. Л. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими: навч.-метод. посіб. / Держ. закл.

«Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. 378 с.

4. Лютий В. П. Соціально-педагогічна профілактика адитивної поведінки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 54–61.

5. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток: навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психологів: 2-е вид., доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 272 с.

6. Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх: монографія / Г. В. Гребеньков та ін.; Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк, 2008. 188 с.

7. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К. О., 2016. 510 с.

References

1. Amdzhadin L. & Ghoncharuk O. (2011) *Suspiljni praktyky ta zakonodavstvo u sferi pravoporushenj nepovnolitnikh: monohrafija* [Social practices and legislation in the field of juvenile delinquency: a monograph]. Kyjiv: «K.I.S». 184 s. (in Ukrainian).

2. Ljutogho V. (Eds.) (2005). *Innovaciji v roboti z resocializaciji nepovnolitnikh, zasudzhennykh do pokaranj, ne pov'jazanykh z pozbavlenjam voli: metodychni*

materialy [Innovations in the work on resocialization of minors sentenced to non-custodial sentences: methodological materials]. Kyjiv: Derzhavna socialjna sluzhba dlja sim'ji, ditej ta molodi. 104 s. (in Ukrainian).

3. Karaman O. L. (2014). *Socialjno-vykhovna robota z nepovnolitnimy zasudzhenymy: navch.-metod. posib.* [Social and educational work with juvenile convicts: teaching method. way] / Derzh. zakl. «Lughan. nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Lughansjk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 378 s. (in Ukrainian).

4. Ljutyj V. P. (2012). *Socialjno-pedagoghichna profilaktyka adytyvnoji povedinky* [Socio-pedagogical prevention of additive behavior]. *Socialjna pedagoghika: teorija ta praktyka*. 2012. #2. S. 54–61. (in Ukrainian).

5. Sedykh K. V. & Morghun V. F. (2015). *Delinkventnyj pidlitok: navchalnyj posibnyk z psykhoprofilaktyky, diaghnostyky ta korekciji protypravnoji povedinky pidlitiv dlja studentiv psykhologhichnykh, pedagoghichnykh, socialjnykh, jurydychnykh specialnostej ta interniv-psykhologhiv: 2-e vyd., dopovnene* [Delinquent adolescent: a textbook on psychoprophylaxis, diagnosis and correction of illegal behavior of adolescents for students of psychological, pedagogical, social, legal specialties and interns-psychologists: 2nd ed., Supplemented]. Kyjiv: Vydavnychyj Dim «Slovo». 272 s. (in Ukrainian).

6. Ghrebenjkov Gh. V. (Eds) (2008). *Socialjno-psykhologhichni ta kryminologhichni aspekty vplyvu zakhodiv vykhovnogho kharakteru na formuvannja pravovoji svidomosti nepovnolitnikh: monohrafija* [Socio-psychological and criminological aspects of the influence of educational measures on the formation of the legal consciousness of minors: a monograph] / Donec. juryd. in-t Lughan. derzh. un-tu

vnutr. sprav im. E. O. Didorenka.
Donecjk. 188 s. (in Ukrainian).

7. Juzikova N. S. (2016).
Zlochynnistj nepovnolitnikh: osoblyvosti,
suchasni tendenciji ta zakhody

zapobighannja i protydiji jii: monohrafija
[Juvenile delinquency: features, current
trends and measures to prevent and
combat it: a monograph]. Dnipro: Bila K.
O.. 510 s. (in Ukrainian).

SOCIAL EDUCATION OF JUVENILE OFFENSERS CONVICTED PENALTIES BY NON-IMPRISONMENT

Y. Yu. Plisko

Abstract. *The study helped to find out that the process of organizing the social education of juvenile offenders sentenced to imprisonment by imprisonment is carried out on the basis of the use of: a multilevel complex of social and pedagogical prevention; methods of individual and collective educational work; and also, social and pedagogical rehabilitation of the personality of the child-criminal. The use of crime prevention (at three levels) is aimed at: prevention of deviations of the delinquent nature of the child, the formation of its legal awareness, providing moral and psychological assistance to «difficult» adolescents and their parents; elimination of possible risks of committing an offense and prevention of re-offending by a juvenile who has already been prosecuted. Emphasis is placed on individual educational work, which is defined as the most progressive modern form of social and pedagogical rehabilitation and socialization of difficult children (delinquents, offenders, criminals, etc.). The use of «individual case management» as a separate model of organizing comprehensive assistance to a juvenile offender sentenced to non-custodial punishment is considered. As an example of collective work, a program of social and pedagogical rehabilitation is presented, in which the process of restoring the personality of a juvenile offender has a complex, multidisciplinary nature and is carried out in a healthy society. It is revealed that the correctional and rehabilitation work is carried out taking into account the results of diagnosis, causes and conditions of each juvenile regarding his offense. Therefore, each program is adjusted to each case.*

Key words: *juvenile offenders, prevention, social and pedagogical rehabilitation.*

DOI: 10.31548/hspedagog2021.02.095

УДК 37.015:78

ФІЛОСОФІЯ ПРИВАБЛИВОСТІ ШКОЛИ ТА ПОЗАШКІЛЛЯ**О. І. ЯКИМЧУК**, кандидат філософських наук,

доцент кафедри психосоматики та психологічної реабілітації

Національний педагогічний університет імені М. П. ДрагомановаE-mail: yakymchuk-o@ukr.net

Анотація. В статті розглядається проблема підвищення привабливості сучасної української школи, тобто забезпечення таких умов для учнів, батьків, вчителів, вихователів, щоб учні йшли в школу із задоволенням. Для цього їм має бути до вподоби не лише зміст навчання та професійність вчителя, а й технологічна складова навчального і виховного процесу. Тому у підвищенні привабливості сучасної української школи особливу роль мають зіграти інноваційно-гуманістичні технології навчання і виховання, комп'ютерно-комунікативні засоби, ігрові методики та позанавчальні організаційні механізми. В даній статті підкреслюється необхідність комплексного застосування перелічених навчально-виховних та пізнавальних інструментів для створення в кожному закладі освіти привабливого середовища для учнів, вчителів, вихователів. Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності комплексного застосування навчально-виховних та пізнавальних інструментів для створення в кожному закладі освіти привабливого середовища співтворчості для учнів, вчителів, вихователів та інших суб'єктів навчально-виховного процесу. Дана мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати такий пріоритетний напрям розвитку сучасної школи як гуманістична спрямованість навчання, при якому провідна роль відводиться особистісно-орієнтованому підходу, що передбачає врахування потреб і інтересів учня; виявити засоби реалізації особистісно-орієнтованому підходу в навчально-виховному і позанавчальному процесі; висвітлити перспективи сучасного впровадження інноваційно-гуманістичної орієнтованості технологічного забезпечення навчально-виховного та позанавчального процесу як запоруки реалізації особистісно-орієнтованого підходу.

Ключові слова: школа, позашкільня, навчально-виховні технології, позанавчальні технології, комп'ютеризація навчального процесу, ігрові технології навчання та виховання, привабливість школи.

Актуальність. Забезпечення привабливості школи та позашкільня має зрештуватись на особливій філософії – філософії гуманізму, демократії та свободи, які мають реалізуватись в кожному навчальному закладі впродовж всього навчального та позанавчального періоду. Коли мова йде про підвищення привабливості вітчизняної школи, важливо звернути увагу не лише на осучаснення і вдосконалення змісту навчальних програм, предметів і підручників, але й на активне і всебічне впровадження якісних,

актуальних, інноваційно-гуманістичних навчальних технологій, інформаційних засобів забезпечення навчального процесу, дискурсно-ігрових методів проведення уроків, організації позашкільня тощо. Тільки активне впровадження інноваційно-гуманістичної орієнтованості технологічного забезпечення навчально-виховного процесу зможе зробити школу привабливою для сучасних дітей і учнівської молоді, які вже не сприймають авторитарного, стандартизованого, нав'язливого стилю викладання і навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистісно-орієнтований підхід перетворюється сьогодні на магістральний орієнтир розвитку української школи. Ця установка в різних інтерпретаціях знаходить своє обґрунтування в роботах таких сучасних дослідників як Н. Богуш, А. Веремчук, С. Виговської, Е. Воронцової, С. Дубового, Л. Запорожець, Н. Казакової, Г. Полякової, Н. Салань, М. Фіцули та ряду інших освітян і філософів.

Мета – теоретичне обґрунтування необхідності комплексного застосування навчально-виховних та пізнавальних інструментів для створення в кожному закладі освіти привабливого середовища співтворчості для учнів, вчителів, вихователів та інших суб'єктів навчально-виховного процесу.

Дана мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати такий пріоритетний напрям розвитку сучасної школи як гуманістична спрямованість навчання, при якому провідна роль відводиться особистісно-орієнтованому підходу, що передбачає врахування потреб і інтересів учня; виявити засоби реалізації особистісно-орієнтованому підходу в навчально-виховному і позанавчальному процесі; висвітлити перспективи сучасного впровадження інноваційно-гуманістичної орієнтованості технологічного забезпечення навчально-виховного та позанавчального процесу як запоруки реалізації особистісно-орієнтованого підходу.

Результати. Інноваційно-гуманістичний підхід до педагогічно-технологічного забезпечення навчального процесу на сьогодні є безальтернативним шляхом приваблення дітей та батьків до шкільної освіти. «Пріоритетним напрямом розвитку сучасної школи стала гуманістична спрямованість

навчання, при якому провідна роль відводиться особистісно-орієнтованому підходу, що передбачає врахування потреб і інтересів учня, реалізацію диференційованого підходу до вчення. Нині в центрі уваги – учень, його особистість, неповторний внутрішній світ. Тому основна мета сучасного вчителя – вибрати методи й форми організації навчальної діяльності учнів, які оптимально відповідають поставленій меті розвитку особистості. Останніми роками все частіше піднімається питання про застосування новітніх технологій у школі. Це не лише нові технічні засоби, але й нові форми й методи викладання, новий підхід до процесу викладання» [1, с. 109]. Введення нових технологій і методик, особливо в такому традиціоналістському інституті, як школа, справа непроста. Потребується докладання сильної волі кожного суб'єкта, а також зміна декількох професійних поколінь для того, щоб відмовитися від узвичаєних, нароблених, автоматичних видів діяльності і поведінки, навіть якщо вони відверто застаріли за змістом і формою.

Саме тому сьогодні надзвичайно гостро постає проблема підготовки абсолютно нового покоління педагогів, що володітимуть як новим світоглядом і стилем мислення, так і новітнім технологічно-компетентнісним базисом, набутиим при навчанні у педагогічному вузі. Вчитель, який буде застосовувати найновітніші інноваційно-гуманістичні педагогічні технології та особистісно-орієнтовані методики, зможе зробити так, щоб школа стала для кожного учня бажаним середовищем втілення своїх талентів та задоволення своїх потреб у новому знанні. «Необхідно створити такі умови, які дозволять підвищити у дітей інтерес до навчання, навчити усвідомлювати, що залишилося незрозумілим, а в

кінцевому підсумку навчити вчитися. І тоді учень почне отримувати радість від процесу самостійного пізнання і від результату своєї навчальної праці. У вирішенні цих проблем провідна роль відводиться вчителю. Необхідно переглянути його роботу, освоїти нові методи навчання сучасного школяра, по-новому поглянути на саму побудову уроку, форму його проведення. Відповідно інноваційність має характеризувати професійну діяльність кожного вчителя» [2, с. 94]. Відчуваючи те, що кожен окремих вчитель і педагогічний колектив школи загалом прагне до постійного інноваційного самовдосконалення та вдосконалення навчально-виховного процесу, батьки будуть з більшою довірою відноситися до такого навчального закладу. Для дітей же сучасні інноваційно-гуманістичні педагогічні технології створюють сприятливе середовище для того, щоб гармонійно розвивати свої особистісні здібності та бажані компетентності.

Особливе ж місце серед особистісних, професійних, загальнокультурних та цивілізаційних компетентностей сучасної людини посідають інформаційно-комп'ютерні технології. Це має в повній мірі враховуватися при формуванні технологічно-методичного базису навчально-виховного процесу. Тим більше що сьогодні в рамках філософсько-освітнього дискурсу склався широкий консенсус щодо беззаперечної корисності компетентного використання в процесі шкільного навчання і виховання комп'ютерної і мультимедійної техніки, а також спеціального програмного забезпечення. «Упровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті дозволяє розв'язати низку важливих психолого-педагогічних завдань, пов'язаних із підвищенням якості навчально-виховного процесу в освітніх установах. До основних переваг

впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті можна віднести такі: 1) поліпшення інформаційної забезпеченості учасників освітнього процесу. З використанням інформаційно-комп'ютерних технологій розширюється можливість для учнів і вчителів здійснювати оперативний доступ до різної інформації, накопичення, обміну і тиражування її; 2) використання інформаційно-комп'ютерних технологій впливає на мотивацію, привабливість навчання. Це пов'язано з незвичністю і престижністю роботи з комп'ютером. Існування ігрових програм й ігрових компонентів у навчальних програмах підвищує привабливість комп'ютерів для дітей; 3) комп'ютер дає можливість підвищити самостійність навчання, можливість здійснювати навчання без безпосередньої участі педагога шляхом виконання домашніх завдань з необхідними компонентами перевірки правильності їх виконання; 4) підвищуються можливості індивідуалізації навчання. Це може здійснюватися за допомогою індивідуалізації темпу пред'явлення завдань, переходу до наступної теми після засвоєння попередньої, вибору тем і завдань з урахуванням індивідуальності і знань конкретного учня, поточного контролю успішності й підвищення об'єктивності такого контролю» [4, с. 10]. Таким чином, безумовним є той факт, що сучасний навчально-виховний процес не може бути ні ефективним, ні привабливим для учнів, якщо в ньому не будуть повною мірою застосовуватися доступні на сьогоднішній день інформаційно-комп'ютерні та мультимедійні технології.

Більше того, інформаційні технології дозволяють зробити навчальний процес не просто більш ефективним, але й більш дитино-орієнтованим. Саме спеціалізоване програмне забезпечення дозволяє

розробити більш варіативні, структуровані, придатні для різного рівня опанування навчального матеріалу завдання, тести, творчі вправи, практичні комплекси тощо. «Для учнів нові мультимедійні педагогічні засоби стають важливим фактором ефективності і привабливості освіти. І якщо ефективність тут є очевидною, то привабливість потребує пояснень. Сьогодні все більше в освіті важить саме вибір учня, студента. Нові ж технології допомагають створити такий освітній простір, який максимально гнучко реагує на потреби тих, хто навчається, та здатен максимально повно задовольняти їхні освітні інтереси і потреби» [13, р. 9]. Таким чином, користь і привабливість використання сучасних інформаційно-комп'ютерних педагогічних технологій полягає насамперед в тому, що вони допомагають максимально повно забезпечити особистісно-орієнтовані методики навчання і виховання. Хоча існують і інші позитивні аспекти. Інформаційно-комп'ютерні технології мають одразу декілька вимірів привабливості для учасників освітнього процесу. «По-перше, вони роблять саме навчальне середовище більш привабливим для сучасної людини, яка постійно взаємодіє із цифровими технологіями у житті. По-друге, вони дозволяють підвищувати успішність навчального процесу для кожного суб'єкта, що навчається. По-третє, вони полегшують процес управління навчальним процесом, що дуже важливо з точки зору педагогічного менеджменту» [12, р. 156]. Отже, сучасна школа буде більш привабливою для всіх суб'єктів (учнів, батьків, педагогів, управлінців), якщо її функціональна діяльність буде забезпечуватися новітніми інформаційно-комп'ютерними та мультимедійними засобами і технологіями. Без таких засобів навчально-виховний процес буде

виглядати однозначно застарілим, нецікавим і малопривабливим.

В аспекті привабливості для учнів комп'ютерних засобів навчання, важливо звернути увагу і на необхідність значного розширення в практиці роботи українських шкіл такого навчально-виховного інструмента, як педагогічно орієнтовані комп'ютерні ігри. Досвід розвинених країн доводить, що широке використання комп'ютерно-ігрових технологій дозволяє дітям легше адаптуватися до навчального процесу та сприймати його з радістю і задоволенням. «Оскільки гра залишається основним видом діяльності для дітей віком 6 – 10 років, то доцільним методичним заходом є розроблення комплексів комп'ютерних дидактичних ігор і тренажерів. Вони характеризуються жанровою різноманітністю (адвентурні або пригодницькі, стратегії, аркадні, симулятори), можливостями налаштування інтерфейсу й рівня складності. Візуально ці ігри часто оформлені як мультиплікаційний фільм, яскраві та привабливі, зі спокійним, звуковим рядом, однак з інтерактивними властивостями – можливістю керувати перебігом подій. Вони розвивають кмітливість, логічне мислення, наполегливість, здатність планувати свої дії, тренують багатофакторне мислення, окомір, увагу, швидкість реакції. Дослідники наголошують, що комп'ютерні ігри та вправи – це особливий засіб, що стимулює творчу активність дітей» [9, с. 61]. Звичайно, комп'ютерні ігри, які застосовуються в навчально-виховному процесі, мають компетентно добиратися і використовуватися під професійним наглядом підготовлених для цього педагогів. Водночас саме такі ігри є одним з найефективніших засобів створення привабливого для учнів навчально-виховного середовища школи.

Однак далеко не лише комп'ютерними іграми обмежуються ігрові технології, які можуть використовуватися в сучасній школі. Сьогодні вже існує значний комплекс розроблених педагогічно-дидактичних ігор, які можуть ефективно використовуватися в навчально-виховному процесі для школярів різних вікових категорій. Такі ігри допомагають проявляти і розвивати винахідливість, творчість, поінформованість, а також вчитися видобувати нове знання та інформацію. «Важливим завданням освіти стає розвиток в учнів інтересу до самостійного відбору інформації та її активного використання. Цього можна досягти використовуючи дидактичні ігри, які дають можливість на практиці проявити свої здібності, демонструвати знання й уміння. Застосування в навчальному пізнанні ігрових технологій стимулює розвиток усіх сфер учня – мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової, комунікативної» [6, с. 140]. Окрім того, гра в ненав'язливій формі виконує функцію приваблення учня до навчання, зацікавлення дитини процесом набуття нових знань і вмінь. Приваблива за формою і процесом дидактична гра несе для дітей і учнівської молоді значну користь, при цьому не перенапружуючи їх психіку і нервову систему.

Таким чином, дидактичні ігри при вивченні будь-яких предметів є додатковим і дуже ефективним педагогічним засобом, що спирається на особистісно-орієнтовані технології навчання і виховання. Такі засоби приваблюють не лише учнів. Ними приємно і цікаво користуватися і педагогам, кожен з яких може привносити в навчально-ігровий процес власні вдосконалення і тематичні зміни. «Сучасна дидактика, спираючись на нові дослідження педагогіки, психології знаходить у грі великі можливості для навчання,

розвитку особистості в цілому, оскільки гра впливає не лише на пізнавальну діяльність учня, але й зачіпає її афективну сферу, посилює мотивацію, сприяє розвитку вольових якостей, формуванню характеру. А тому правомірно стверджувати, що ігри можуть ефективно використовуватися для навчання учнів знанням та інтелектуальним навичкам, розвитку інтересів, а також для формування належних міжособистісних стосунків в учнівському колективі, поглиблення соціалізації особистості учня. Використання дидактичних ігор можна розглядати як один із дієвих засобів подолання формалізму в навчанні з його традиційною орієнтацією на словесні методи навчання» [3, с. 21]. Таким чином, важливими чинниками підвищення рівня привабливості школи серед учнів, батьків, педагогів можна назвати використання новітніх інноваційно-гуманістичних технологій навчання і виховання, наскрізну інформатизацію навчально-виховного процесу, а також широке використання дискурсно-ігрових методик проведення уроків і виховних заходів.

Важливо звернутися ще й до детального аналізу проблематики привабливості позаурочних програм та технологій. Звичайно, базовою навчально-виховною формою сьогодні все ще залишаються урочні заняття, спрямовані на оволодіння учнями предметними знаннями, передбаченими загальноосвітніми програмами. Але дійсно привабити дітей до школи, спонукати їх брати активну участь в її повсякденній життєдіяльності успішніше можуть позанавчальні форми діяльності. «Метою позакласної роботи в школі є забезпечення умов для становлення гармонійної і цілісної особистості учня, розвитку його здібностей та обдарувань, збагачення інтелектуального потенціалу й духовності, формування творчої

активності» [5, с. 61]. Дітям більше подобається не формально структуровані уроки, а ті види діяльності, де вони відчують власну корисність, креативність, залученість до колективних справ. Враховуючи це, шкільні позаурочні програми, форми учнівської діяльності, колективної творчості мають бути максимально урізноманітнені і диверсифіковані, що обов'язково призведе до значного зростання привабливості школи для учнів різних вікових груп.

Експерти відзначають, що ефективність та привабливість позаурочної роботи визначається низкою чинників, серед яких: 1) добровільний характер участі у ній; 2) надання інформації, яка виходить за межі навчальної програми та є значущою для школярів; 3) сприяння розвитку ініціативи і самодіяльності учнів; 4) застосування у процесі позаурочної діяльності принципу гри [див.: 10, с. 125]. Окрім того, важливим чинником формування і забезпечення високого рівня привабливості позанавчальних програм і технологій є їх значне формальне різноманіття. Сьогодні педагогічний колектив може обирати між великою кількістю апробованих і перевірених форм позаурочного навчання і виховання. Серед позаурочних форм навчання вчені називають «семінарські та факультативні заняття, навчальні екскурсії, предметні гуртки, домашню навчальну роботу учнів, консультації тощо» [11, с. 171–186]. Широко використовуваними є такі форми позаурочної роботи, як гуртки, культурно-масова робота (проведення читацьких конференцій, оглядів, конкурсів, тематичних вечорів, шкільних свят, зустрічей з відомими людьми тощо), індивідуальна робота учнів під керівництвом вчителів і батьків (читання книг, заняття технікою, мистецтвом тощо) [8, с. 53]. Таким чином, важливо, щоб диверсифікованим і урізноманітненим

був не тільки набір позаурочних форм навчання і виховання, але й склад їх учасників. Школа обов'язково буде приваблювати місцеву громадськість, якщо буде часто проводити якісь тематичні заходи за участю розширеного кола учасників, що представлятимуть місцеву громаду. Такі заходи зазвичай викликають велику увагу і зацікавленість як учнів, так і їх батьків.

При цьому будь-яка позаурочна, позакласна робота має бути орієнтованою на виконання конкретних навчально-виховних завдань і цілей. Вона не може бути безпредметною чи просто розважальною. В її педагогічній структурі та організаційних формах мають передбачатися творчі, пізнавальні, особистісно-розвиваючі елементи. «Позакласна робота базується на таких специфічних принципах: добровільний характер участі в ній; суспільна спрямованість діяльності учнів; розвиток ініціативи і самодіяльності учнів; розвиток винахідливості, дитячої технічної, юнацької та художньої творчості (під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру: створення нових прикладів, удосконалення наявних; приділення особливої уваги творчому підходу до справи тощо; зв'язок з навчальною роботою; використання ігрових форм, цікавість, емоційність (широке використання пізнавальних ігор, ігор з комп'ютерами, демонстрування цікавих дослідів та ін.)» [7, с. 202]. Дотримання таких принципів і напрямів організації позаурочних програм і технологій дозволяє значно підвищити цікавість учнів до навчання, здійснити в ненав'язливій формі необхідні виховні впливи, забезпечити учням корисне і змістовне дозвілля. Це привабить не лише дітей, але й батьків, які будуть бачити, що в школі використовується вся повнота засобів для гармонійного і всебічного особистісного розвитку їх дітей.

Загалом, для більшості українських батьків дуже актуальною є проблема догляду за дитиною в другій половині дня. Сучасні школи, намагаючись підвищити власну привабливість, прагнуть надати дітям якомога більше можливостей творчої самореалізації після уроків. Групи продовженого дня максимально відходять від стандартизованих форм дозвілля і відпочинку. Педагоги в позаурочній діяльності намагаються максимально застосувати індивідуально орієнтовані технології навчання, виховання, дитячої творчості. «Проблема зайнятості дитини в другій половині дня набуває все більшої гостроти та актуальності для батьків і педагогів. Саме тому постає необхідність спрямування дозвіллевої діяльності на творчий та духовно-естетичний розвиток особистості й створення необхідних для цього умов» [5, с. 63]. В цілому, варто відмітити, що саме в сфері позаурочної діяльності у вітчизняній освіті за останні роки відбулося немало позитивних змін. Школи, орієнтуючись на високий попит з боку дітей і батьків, намагаються організувати якомога різноманітніші форми творчої самореалізації дітей в групах і гуртках післяурочного навчання, виховання, творчої чи спортивно-оздоровчої діяльності.

В якості результатів дослідження підкреслимо важливість новітніх навчальних технологій, інформатизації навчального процесу та активного застосування дискурсивно-ігрових методів проведення уроків у підвищенні привабливості вітчизняної школи. Високої актуальності сьогодні набуває особистісно-орієнтований стиль навчання і виховання, який забезпечує високий рівень компетентнісної підготовки кожного учня. Цей фактор може підвищити привабливість школи як для дитини, так і для батьків. Впроваджувати перелічені технології і

методи навчання і виховання здатні тільки вчителі нового покоління, що мають відповідну освітньо-компетентнісну підготовку. Окрім того, кожний вчитель має бути готовим до активного використання в своїй педагогічній практиці новітніх комп'ютерно-інформаційних технологій. Останні необхідні на всіх етапах навчально-виховного процесу, адже вони допомагають зробити його більш якісним, диференційованим, різноманітним і диверсифікованим. Зрештою, привабливість навчального процесу для дитини значно підвищується за умови активного використання дискурсивно-ігрових технологій (дидактичних і комп'ютерних ігор), які не просто роблять навчання більш цікавим і приємним, але дозволяють виявити і розвинути у кожного учня нові здібності, дослідницькі і пошукові вміння, творчі якості, кмітливість, емоційну стійкість тощо.

Висновки і перспективи. Отже, використання інноваційно-гуманістичних навчальних технологій, новітніх інформаційно-комп'ютерних та мультимедійних засобів, дискурсивно-ігрових методів проведення занять є ефективними засобами підвищення привабливості сучасної школи.

Окрім того, необхідно підкреслити важливість підвищення привабливості позаурочних програм та технологій з метою перетворення школи на середовище не тільки навчання, але й позанавчальної творчості, відпочинку, дозвілля. Це обов'язково приваблюватиме учнів до більш активної участі в життєдіяльності власного навчального закладу. Високу актуальність проблема позаурочної діяльності у школі має і для батьків. Для більшості сімей в нашій країні важливо, щоб дитина після уроків, у другій половині дня була під наглядом педагогів і зайнята корисною, творчою, фізкультурно-оздоровчою діяльністю.

З цією метою сучасна школа постійно відшукує оптимальні форми, технології, методики і програми організації позанавчальної активності учнівської молоді. В дослідженні доведено необхідність постійного розширення та диверсифікації форм такої активності, в чому школі має надаватися допомога як з боку батьків, так і від місцевих громад, які безумовно зацікавлені в тому, щоб учнівська молодь мала змістовне і корисне дозвілля. Таким чином, школа, що використовує сучасні та різноманітні позаурочні програми та технології, безумовно підвищує свою привабливість серед учнів, батьків, широким кіл місцевої громадськості.

Список використаних джерел

1. Богуш Н.М. Упровадження інноваційних методів і технологій на уроках німецької мови як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / Н.М. Богуш // Таврійський вісник освіти. Науково-методичний журнал. – 2013. – № 4 (44). – С. 109 – 117.
2. Веремчук А. Інноваційна освітня діяльність сучасного вчителя початкових класів / Алла Веремчук // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – Випуск 5. – Частина 1. – С. 94 – 99.
3. Виговська С.В. Застосування ігрових методів навчання під час викладання дисципліни «Педагогіка» / С.В. Виговська, О.В. Багинська // Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НУОУ, 2014. – Випуск 5 (42). – С. 21 – 24.
4. Воронцова Е.В. Психологічні аспекти інформатизації навчально-виховного процесу / Е.В. Воронцова // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – № 7 (95). – С. 10 – 11.
5. Дубовий С. Роль позакласної роботи у формуванні творчої особистості учня / Сергій Дубовий // Рідна школа. – 2012. – № 3 (березень). – С. 61 – 63.
6. Запорожець Л. Використання навчально-ігрових технологій в процесі вивчення географії в основній школі / Леся Запорожець, Оксана Браславська // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – Частина 4. – С. 139 – 145.
7. Казакова Н.В. Врахування індивідуальних особливостей молодших школярів у виборі методів виховання у позакласній роботі / Н.В. Казакова // Педагогічний дискурс: збірник наукових праць. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Випуск 14. – С. 201 – 205.
8. Педагогіка: Большая современная энциклопедия / Составитель Е.С. Рапацевич. – Мн.: «Современное слово», 2005. – 720 с.
9. Полякова Г.О. Використання медіаосвітніх технологій у початковій школі / Г.О. Полякова // Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник. – К., 2016. – Том 63, квітень – червень. – С. 58 – 63.
10. Салань Н. Підготовка майбутнього педагога до здійснення позаурочної роботи з математики як важливе завдання сучасних ВНЗ / Наталія Салань // Молодь і ринок. – 2014. – № 1 (108). – С. 124 – 128.
11. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
12. Osorio J. Assessing the ICT Training Conditions for Educational Managers / Javier Osorio // Management of Education in the Information Age: The Role of ICT. – Fifth Working Conference on Information Technology in

Educational Management (ITEM 2002), August 18 – 22, 2002, Helsinki, Finland. – Boston/Dordrecht/London: Kluwer Academic Publishers, 2003. – P. 155 – 166.

13. Technology Innovations for Behavioral Education / Edited by Mary Banks Gregerson. – New York: Springer Science & Business Media, 2011. – 72 p.

References

1. Bohush N.M.(2013). Uprovadzhennya nnovatsiynykh metodiv i tekhnolohiy na urokakh nimetskoï movy yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu uchniv [Introduction of innovative methods and technologies in German language lessons as a means of developing the creative potential of pupils] / N.M. Bohush // Tavriyskyi Bulletin of Education. Scientific and methodical journal No.4(44), 109-117.

2. Veremchuk, A. (2012). Innovatsiyna osvityna diyalnist suchasnoho vchytelya pochatkovykh klasiv [Innovative educational activity of a modern primary school teacher] / Alla Veremchuk // Problems of modern teacher training: collection of scientific works of P. Tychna Uman State Pedagogical University, Uman, PPZhovtyi O.O., Issue 5, Part 1, 94-99.

3. Vyhovska, S.V. (2014). Zastosuvannya ihrovykh metodiv navchannya pid chas vykladannya dystsypliny «Pedagogika» [Application of game teaching methods when teaching the "Pedagogy" discipline] / S.V. Vyhovska, O.V. Bahynska // Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. Collection of scientific works, Kyiv, NUDU, Issue 5 (42), 21-24.

4. Vorontsova, E.V. (2011). Psykholohichni aspekty informatyzatsii navchalno-vykhovnoho protsesu [Psychological aspects of informatization of educational process] / E.V. Vorontsova // Computer in school and family No.7 (95), 10-11.

5. Dubovyi, S. (2012). Rol pozaklasnoyi roboty u formuvanni tvorchoyi osobystosti uchnya [The role of

extracurricular work in the development of the creative personality of the pupils] / Serhiy Dubovyi // Native school No.3 (March), 61-63.

6. Zaporozhets, L. (2012). Vykorystannya navchalno-ihrovykh tekhnolohiy v protsesi vyvchennya heohrafiyi v osnovniy shkoli [The use of educational and game technologies in the process of studying geography in primary school] / Lesya Zaporozhets, Oksana Braslavska // Collection of scientific works of P. Tychna Uman State Pedagogical University, Uman, PPZhovtyi O.O., Issue 5, Part 4, 139-145.

7. Kazakova, NV (2013). Vrakhuvannya individualnykh osoblyvostey molodshykh shkolyariv u vybori metodiv vykhovannya u pozaklasniy roboti [Taking into account the individual characteristics of younger pupils in the choice of methods of education in extracurricular activities] / N.V. Kazakova // Pedagogical discourse: collection of scientific papers. Khmelnytsky, KhHPA, Issue 14, 201-205.

8. Pedagogika: Bolshaya sovremennaya entsiklopediya (2005). [Pedagogy: The Great Modern Encyclopedia] / Compiled by E.S. Rapatsevich. Minsk, Sovremennoeslovo, 720.

9. Polyakova, H.O. (2016). Vykorystannya mediaosvitnikh tekhnolohiy u pochatkoviy shkoli [Use of media educational technologies in primary school] / H.O. Polyakova // Scientific notes of the Institute of Journalism: scientific collection. Kyiv, Volume 63, April-June, 58-63.

10. Salan, N. (2014). Pidhotovka maybutnoho pedahoha do zdiysnennya pozaurochnoyi roboty z matematyky yak vazhlyve zavdannya suchasnykh VNZ [Training the future instructors for extracurricular activities in mathematics as an important task of modern

universities] / Natalia Salan // Molodirynok, No.1 (108), 124-128.

11. Fitsula, M.M. (2002). Pedahohika: Navchalnyi posibnyk dlya studentiv vyshchyykh pedahohichnykh zakladiv osvity [Pedagogy: Textbook for students of higher pedagogical educational institutions] / M.M.Fitsula. Kyiv, "Academy" Publishing Center, 528.

12. Osorio, J. (2003). Assessing the ICT Training Conditions for Educational Managers / Javier Osorio

// Management of Education in the Information Age: The Role of ICT. – Fifth Working Conference on Information Technology in Educational Management (ITEM 2002), August 18 – 22, 2002, Helsinki, Finland, Boston/Dordrecht/London, Kluwer Academic Publishers, 2003, 155-166.

13. Technology Innovations for Behavioral Education (2011) / Edited by Mary Banks Gregerson. New York, Springer Science & Business Media, 72.

PHILOSOPHY OF ATTRACTIVENESS OF SCHOOL AND OUT-OF-SCHOOL ACTIVITIES

O. I. Yakymchuk

Abstract. *The article considers the problem of increasing the attractiveness of the modern Ukrainian school, i.e. providing such conditions for pupils, parents, teachers, educators so that pupils wanted go to school with pleasure. To do this, they should like not only the content of education and professionalism of the teacher, but the technological component of the educational process as well. Therefore, innovative and humanistic technologies of teaching and education, computer and communication tools, game techniques and extracurricular organizational mechanisms should play a special role in increasing the attractiveness of the modern Ukrainian school. This article emphasizes the need for comprehensive application of these educational and cognitive means to create an attractive environment for pupils, teachers and educators in every educational institution. The purpose of the article is to theoretically substantiate the need for comprehensive application of educational and cognitive means in every educational institution in order to create an attractive environment for co-creation for pupils, teachers, educators and other participants of the educational process. This goal is realized in the following tasks: to analyze such a priority direction of modern school development as the humanistic orientation of education, in which the leading role is given to a personality-oriented approach that takes into account the needs and interests of the pupils; identify the means of implementing a personality-oriented approach in the educational and extracurricular process; to highlight the prospects of modern implementation of innovation-humanistic orientation of technological support of educational and extracurricular process as a guarantee of the implementation of personality-oriented approach.*

Keywords: *school, out-of-school activities, educational technologies, extracurricular technologies, computerization of educational process, game technologies of training and education, attractiveness of school*